

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

АЙРІЯН Крістіна Борисівна

УДК 342.562

**КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА
ЯК ФОРМА ЗВЕРНЕННЯ ДО ОРГАНУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ
ЮРИСДИКЦІЇ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Науковий керівник

Солоненко Олег Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ	15
1.1. Історичний розвиток конституційного контролю в межах конституційної юрисдикції	15
1.2. Наукові доктрини інституту конституційної скарги	32
Висновки до розділу 1	50
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ: МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ ТА СУТНІСТЬ	55
2.1. Методологія наукового дослідження інституту конституційної скарги.....	55
2.2. Поняття та моделі конституційної скарги як форми здійснення конституційного контролю	72
2.3. Місце і роль інституту конституційної скарги в системі форм конституційного контролю	91
2.4. Конституційне звернення та конституційна скарга: аспекти співвідношення	104
Висновки до розділу 2	122
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ ЯК ФОРМА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДОСТУПУ ДО ОРГАНУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ	132
3.1. Суб'єкти звернення, предмет і критерії прийнятності конституційної скарги в зарубіжних країнах	132
3.2. Провадження за конституційними скаргами в органах конституційної юстиції зарубіжних країн	147
3.3. Інститут конституційної скарги: особливості впровадження в національне законодавство України	172

Висновки до розділу 3	191
ВИСНОВКИ.....	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	211
ДОДАТКИ.....	250

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРК	–	Автономна Республіка Крим
АС	–	Арбітражний Суд
ВР	–	Верховна Рада
ВС	–	Верховний Суд
ЄС	–	Європейський Союз
ЄСПЛ	–	Європейський суд з прав людини
КАС	–	Кодекс адміністративного судочинства
КМ	–	Кабінет Міністрів
КС	–	Конституційний Суд
КУпАП	–	Кодекс України про адміністративні правопорушення
НАВС	–	Національна академія внутрішніх справ
ОАЕ	–	Об'єднані Арабські Емірати
ПАР	–	Південно-Африканська Республіка
РФ	–	Російська Федерація
СНД	–	Співдружність незалежних держав
США	–	Сполучені Штати Америки
УРСР	–	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФРН	–	Федеративна Республіка Німеччина
ЦК	–	Цивільний кодекс

ВСТУП

Актуальність теми. Нині в центрі Європи український народ розбудовує єдину й соборну, суверенну та європейську, демократичну і правову, соціальну Україну. Україну, де набудуть свого реального втілення верховенство права, державний і народний суверенітет, людина, її права і свободи – найвища соціальна цінність, європейський інтеграційний напрям розвитку, подолання корупції, децентралізація влади, спроможні територіальні громади тощо.

Втілення наведеного вище та подальший динамічний поступ Української держави можливі лише за проведення комплексної конституційної реформи. Проте доречно наголосити, що конституційна реформа має розпочинатися саме з удосконалення конституційно-правового статусу Конституційного Суду України – єдиного органу конституційної юрисдикції, діяльність якого спрямована на гарантування верховенства Основного Закону держави.

Гарантування наведеного та розвиток вітчизняного конституціоналізму потребує подальшого належного законодавчого закріплення й забезпечення реалізації основних прав і свобод людини та громадянина, в тому числі через запровадження правових засобів взаємної відповідальності держави та особи, громадського контролю над органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами, правомірністю їх рішень, дій чи бездіяльності. Аналіз зарубіжної практики доводить, що важливе місце серед низки таких інструментів посідає конституційна скарга, яка, будучи формою прямого звернення до органу конституційної юрисдикції, забезпечує можливість зворотного впливу індивідів та їх об'єднань на публічну владу у разі свавілля з боку її носіїв, сприяє зміцненню демократії та утвердженню верховенства права.

З огляду на це, можна стверджувати, що актуальність теми зумовлюється тим, що послідовним і необхідним кроком для реалізації принципів правової державності та вдосконалення механізму конституційно-судового захисту прав і свобод людини та громадянина повинно стати запровадження інституту конституційної скарги у правову систему України з урахуванням зарубіжного

досвіду й особливостей практики власного конституційного правосуддя.

Доктринальною основою дослідження є вагомий науковий доробок вітчизняних і зарубіжних правознавців. Так, опрацювання різних аспектів розвитку та функціонування конституційного судочинства і контролю в Україні та зарубіжних країнах, здійснені у працях М. О. Баймуратова, А. З. Георгіци, В. О. Гергелійника, Р. А. Калюжного, М. С. Кельмана, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, М. В. Костицького, В. В. Кравченка, О. В. Кузьменко, І. І. Маринів, О. М. Мироненка, Т. П. Міхеєвої, Г. О. Мурашина, А. В. Портнова, М. Д. Савенка, М. В. Савчина, В. Є. Скоморохи, І. Д. Сліденка, А. А. Стрижака, П. М. Ткачука, В. Л. Федоренка, Ю. С. Шемшученка й інших, створили передумови для вивчення місця та ролі конституційної скарги в механізмі доступу до конституційного правосуддя.

Вивченню правової природи конституційної скарги в системі конституційної юстиції присвятили наукові праці І. Г. Алексеєнко, Г. Г. Арутюнян, Ю. Г. Барабаш, Т. О. Бринь, М. В. Вітрук, М. М. Гецко, М. М. Голік, А. С. Головін, М. М. Гультай, П. Б. Євграфов, А. М. Івановська, В. М. Кампо, О. О. Кравченко, В. О. Лучін, О. В. Петришин, В. В. Радзієвська, А. О. Селіванов, С. Г. Серьогіна, М. В. Тесленко, С. В. Шевчук та ін.

Водночас сучасний стан розроблення проблеми конституційної скарги не повною мірою відповідає потребам науки конституційного права та юридичної практики. Необхідність комплексного осмислення зарубіжної, насамперед європейської, доктрини конституційної скарги стосовно її місця серед інших форм звернення до органів конституційної юрисдикції, підстав подання, предмета, суб'єктів, критеріїв прийнятності, розгляду та юридичних наслідків зумовлюється відсутністю тривалої традиції демократичного поступу правової системи України, недостатнім доктринальним опрацюванням сутності цього правового феномена на основі міжнародних принципів і стандартів правозахисту за допомогою конституційного судочинства. В контексті вітчизняної конституційної реформи існує нагальна потреба в розробленні продуманих пропозицій щодо конституційного та законодавчого закріплення

інституту конституційної скарги в правовій системі України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено відповідно до пп. 1.3, 1.4 Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених загальними зборами Національної академії правових наук України (постанова від 24 вересня 2010 р. № 14); наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр.» від 16 березня 2015 р. № 275; Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр., схвалених вченою радою НАВС (протокол від 29 жовтня 2013 р. № 28). Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради НАВС (протокол від 28 лютого 2012 р. № 2), а також розглянута та схвалена відділенням державно-правових наук і міжнародного права Національної академії правових наук України (реєстраційний № 206, 2012 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз правової природи конституційної скарги як форми звернення до органу конституційної юрисдикції та засобу захисту прав і свобод людини та громадянина і відпрацювання на підставі цього наукових і практичних рекомендацій щодо перспектив запровадження цього конституційно-правового інституту в Україні.

Мета дослідження зумовила виокремлення та розв'язання таких *задач*:

- з'ясувати генезис конституційного контролю в межах конституційної юрисдикції;
- проаналізувати наукові доктрини інституту конституційної скарги;
- визначити найоптимальнішу методологію наукового осмислення інституту конституційної скарги;
- сформулювати та дослідити поняття й основні моделі конституційної скарги як форми здійснення конституційного контролю;

- проаналізувати характерні особливості інституту конституційної скарги в зарубіжних країнах;
- розкрити місце та роль інституту конституційної скарги в системі форм конституційного контролю;
- порівняти конституційне звернення та конституційну скаргу як форми звернення до органів конституційної юрисдикції, виокремити їх кваліфікаційні ознаки;
- дослідити статус суб'єктів звернення, предмет і критерії прийнятності конституційної скарги в зарубіжних країнах;
- здійснити аналіз процедури розгляду конституційної скарги та порядку прийняття рішень органом конституційної юрисдикції в зарубіжних країнах;
- проаналізувати проблеми й перспективи запровадження інституту конституційної скарги у вітчизняне законодавство;
- сформулювати пропозиції щодо конституційного та законодавчого закріплення інституту конституційної скарги в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією особою права на звернення до органу конституційної юрисдикції з метою захисту своїх основних прав і свобод.

Предметом дослідження є конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить сукупність світоглядних, філософських, соціологічних і теоретичних засад; методологічних підходів; загальних методів мислення; філософських, загальнонаукових і конкретно-наукових методів пізнання правових явищ, а також принципів їх наукового вивчення, використання яких забезпечило обґрунтованість і достовірність результатів наукового пошуку.

З урахуванням особливостей предмета, мети та задач дослідження здобувачем застосовувалися поряд з іншими такі ключові методологічні підходи: *антропологічний підхід* використовувався під час осмислення природи

конституційної скарги як засобу захисту конституційних прав і свобод особи, а також інструмента впливу останньої на конституційний правопорядок (підрозділи 2.2, 2.4, 3.3); *аксіологічний підхід* – у ході розгляду конституційної скарги крізь призму її відповідності певним цінностям (соціальним та особистим), які можуть забезпечуватися конституційною скаргою та виступати її основою (підрозділи 2.4, 3.1, 3.2); *феноменологічний підхід* – при характеристиці онтологічної сутності конституційної скарги як багатоаспектного правового феномена (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2) *діяльнісний підхід* – під час опрацювання практики розгляду конституційної скарги в органах конституційної юрисдикції (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2).

У свою чергу *діалектичний метод* дав змогу розглянути конституційну скаргу в її розвитку та взаємодії з іншими суспільними та правовими явищами (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4). *Історичний метод* дав можливість дослідити генезу конституційного контролю в межах конституційного судочинства, виявити об'єктивні причини й умови появи та розвитку конституційної скарги як форми звернення до органу конституційної юрисдикції (підрозділи 1.1, 2.2). *Функціональний метод* використовувався для опрацювання форм взаємодії конституційної скарги з іншими елементами правової системи та визначення її місця та ролі в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина (підрозділи 2.4, 3.1, 3.2). *Статистичний метод* дав можливість опрацювати кількісні показники, що об'єктивно відображають стан, динаміку і тенденції використання конституційної скарги в зарубіжних країнах (підрозділи 2.4, 3.2). *Порівняльно-правовий метод* спрямовувався на виявлення загальних та особливих закономірностей запровадження, функціонування та розвитку конституційної скарги в зарубіжних країнах (підрозділи 3.1, 3.2).

Нормативну основу наукового пошуку становлять міжнародно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, нормативно-правові акти України та зарубіжних країн, правові акти Конституційного Суду України та органів конституційної юрисдикції

зарубіжних країн. Особлива увага зверталася на матеріали Європейської комісії за демократію через право, що стосуються предмета дослідження.

У свою чергу емпіричну базу дослідження становлять статистичні матеріали та дані, отримані під час анкетування 100 громадян України для з'ясування окремих аспектів прояву правової природи конституційної скарги в механізмі прямого доступу до конституційного правосуддя [Додаток А].

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація – одне з перших у вітчизняній науці комплексних монографічних досліджень правової природи конституційної скарги як форми звернення до органу конституційної юрисдикції з власними обґрунтованими пропозиціями щодо конституційного та законодавчого закріплення інституту конституційної скарги в правовій системі України, зокрема:

вперше:

- встановлено закономірність, що склалася у практиці органів конституційної юрисдикції зарубіжних країн: з одного боку, держави, правові системи яких не містять інституту конституційної скарги, розглядають можливість запровадження цього засобу індивідуального доступу, а з другого – країни, органи конституційної юрисдикції яких володіють такими повноваженнями, вивчають можливості обмеження індивідуального доступу через надмірне завантаження цього органу;
- доведено, що конституційна скарга може розглядатися як засіб забезпечення та розвитку конституційно-правових засад народовладдя. Адже конституційна скарга не лише захищає індивіда та його суб'єктивні права і свободи, а й сприяє побудові демократичної, правової держави, уникненню можливої узурпації влади. У цьому сенсі конституційна скарга постає (а у разі запровадження в Україні – поставатиме) як специфічна та, беззаперечно, дієва гарантія засад конституційного ладу;
- обґрунтовано, що ефективний орган конституційної юрисдикції можливий лише за умови запровадження в Україні інституту конституційної

скарги, що постає особливо актуальним нині в розрізі проведення сучасної конституційної реформи. Впровадження конституційної скарги в національне правове поле стане ще одним дієвим засобом правової охорони Основного Закону, ефективною гарантією забезпечення реалізації прав особи в Україні;

– доведено, що в найбільш розгорнутому вигляді право на індивідуальну конституційну скаргу сконструйовано й застосовується серед країн Європейського Союзу – у Федеративній Республіці Німеччина та Республіці Австрія, а серед пострадянських країн – у Російській Федерації й Грузії. Досвід саме цих країн можна використати насамперед під час створення повноцінної моделі конституційної скарги в Україні з урахуванням національних особливостей правової культури громадян, динамізму діяльності державних органів, якісного стану законодавства тощо;

– охарактеризовано кваліфікаційні ознаки двох форм звернення до органу конституційної юрисдикції: конституційне звернення та конституційна скарга. На основі їх порівняння стверджується, що конституційне звернення не може апріорі повноцінно замінити інститут конституційної скарги;

– аргументовано, що втілення в правову систему України конституційної скарги сприятиме тому, що законодавча база буде більш адекватно відповідати Конституції України, повсякденним потребам і запитам людей за рахунок її перманентного оновлення, буде максимально спрямована на захист конституційних прав і свобод людини та відображатиме високий правовий рівень України як європейської держави;

– запропоновано уникнути перевантаження роботи Конституційного Суду України через запровадження науково обґрунтованої, продуманої системи критеріїв (фільтрів) щодо прийнятності конституційної скарги, запровадження нової організаційної структури Конституційного Суду України;

– рекомендовано віднести до предмета конституційної скарги в Україні не лише встановлення конституційності законів, інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України,

правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також конституційність чинних міжнародних договорів України;

– розроблено законодавчі пропозиції до Закону України «Про Конституційний Суд України, а саме: а) викласти в новій редакції статтю 38 «Форми звернення до Конституційного Суду України»; б) доповнити статтями 42-1 «Конституційна скарга» та 43-1 «Суб'єкти права на конституційну скаргу»;

удосконалено:

– змістову та ціннісну характеристику інституту конституційної скарги, яка постає не лише гарантією захисту основних прав і свобод людини та громадянина, а й засобом забезпечення і розвитку демократії, а також інструментарієм виявлення та врегулювання державно-правових конфліктів;

– дефініцію конституційної скарги, яку запропоновано розуміти як форму звернення фізичних (громадян України, іноземців, осіб без громадянства) та юридичних осіб до органу конституційної юрисдикції з метою захисту їх конституційних прав і свобод шляхом перевірки правових актів органів публічної влади, що порушують ці права та свободи, в межах вирішення конкретної справи;

– принцип субсидіарності. Конституційна скарга може подаватися тоді, коли вичерпані всі інші внутрішньодержавні судові механізми захисту прав людини й поновити порушені конституційні права та свободи людини і громадянина в інший процесуальний спосіб не вбачається можливим;

– теоретичне уявлення про напрями та механізм запровадження інституту конституційної скарги у правову систему України з урахуванням національного досвіду конституційного правосуддя та специфіки індивідуального доступу до нього;

– частину 1 статті 150 Конституції України в контексті імплементації інституту конституційної скарги;

отримало подальший розвиток:

- класифікаційна характеристика моделей конституційного контролю, здійснена за критерієм суб'єкта останнього, що дало можливість виокремити американську (децентралізовану й централізовану) та європейську (австрійську і французьку) моделі конституційного контролю;
- система знань про особливості інституту конституційної скарги в зарубіжних країнах. Встановлено, що конституційна скарга характеризується певною специфікою стосовно кола суб'єктів цього права, предмета оскарження, правил подання й прийому скарг до розгляду органом конституційного правосуддя, юридичними наслідками рішень, які приймаються;
- наукове уявлення про змістово-формальні (суб'єкт звернення, предмет і критерії прийнятності) й організаційно-процедурні аспекти подання, розгляду та юридичних наслідків конституційної скарги в зарубіжних країнах;
- положення, що в Україні реалізовано звужену модель функціонування інституту конституційної юстиції, оскільки у вітчизняному законодавстві конституційна скарга не передбачена, а є лише право фізичних та юридичних осіб на конституційне звернення щодо тлумачення Конституції та законів України;
- суб'єктний склад права на конституційну скаргу в Україні, до якого мають входити не лише фізичні, а й юридичні особи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації сформульовано й обґрунтовано висновки та пропозиції, які дадуть змогу розширити наукове уявлення про розуміння і практику використання конституційної скарги як форми звернення до органу конституційної юрисдикції, сприятимуть її запровадженню у правову систему України з метою більш ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина. Головні результати дослідження, подані в дисертації, використовуються та можуть бути використані:

- у законодавчій діяльності – як теоретико-методологічне підґрунтя для вдосконалення чинного законодавства України шляхом внесення змін і

доповнень до нього, розроблення проектів нормативно-правових актів, спрямованих на впровадження конституційної скарги в конституційне законодавство та державно-правову практику, у роботі Комітету з питань правової політики та правосуддя Верховної Ради України (акт впровадження від 27 лютого 2015 р. № 04-29/17-922) [Додаток Б];

– у діяльності Конституційного Суду України – як методичні рекомендації під час опрацювання Секретаріатом Конституційного Суду України науково-експертних висновків, а також під час підготовки спеціалістами Управління правової експертизи експертних висновків щодо двох ухвал і двох рішень, прийнятих у Конституційному Суді України (акт впровадження від 27 листопада 2014 р. № 4-16/2064) [Додаток В];

– у навчальному процесі – для підготовки навчально-методичних матеріалів і викладання в Національній академії внутрішніх справ таких навчальних дисциплін, як «Конституційне право України», «Державне право зарубіжних країн», «Конституційна реформа в Україні» (акт впровадження від 21 листопада 2014 р.) [Додаток Г].

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри конституційного та міжнародного права НАВС, також оприлюднено на чотирьох міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: «Правові проблеми сучасності очима молодих науковців» (м. Тернопіль, 24 квітня 2014 р.); «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 23 травня 2014 р.); «Тенденції та інновації юридичної науки» (м. Тернопіль, 11 червня 2014 р.); «Треті економіко-правові дискусії» (м. Львів, 26 червня 2014 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено в десяти наукових працях, з яких: чотири статті в наукових фахових виданнях України з юридичних наук, одна стаття в науковому фаховому виданні зарубіжної країни, п'ять тези виступів на конференціях.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ

1.1. Історичний розвиток конституційного контролю в межах конституційної юрисдикції

Найвизначнішим духовним джерелом сучасних систем конституційної юстиції, зокрема, новітнього конституційного судочинства, стала визнана згодом більшістю населення планети «божественна конституція» у вигляді Мойсеєвого права XII–V ст. ст. до н. е., установлення, сукупність сакральних приписів, повелінь, заборон, інших норм, які ретельно захищались іудеями, згодом – християнами, ніколи не заперечували, а багато у чому і визнавались ісламом та іншими релігіями [187, 16].

Зауважимо, В. О. Гергелійник пропонує досліджувати конституційне судочинство, починаючи з періоду становлення й розвитку державних органів у країнах стародавньої цивілізації [42, 12]. У цьому аспекті ми погоджуємось із цією думкою. Адже саме ретроспективний аналіз має передувати дослідженню проблематики обраної нами теми.

Досліджуючи питання правових проблем становлення та функціонування конституційної юстиції України, В. О. Гергелійник слушно згадує найдавнішого попередника сучасного інституту конституційної юстиції – раду старійшин (Герусію), яка існувала у Спарті на межі IX–VIII ст. ст. до н. е. і мала повноваження припиняти рішення Народних зборів у разі відхилення народу «від прямого шляху». На Народних зборах раз на рік обирали колегію ефорів (5 осіб), яка мала право скасовувати вердикти царів, якщо вони не відповідали «встановленим законам», тобто природному праву [189, 53].

За тих стародавніх часів вплив діяльності системи судових органів на функціонування апарату державної влади був істотним. Так, без згоди суду

присяжних в Афінах – Гелієї (створеної в 594 р. до н. е.) – жоден законодавчий акт не міг бути чинним. Процедури розгляду справ у Галілеї були схожі з процедурами судового розгляду. Ними передбачалося заслуховування сторін та розгляд законопроекту комісією для прийняття остаточного рішення. Водночас здійснювалася процедура звинувачення у протизаконності, коли кожний громадянин міг під клятвою заявити про те, що нова законодавча пропозиція не відповідає чинним нормам права [123, 208].

За часів Київської Русі про витoki конституційного судочинства можна говорити лише значною мірою узагальнено, зважаючи на те, що боярські думи приймали рішення, які мали великий (хоча інколи і незначний) вплив на суспільне життя [179, 70].

Досліджуючи виникнення та розвиток конституційного судочинства в Україні, є всі підстави стверджувати, що це багатоетапне явище, яке має давню, ґрунтовну історію. Водночас, доречно зауважити, що конституційне судочинство в Україні не розвивалося окремо від світового аналогічного процесу. Проте для нього були характерні свої особливі риси.

Так, якщо звернутися до запровадження конституційної юрисдикції в Речі Посполитій, то, наприклад, О. М. Мироненко виокремлює «Генріхові артикули» 1572 р., відповідно до яких за кожним депутатом парламенту було закріплено право скасовувати постанови всього сейму [179, 74]. В науковій літературі згадують також «конституції» Стефана Баторія, якими було врегульовано функціонування органів із контрольними функціями збереження стародавніх звичаїв (наприклад, Ради січових старшин) [186, 78].

Ми поділяємо думку О. М. Мироненко, що історію конституційного судочинства доцільно розглядати концептуально від первісних уявлень про демократію, справедливу державу, право та законність тощо, а в практичному аспекті – від народження держави, елементів політичного, квазісудового та судового контролю за дотриманням стародавніх звичаїв [189, 48].

Слід констатувати, що відправною точкою запровадження судового конституційного контролю у світі вважається справа «Марбері проти

Медісона» (1803 р.), за якою ВС Сполучених Штатів Америки встановив, що закон Конгресу, який суперечить федеральній Конституції, може бути визнаний судом неконституційним. Цим суд наділив себе повноваженнями у сфері конституційної юстиції, а саме – здійснення конституційного контролю. Тому першою країною, яка запровадила конституційний контроль, називають США.

Згодом контроль із боку конституційних судів після Першої світової війни був поширений у Європі. Конституційне судочинство здійснювалося з винятковими повноваженнями щодо перевірки конституційності законодавчих актів. Ця модель судового конституційного контролю отримала назву «європейська» на відміну від «американської» (англосаксонської), згідно з якою конституційний контроль здійснювався судами загальної юрисдикції.

Аналіз історичного досвіду запровадження конституційного контролю й існування конституційного судочинства, а також поглядів науковців щодо витоків названих правових явищ та тенденцій їх розвитку дає підстави зазначити існування історико-правових джерел виникнення конституційного судочинства, зумовлених наявністю нерозривного зв'язку з формуванням державності, концепцій конституційного захисту державного ладу, прав і свобод людини та громадянина. Відповідний період, що охоплює процес формування ідей конституційного судочинства, який передуює законодавчому запровадженню відповідного інституту, доцільно поділити на окремі проміжки часу, оскільки можна виокремити певні яскраво виражені тенденції становлення конституційної юстиції.

Першим можна назвати проміжок часу, який охоплює стародавні часи, коли формувалися потреби у створенні інституції, призначеної вирішувати конфлікти у сфері державності, державного устрою, та процедурні форми вирішення конфліктів.

Другим визначено проміжок часу, коли були поширені ідеї верховенства конституції. За цих часів формувалися організаційні форми здійснення конституційного контролю, відправлення конституційного судочинства.

Наступним етапом варто виокремити час після Першої світової війни,

коли зміст конституційної юстиції проявлявся переважно через конституційний контроль. Пізніше спостерігалась еволюція конституційного контролю за двома напрямками – збільшення кола суб'єктів конституційного контролю та розширення контрольної сфери у частині нормативних актів, які є предметом контролю. Стосовно конституційної юстиції у соціалістичних країнах слід зазначити її зародковий стан, що проявлявся у наданні обмежених наглядових повноважень органу конституційної юрисдикції.

Шляхом збагачення світовим досвідом скарбниці судового конституційного контролю почалося формування конституційного судочинства в Україні. З огляду на це до ідеологічної основи доречно віднести праці мислителів Г. С. Сковороди (1722–1794 рр.) з його «філософією серця», праведності закону, людинолюбства, справедливості, «нерівної рівності», І. П. Котляревського (1769–1838 рр.) – проповідника величі нації, волелюбності, патріотизму, «народної совісті» як втілення «правди-правдивості», «правової істини», «народоправського судочинства», необхідності тлумачення законів на «правній основі», доробок авторів «Історії Русів» – прихильників демократії, республіканізму, зверхності природного права над не завжди «правильними і розумними людськими законами», недоторканності природних прав людини, за що оповідь отримала назву «Декларація прав української нації», вчення батька і сина Г. А. Полетика та В. Г. Полетика – талановитих критиків імперських законодавчих актів, що не відповідали «козацьким правам і обыкновениям», тощо [187, 130].

Також вагомий внесок у розвиток конституційної юрисдикції зробив учений, політичний діяч М. П. Драгоманов, який запропонував доволі чітку схему судового конституційного контролю. Функціонувати вона мала в умовах дії «жорсткої» конституції, оскільки «жодні зміни в основних законах держави не могли бути проведені без попередньої згоди двох третин голосів Державної та Союзної дум і без затвердження Державним собором». Єдиним органом конституційного судочинства мислитель уважав Сенат. Кандидатури сенаторів для довічного призначення пропонувала главі держави Союзна дума виключно

з-поміж осіб, які мали вищу юридичну освіту та досвід роботи в судових палатах, обласних або загальнодержавних думах. Конституційний спір про невідповідність постанов Державної й Союзної дум конституції держави порушували повітові, обласні думи, а також глава держави. Конституційне провадження відкривалось у загальному зібранні департаментів Сенату. Міністри та обласним намісникам надавалося право зупиняти дію актів органів місцевого самоврядування тільки у разі їх «розходження з основними законами і загальними інтересами державного союзу». Такий спір також розглядався Сенатом «з відповідальністю державного чиновника за наслідками вчиненого ним зупинення» [186, 160].

З появою програми Земського союзу І. І. Петрункевича і проекту конституції М. П. Драгоманова (1881–1884 рр.) відбувся новий етап у розвитку судового конституційного контролю.

Попри все вважається, що інститут конституційного контролю було започатковано в США і виник він на основі судових прецедентів, а не конституції. Основні положення конституційного контролю були сформульовані суддею ВС США Джоном Маршаллом у рішенні 1803 р. Він зосереджував увагу на тому, що саме судова влада має право і зобов'язана визначити, що є закон. У результаті розгляду справи «Марбері проти Медісона», як зазначалося раніше, виник прецедент, який став основою для американської моделі конституційного правосуддя. Конституційний контроль здійснювався судами загальної юрисдикції.

Історичні джерела також вказують, що майже через століття виникла європейська модель конституційного контролю, її було запропоновано у 1918–1920 рр. австрійським ученим Г. К. Кельзенем і К. Ейзенманом. На відміну від американської моделі конституційного правосуддя, європейське здійснюється не загальними судами, а спеціальним судом – конституційним. Ця модель була запроваджена у Греції, Італії, Іспанії, Монголії, Португалії, Німеччині, Росії. Після розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 р. була прийнята Конституція 1920 р., яка стала важливою пам'яткою світового конституціоналізму. Саме

Конституцією вперше у світі було запроваджено конституційний суд і проголошено, що міжнародне право є складовою частиною національної правової системи.

Щодо розвитку моделі, наближеної до сучасного конституційного судочинства в Україні, то це почалося за часів УРСР. Відповідно до п. 4 ст. 108 Конституції УРСР контроль за додержанням Конституції здійснювала Президія Верховної Ради УРСР, а у п. 5 ст. 108 цього Закону йшлося про те, що і тлумачення законів належало також до компетенції Президії. Весь можливий конституційний контроль був зосереджений у Президії ВР УРСР до подання народних депутатів до Конституційного Суду України про визнання неконституційними указів Президії ВР України «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» від 26 серпня 1991 р. та «Про заборону Компартії України» від 30 серпня 1991 р.

У жовтні 1989 р. шляхом внесення змін до ст. 112 Конституції УРСР почав діяти новий орган конституційного контролю – Комітет конституційного нагляду, який офіційно розпочав свою діяльність із травня 1990 р. Тлумачення Конституції та законів УРСР було у виключному віданні ВР УРСР, а здійснення контролю за додержанням Конституції належало до повноважень Президії ВР. Одним із повноважень Комітету було скасування акта ВР, тому за часів «перебудови» була поширена думка, що конституційний контроль суперечить принципу верховенства законодавчої влади. Оскільки акти ВР висловлюють думку народу, їх скасування оцінювалося як посягання на принцип народного суверенітету. І. А. Тимченко, суддя КС України у відставці, який із 1996 р. до 1999 р. очолював його, у своїй статті з назвою «Механізм конституційної юрисдикції в Україні: становлення і розвиток» зазначав, що фактично за своїм призначенням і функціями Комітет можна було прирівняти до прокурорських органів. Але такі нововведення до союзного і республіканського законодавства були нічим іншим, як теоретичним конструюванням державного органу, відірваним від реальних потреб розвитку суспільства в державі, «фарисейським камуфляжем» комуністичної ідеології. Вони були відкинуті самим життям в

умовах незалежної України [296, 14].

Важливим кроком для еволюції КС України була подія від 24 жовтня 1990 р., коли було внесено зміни до Конституції УРСР про визначення завдань і порядку формування органу конституційного контролю, його кількісний склад, вимоги до учасників відповідного органу. КС став судовим органом конституційного контролю, що наділявся правом самостійного і незалежного здійснення судової влади шляхом конституційного судочинства.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96 порядок призначення суддів є подібним до того, який діє в Болгарії та Італії. Як зазначав колишній суддя КС України В. Є. Скомороха, «очікуване “дитя” народилося “недоношеним” і певною мірою “небажаним”». Для створення КС України не існувало ні економічних, ні відповідних юридичних умов. Головною проблемою, з якою зіткнувся суд, стала суперечність між стратегічним курсом, який обрало суспільство, і тими глибокими формаційними перетвореннями, що охопили і економічну, і політичну, соціальну та ідеологічні сфери життя. Водночас існували нова Конституція України і не переглянутий до цього часу масив законодавства, який «законсервував» форми економічного, соціального буття, що склалися раніше. За таких умов КС України змушений був проходити між «Сціллою соціальних реформ і Харибдою юридичних перепон». Колишня радянська конституційно-правова доктрина виявилася нездатною обслуговувати вимоги соціального розвитку. У цій ситуації КС України змушений був діяти, з одного боку, як складова державного механізму, а з другого – як науковий центр розвитку конституційно-правової думки. Уже в перших своїх рішеннях КС України зробив серйозну заявку і на свою самостійність, і на місце в ієрархії влади, що належить йому відповідно до Конституції України.

Проте хибною є думка про те, що КС України може й повинен вирішувати всі проблеми або навіть більшість із них. І у державних органів, що звертаються до цього суду, і в громадській свідомості має закріпитися правильне ставлення до того, що може і чого не може КС України. Насамперед

він не має права і не повинен підміняти законодавця. Суд покликаний вирішувати спірні правові питання, але не політичні конфлікти, які в основі своїй виходять за правові межі. Досвід засвідчує, що намагання використати КС України у сфері політичної боротьби були багаторазовими.

Як зазначалось, прийняття чинної Конституції України 1996 р. і Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. обумовило надзвичайно важливу подію – 18 жовтня 1996 р. на засіданні ВР України склали присягу 16 суддів КС України: В. Д. Вознюк, М. І. Козюбра, М. В. Костицький, Л. Ф. Маллиникова, П. Ф. Мартненко, О. М. Мироненко, В. І. Німченко, В. І. Розенко, М. Д. Савенко, М. Ф. Селіван, В. Є. Скомороха, І. А. Тимченко, В. П. Тихий, Л. П. Чубар, В. М. Шаповал, С. С. Яценко.

Відповідно до Основного Закону України було закріплено положення, що КС України складається з 18 суддів: по шість суддів призначаються Президентом України, ВР України та з'їздом суддів України. Суддя КС звільняється тим органом, який його призначив, окрім випадків, передбачених Конституцією. Суддя наділяється статусом посадової особи, який здійснює правосуддя і виконує свої обов'язки на професійній основі, для чого наділений відповідними повноваженнями. Судді надається фінансове і матеріально-технічне забезпечення, як і КС України в цілому. Забороняється вплив на суддю в будь-який спосіб.

У Конституції України також було вперше зафіксовано, що повноваження судді не можуть бути обмежені навіть під час введення воєнного чи надзвичайного стану. Суддям КС України надавалася недоторканність і першою інстанцією розгляду справи, порушеної проти судді, був апеляційний суд.

Основний Закон також чітко визначав вимоги до особи, яка претендувала на посаду судді КС України, а саме: 1) мати громадянство України; 2) досягнення на день призначення 40 років; 3) наявність вищої юридичної освіти і стаж роботи за фахом не менше як 10 років; 4) проживання в Україні протягом останніх 20 років; 5) володіння державною мовою; 6) суддя не може

належати до політичної партії та профспілок, мати представницький мандат;
7) суддя не може обіймати будь-яку іншу оплачувану посаду чи виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Зміни до Конституції відповідали кращим європейським основним законам і залишалося лише послідовно втілити її у практику суспільних відносин.

Судді КС України, склавши присягу, зобов'язалися забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина. Ідея створення конституційного правосуддя як форми конституційного контролю доволі швидко увійшла в громадянську правосвідомість, не зустрівши значного опору. Якщо й траплялись суперечки, то стосовно того, як будувати КС України – за американською моделлю, згідно з якою функцію конституційного контролю здійснює система загальних судів або найвищий суд країни, або це має бути спеціалізований, окремий КС. Відповідно до концепції ВС України конституційний контроль мала здійснювати окрема конституційна палата, що структурно входила до складу ВС України. У такий спосіб можна було б уникнути тиску і з боку інших гілок влади, підвищило авторитет судової гілки влади.

Реалізація КС України свого статусу як органу конституційної юрисдикції неможливо без утвердження під час відправлення конституційного судочинства науково обґрунтованих правових засад. Тому особливого теоретичного і практичного значення набуває доктринальна тематика у сфері конституційного судочинства. Необхідність її поглибленого вивчення ґрунтується і на реаліях плінного політико-правового середовища, характерного не лише для України, а й майже всіх пострадянських країн.

Загальне визначення подає М. В. Вітрук, визначаючи конституційне судочинство як форму, спосіб існування, реалізації норм судового конституційного права. П. Є. Кондратов надає більш конкретизоване визначення конституційного судочинства як провадження щодо розгляду та

вирішення звернень, які надходять до КС із підвідомчих йому питань. Б. А. Страшун визначає конституційне судочинство як порядок розгляду і вирішення справ у КС. У свою чергу І. С. Назарова, досліджуючи сутність конституційного судочинства на прикладі діяльності КС Російської Федерації, пропонує розуміти термін «конституційне судочинство» у широкому та вузькому розуміннях [229]. Більшість науковців проблеми виникнення та становлення конституційного судочинства вивчали у зв'язку зі здійсненням проведенням досліджень із ширшої проблематики: конституційного контролю [34; 207; 330], конституційної юстиції [262; 302].

Наукові напрацювання дають змогу визначитися з підходом до виокремлення певних етапів становлення конституційного судочинства, взявши до уваги безперервний зв'язок розвитку конституційного судочинства з тенденціями державотворення, суспільними трансформаціями та напрямками становлення й функціонування конституційної юстиції, що є не лише ширшою за змістом категорією, а й явищем, до якого належить і конституційне судочинство. Водночас не можна нехтувати і питанням щодо співвідношення конституційного судочинства та конституційного контролю, адже предметом конституційного судочинства є спори, пов'язані з установленням конституційності (відповідності Основному Закону держави) певних нормативно-правових актів загалом і деяких їхніх положень.

Про співвідношення конституційного судочинства і конституційного контролю слід зазначити таке.

По-перше, варто проаналізувати предмет конституційного судочинства та конституційного контролю. Так, зважаючи на перелік повноважень органу конституційної юстиції, доречно підкреслити, що вони пов'язані з відправленням конституційного судочинства та є ширшими за конституційний контроль. Конституційний контроль полягає переважно у встановленні відповідності Конституції держави певного акта. Предмет конституційного судочинства є значно ширшим. Адже повноваження органів конституційної юстиції поширюються і на питання щодо тлумачення конституційних та законодавчих

положень, імпічменту глави держави, конституційності ратифікованих або тих, що вносяться на ратифікацію, міжнародних договорів. Спільним у відправленні конституційного судочинства та здійсненні конституційного контролю є перевірка конституційності певного акта, а також розгляд звернень громадян із питань порушення конституційних прав державними органами.

По-друге, доцільно дослідити спектр суб'єктів, уповноважених здійснювати конституційний контроль та конституційне судочинство. Зокрема, коло органів публічної влади, уповноважених здійснювати конституційний контроль є дуже широким. Повноваження у сфері конституційного контролю мають і глава держави, і представницькі органи, і органи виконавчої влади, і загальні суди, і спеціалізовані суди, і органи місцевого самоврядування тощо. Тому відправлення конституційного судочинства належить тільки до компетенції спеціалізованого органу конституційної юстиції, повноваження якого закріплюються в Конституції держави і конкретизуються відповідним нормативно-правовим актом.

За такого підходу критерієм визначення початкового етапу становлення конституційного судочинства можна було б назвати законодавче закріплення функціонування органу конституційної юстиції та надання йому повноважень із вирішення конституційно-правових спорів. Однак законодавчому закріпленню статусу органу конституційної юстиції, його процесуальних повноважень передуює тривалий етап формування такого органу, зокрема, і з визначенням доктринальних положень щодо розгляду конституційно-правових спорів.

На сьогодні тривають суперечки, зокрема, щодо того, до якої з гілок влади належить КС України. На думку В. Є. Скоморохи, у свідомості суспільства цей орган сприймається насамперед як специфічна наглядова інстанція, яка перебуває над усіма іншими органами державної влади [271, 6]. Також існує думка, що реалізація КС України своїх повноважень є здійсненням правосуддя, яке полягає в застосуванні норм Конституції України до законів та інших правових актів, конституційність яких оспорується, в оцінці їх конституційності [173, 156].

Схожій позиції дотримується і Ф. В. Веніславський, який зазначає, що основною функцією КС України як контрольно-наглядового органу є вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України [32, 38].

Водночас можна навести й інші аргументи відомих в Україні фахівців, які вважають КС України невід'ємною частиною судової влади. Можна навести думку М. І. Козюбри, який послідовно й аргументовано доводить, що КС України належить не до контрольно-наглядової, а судової влади [133, 22].

Для розв'язку цієї дискусії слід звернутись до аналізу законодавства. Конституція України визначила правове становище КС України в розділі XII як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Проте у ст. 124 розділу VIII «Правосуддя» йдеться про здійснення правосуддя виключно судами та про здійснення судочинства КС України і судами загальної юрисдикції [147].

Цим підкреслюються особлива роль цього судового органу та його завдання: стежити в установлених законом формах і процедурах за відповідністю законів та інших правових актів Конституції України, гарантувати її верховенство.

Слід звернути увагу на закони України, які вже втратили чинності, але є яскравими прикладами встановлення судочинства на той час. Так, наприклад, у Законі України «Про судоустрій» від 7 лютого 2001 р., де в ч. 2 ст. 5 зазначалося, що судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Судочинство здійснюється КС України та судами загальної юрисдикції [239]. А у ч. 2 ст. 1 Закону України «Про статус суддів» 15 грудня 1992 р. визначався статус судді, а саме: «Судді є посадовими особами судової влади, які відповідно до Конституції України наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі в Конституційному Суді України та судах загальної юрисдикції» [238].

Законодавець відносив КС України до органів, що здійснювали правосуддя, формою якого є судочинство. За своєю суттю правосуддя – це зміст, а судочинство – форма. Питання полягає лише в тому, що форма, відповідно до якої здійснює правосуддя КС України, якісно відрізняється від судочинства, що здійснюється судами загальної юрисдикції.

Конституційно визначений статус КС України – «єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні» – означає, що це не лише особливий судовий орган, частина судової влади, й один із найвищих конституційних органів держави. Саме через обсяг компетенції КС України включається до балансу влад. Завдяки такому особливому статусу в механізмі державної влади серед найвищих судових органів лише його повноваження, поряд із повноваженнями ВР, президента та КМ України, визначено в Конституції України.

Функціям КС України цілком відповідає укорінене у свідомості народу поняття: суд – розгляд спорів, хоча сторони спору є іншими. У цивільному та адміністративному судочинстві є позивач і відповідач, у кримінальному процесі – обвинувачений і обвинувач. Сторони є і в конституційному судочинстві: перша сторона – заявник – орган чи особа, яка направила до КС України звернення; друга сторона – орган чи особа, яка видала або підписала акт, конституційність якого оспорується.

Не можна заперечити, що конституційне судочинство має багато спільного з судовою владою. На суддів КС України також поширюються закріплені в Конституції України гарантії незалежності та недоторканності, як і підстави їх звільнення з посади та вимоги щодо несумісності тощо (ст. 149 Конституція України) [147].

Принципи гласності, повного та всебічного розгляду справ, колегіальності, якими керуються суди, визначають і діяльність КС України, як і принцип змагальності та рівноправності всіх учасників процесу. А принцип законності є обов'язковим для всіх судів, для КС України є беззастережним принципом конституційної законності. Рішення КС України, як і судів загальної юрисдикції, є

загальнообов'язковими. Водночас його рішення є остаточними і не підлягають оскарженню. Отже можна говорити про конституційне судочинство як особливий порядок конституційного провадження у справах, що належать до компетенції КС України, а також про комплекс конституційно-правових відносин у сфері конституційного контролю, які складаються між КС України та іншими суб'єктами під час розгляду і вирішення справ, пов'язаних із забезпеченням верховенства Конституції України.

КС України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні (ст. 147 Конституції України та ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Це означає, що він є єдиним органом, який уповноважений Конституцією України вирішувати питання щодо відповідності конституційним приписам законів та інших нормативно-правових актів, визначених у ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України», а також дій відповідних посадових осіб (тобто уповноважений здійснювати конституційний контроль).

Завдання КС України (ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України») полягає в гарантуванні верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Специфіку конституційного судочинства демонструє стабільність конституційного судового провадження. Водночас стадії мають певну послідовність, якої слід дотримуватися. Конституційне судочинство є прерогативою єдиного органу конституційної юрисдикції – КС, визначеного як орган конституційного правосуддя. Він також має повноваження щодо тлумачення Конституції та законів.

Відтак сформулюємо принципи конституційного судочинства. Це – основні ідеї, відтворені в нормах конституційного судового процесу. Останні визначають природу, сутність і зміст принципів конституційного судочинства, які реалізуються через: 1) узагальнене закріплення основ конституційного судового процесу; 2) однотипне формулювання конституційних процесуальних норм; 3) вплив на суспільні відносини шляхом встановлення засад вирішення правових конфліктів на підставі й у порядку, визначених нормами

конституційного процесуального права.

Конституційне судочинство порівняно з процесами кримінального, цивільного, господарського й адміністративного судочинства має такі основні відмінності:

1) здійснюється на підставі й у спосіб, визначені нормативно-правовим актом вищої юридичної сили – Конституцією, норми якої конкретизовано в Законі України «Про Конституційний Суд України», Регламенті КС України. Відправлення інших видів судочинства врегульоване законодавчими нормативно-правовими актами – КАС, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України;

2) підставою виникнення, зміни та припинення відносин у сфері відправлення конституційного судочинства є правовий конфлікт, визначений конституційними нормами. Підстави виникнення, зміни та припинення відносин у сфері відправлення інших форм правосуддя окреслено нормами відповідної галузі матеріального права;

3) суб'єкти звернення до КС визначені Конституцією, а суб'єкти звернення до судів загальної юрисдикції, спеціалізованих судів – відповідними процесуальними нормативно-правовими актами – кодексами;

4) процесуальна форма закінчення провадження в КС визначена Конституцією. Нею є рішення, виконання якого обов'язкове на території України (ст. 150 Конституції). Рішення Суду мають остаточний і обов'язковий характер, оскарженню не підлягають, на відміну від постанов, ухвал чи вироків судів іншої юрисдикції, що можуть бути оскаржені чи опротестовані в апеляційному або касаційному порядку;

5) рішення КС можуть змінювати судову практику, яка не відповідає Основному Закону. Процес перевірки конституційності нормативно-правового акта здійснюється безвідносно конкретних кримінальних, цивільних, господарських чи адміністративних справ, чий розгляд перебуває в юрисдикції інших судів.

Водночас конституційне судочинство має і спільні з іншими формами відправлення правосуддя риси: 1) є процесуальною формою відправлення правосуддя; 2) пов'язане з вирішенням юридичної справи; 3) його учасники зацікавлені у вирішенні справи; 4) процесуальний порядок закріплюється в офіційних документах, форму яких визначено законом; 5) здійснюється послідовно, є стадійним.

Наявність у конституційного судочинства спільних та особливих порівняно з іншими формами відправлення правосуддя рис вимагає їхнього врахування при формулюванні принципів конституційного судочинства.

Існування спільних рис зумовлює такі принципи конституційного судочинства, як верховенство права, законність, гласність, повний і всебічний розгляд справи, державна мова судочинства, процесуальна рівність сторін. Цю групу принципів можна назвати загальними.

Особливі риси зумовлюють потребу у виокремленні таких особливих принципів конституційного судочинства, як незалежність суддів КС, відправлення конституційного судочинства лише КС України, колегіальність.

У наукових дослідженнях конституційне судочинство пов'язують із законодавчо встановленим механізмом правового захисту конституції Ж. І. Овсепян, Л. В. Лазарев [157].

Власне, механізм правового захисту конституції визначають як систему правових інститутів і процедур, що забезпечують її дію [38, 20]. Набір елементів механізму є різним – від удосконалення законодавства та застосування контрольно-наглядних важелів до різних видів юридичної відповідальності. Однак усі дослідники вважають судовий конституційний контроль елементом механізму правового захисту конституції.

Серед процедур, які використовують органи конституційної юрисдикції в багатьох зарубіжних країнах для захисту прав та свобод людини і громадянина, чи не найпопулярнішим є розгляд конституційних скарг. Сутність інституту конституційної скарги на сьогодні зводиться до права громадян звертатися до органів судового конституційного контролю з проханням про перевірку

конституційності владних актів, якими порушуються, на їх думку, їхні права і свободи. На жаль, у законодавстві України цей інститут не знайшов відображення, що, мабуть, пояснюється прагненням законодавця запобігти перевантаженню КС України такими справами. Водночас це обмежує можливості громадян щодо захисту своїх прав національними правовими засобами, зокрема і, в КС України.

Конституційна скарга є визначальним елементом конституційної юстиції, саме за її допомогою фізичні та юридичні особи зможуть захищати свої права та свободи в органах конституційної юстиції [115, 64]. Оскільки у вітчизняному законодавстві така скарга не передбачена, а є лише право громадян на конституційне звернення щодо тлумачення Конституції та законів України, то можна говорити про звужену модель функціонування інституту конституційної юстиції.

Підстави для запровадження інституту конституційної скарги існують, оскільки основним завданням демократичної та правової держави є надання особі повного переліку засобів захисту своїх конституційних прав і свобод. Щорічно до КС України надходять тисячі листів та звернень наших співвітчизників, за кожним – доля людини, надія на допомогу, а в рамках законодавства працівники КС можуть розглядати лише їх деяку частину.

Особливо враховуючи те, що за Конституцією України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави, визначальною і в діяльності органу конституційної юстиції має бути гуманістична спрямованість.

Тому для України вже давно актуальним є питання запровадження інституту конституційної скарги, за допомогою якого збільшився б правозахисний потенціал КС України. Також це зумовлює потребу в конституційному контролі чинного законодавства крізь призму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Це стосується й того рівня забезпечення цих прав і свобод, що є загально визнаним на міжнародному рівні.

Після останньої «революції гідності», коли український народ

самовіддано взявся будувати нову сильну європейську країну, її інституції, армію, поліцію тощо, в Україні відкрились нові можливості для побудови справді потужного громадянського суспільства та держави, одним із важливих елементів якого має стати конституційний контроль.

Отже, дослідження історичного розвитку конституційного контролю в межах конституційного судочинства вказує на складний багатоетапний процес формування, який станом на сьогодні ще не завершився.

Діяльність КС України, що здійснюється на основі чинної Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України», його рішення і висновки в окремих випадках викликають певні нарікання. Зважаючи на це, існує нагальна потреба в удосконаленні законодавства України в аспекті реформування конституційно-правового статусу КС України, порядку його формування та насамперед запровадження на конституційному рівні нової форми звернення до КС України – конституційної скарги.

1.2. Наукові доктрини інституту конституційної скарги

З методологічної точки зору, дослідження проблематики цього підрозділу, на нашу думку, доцільно розпочати з аналізу етимології категорії «доктрина» з метою встановлення походження, семантичного розвитку та значення цього поняття.

Згідно з «Юридичною енциклопедією» (голова редакційної колегії – Ю. С. Шемшученко) доктрина (лат. *doktrina* – вчення, наука) – це вчення, наукова або філософська теорія, система поглядів [332, 273]. Майже ідентичну дефініцію доктрини містить «Велика Радянська Енциклопедія» [24, 403]. «Українська Радянська Енциклопедія» тлумачить поняття «доктрина» як наукову або філософську теорію, провідний теоретичний або політичний принцип у діяльності держави [310, 427].

Відповідно до «Словника іноземних слів» доктрина (лат. *doktrina*) – це вчення, наукова або філософська теорія, політична система, керівний політичний або теоретичний принцип [278, 173].

Водночас у юридичній літературі категорія «доктрина» вживається в кількох значеннях: правова доктрина, наукова доктрина, воєнна доктрина тощо.

При цьому термін «правова доктрина» у вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі використовується для позначення таких явищ, як вчення, філософсько-правова теорія; наукові праці найавторитетніших дослідників у сфері держави і права; позиції вчених-юристів з актуальних питань, проблем правотворчості та правореалізації. Природним є те, що розуміння поняття «правова доктрина», її ролі у формуванні й реалізації права в різних країнах є неоднаковим. Це залежить від багатьох чинників: історичних традицій, особливостей правоустрою кожної окремої країни, її належності до певної правової системи, пануючих типів праворозуміння, специфіки організації та розвитку системи джерел права [266, 129]. Водночас Є. П. Євграфова пропонує вживати замість терміна «правова доктрина» категорію «науково-правова доктрина», що, на думку дослідниці, дасть змогу чіткіше відрізнити її від державних актів-доктрин (наприклад, «воєнної доктрини України») [98, 54].

Визначаючи місце і роль науково-правової доктрини у правовій науці, Є. П. Євграфова зауважує, що вона є визначальним її центром, навколо якого формуються знання про право і державу – як фундаментальні, так і прикладні. Науково-правова доктрина є цілісною, автономною й логічно побудованою системою основоположних ідей, сформованих у певну теорію, вчення про право і державу як у цілому, так із їх окремих аспектів (науково-правові доктрини прав людини, суверенітету держави і тощо) [98, 56].

Беручи до уваги наведені вище дефініції категорії «доктрина», проаналізувавши інші науково-теоретичні публікації з цього приводу, можна дійти висновку, що доктрина до певної міри є джерелом права, фактичним чинником, що обумовлює нормотворчу діяльність органів публічної влади, їх посадових і службових осіб.

Беззаперечно, що наукові доктрини інституту конституційної скарги ґрунтуються як на законодавстві держав та практики його реалізації.

Доречно зауважити, що інститут конституційної скарги бере свій початок в англосаксонській судовій системі, зокрема в традиціях щодо охорони прав особи від посягання органів державної влади на сферу публічних відносин. Спочатку він застосовувався як окрема процедура, що забезпечував охорону конституційних прав громадян у південно-американських країнах. Однак уперше термін «конституційна скарга» був сформульований у конституції Німецької імперії 1849 р., яка внаслідок відомих політичних обставин так і не набула чинності. Передбачений у цьому акті суд Імперії повинен був виносити рішення стосовно скарг німецьких громадян щодо порушення гарантованих конституцією їхніх прав. У міжвоєнний період цей інститут отримав подальший розвиток у кількох європейських країнах, зокрема про нього йшлося в конституціях Австрії 1920 р. та Іспанії 1931 р.

Еволюція конституційного судочинства після Другої світової війни активізувала також подальший розвиток інституту конституційної скарги. Останнє було особливо плідним на ґрунті німецької конституційно-правової традиції. Саме в цей період у Австрії було відновлено чинність Конституції 1920 р., що автоматично привело до своєрідної публічно-правової «реабілітації» цього явища. Згодом конституційна скарга з'явилася у Конституціях деяких західнонімецьких земель (наприклад, Баварії і Гессену в 1946 р., Рейнланд-Пфальц у 1947 р. тощо). Проте повноцінним конституційним інститутом це явище фактично стало тільки після внесення відповідних змін (поправок) до Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина 29 січня 1969 р. Подальший розвиток інституту конституційної скарги відбувся наприкінці сімдесятих років, коли останній знайшов місце серед положень нової Конституції Іспанії 1978 р. Як відомо, ця конституція розрізняє два види конституційних прав: по-перше, основні права та громадянські свободи; по-друге, права та обов'язки громадян. Зміни до Конституції Бельгії, які було прийнято у 1980 р., передбачали створення АС та прийняття відповідного

закону про нього. Такий закон було прийнято вже у 1983 р. Відповідно до конституційних положень та положень згаданого вище закону АС розглядав скарги осіб, права яких було порушено виконавчо-розпорядчим актом органу виконавчої влади, якщо такий акт суперечив закону (конституції). Суспільно-політичні процеси, що відбувалися в той час, призвели до руйнування ієрархічно збудованих структур унітарної держави та породили потребу в формуванні органу держави, який вирішує конфлікти стосовно компетенції між виконавчими органами держави, спільнотами та регіонами.

По-іншому відбувалося доктринальне розуміння та нормативне закріплення інституту конституційної скарги в країнах Центральної та Східної Європи. Спочатку соціалістичні держави відкинули можливість створення конституційних судів. Причиною останнього дуже часто називали те, що в цих державах через догматичне сприйняття принципу цілісності державної влади парламент формально визнавався найвищим у системі державних органів. Першою державою, яка відійшла від цієї догми, була Югославія, яка вже у 1963 р. створила свій КС. Потім цей суд був створений у Чехословацькій федерації (1969 р.). КС у цих двох державах мали повноваження, які формально полягали в охороні конституційно гарантованих прав та громадянських свобод, а також у вирішенні деяких інших питань, що стосувалися в основному законі виборів, розглядали скарги про відмову в підтвердженні дійсності депутатського мандату, скарг на відкликання депутата та скарг на відмову реєстрації кандидата на парламентських виборах. Кінець вісімдесятих і початок дев'яностих років став періодом створення конституційних судів фактично в усіх інших країнах. Цей процес був тісно пов'язаний із глибокими суспільно-політичними перетвореннями, суть яких зводилася до побудови парламентської демократії, що ґрунтувалась на принципах правової держави. За таких умов явище «конституційна скарга» набула якісно нового політико-правового звучання. Незважаючи на такі численні суперечки навколо змісту та правової природи конституційної скарги на етапі підготовки нової польської конституції (прийнята у 1997 р.), Конституція Республіки Польща ввела цей інститут до

своєї політико-правової системи [90, 63].

Не один рік уже українські правознавці дискутують про запровадження інституту конституційної скарги в Україні для надання можливості особам і громадянам у повному обсязі захищати свої права. Цей інститут вже існує в таких країнах, як: Австрія, Албанія, Андорра, Білорусь, Угорщина, ФРН, Іспанія, Кіпр, Македонія, Мальта, Польща, РФ, Словачія, Словенія, Хорватія, Чехія, Швейцарія тощо.

Водночас Україна, обравши шлях розвитку як правової, демократичної, європейської держави, також потребує належного наукового опрацювання та конституційно-правового закріплення інституту конституційної скарги.

Інститут конституційної скарги досліджували такі вчені, як: Ф. А. Абдуллаєв, Г. А. Василевич, Р. С. Гваладзе, І. О. Кравець, М. К. Крамбергер, В. А. Кучинський, Ф. Мерт, Дз. Пепедзе, С. Салманова. Серед українських фахівців у галузі конституційного права – І. Г. Алексеєнко, М. М. Гультай, Ю. М. Тодика, В. П. Тихий, П. Б. Євграфов, А. О. Селіванов, М. В. Тесленко, С. В. Шевчук, В. М. Шаповал, М. Д. Савенко та ін. Незважаючи на те, що проблеми, пов'язані із запровадженням в Україні інституту конституційної скарги досліджувалися багатьма фахівцями, це питання все ще залишається далеким від його остаточного вирішення.

С. Д. Владиченко у своїй науковій статті «Конституційна скарга як важливий інструмент захисту прав і свобод людини» зазначає, що можливість подати конституційну скаргу надає індивіду, який апелює до судового органу конституційної юрисдикції, більше можливостей для захисту прав і свобод. Конституційна скарга як можливість будь-якої особи звернутися до судового органу конституційної юрисдикції із заявою про захист своїх конституційних прав може стати інструментом захисту прав та свобод людини і громадянина як важлива складова закріпленості у ст. 40 Конституції України права на звернення до органів державної влади. Адже згідно із ч. 2 ст. 55 Конституції України кожен має право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових

осіб [37, 177]. Вбачається, що автор аналізує проблему конституційної скарги в Україні як важливий інструмент захисту прав і свобод людини, однак не дослідив її характерні особливості.

За твердженням І. Г. Алексеєнко, індивідуальна конституційна скарга розцінюється доктриною і практикою як засіб забезпечення й розвитку конституційно-правових засад демократії, основу якої становлять права і свободи людини. Тому слід вважати, що конституційна скарга не лише захищає індивіда та його суб'єктивні права, й сприяє реалізації принципу правової держави про пов'язаність усіх гілок влади конституцією й законом, що гарантують права та свободи людини. У цьому змісті індивідуальна скарга постає як специфічна гарантія конституційного права. Більше того, надаючи громадянинові можливість вступати в суперечки з державою та її органами, навіть із самим законодавцем, інститут індивідуальної скарги сприяє інтеграції громадян і процесів управління державою й суспільством [11, 75].

Не всі юристи, правознавці поділяють позицію щодо запровадження інституту конституційної скарги в Україні, але число прихильників цього інституту дедалі зростає. Так, на думку М. В. Тесленко, конституційна скарга як правовий інститут сприятиме утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини і громадянина як найвищої соціальної цінності. У цьому разі поставатиме пряма зацікавленість заявників у якнайшвидшому й дієвому реагуванні органу конституційного контролю на факт порушення основних прав і свобод. Адже, приймаючи закон, який обмежує основні права і свободи людини і громадянина, держава цим порушує свій обов'язок щодо їх утвердження і забезпечення, визначений у Конституції України. Вчений підкреслює, що мета скарги полягає в захисті та поновленні прав і законних інтересів особи. Потреба в ній виникла тоді, коли відбувається порушення прав і законних інтересів особи, тобто у тих випадках, коли відносини між особою та владою виходять за межі позитивних. Скарга має подвійне значення: з одного боку, вона є засобом захисту прав і свобод людини і громадянина, порушених діями (бездіяльністю) органів державної влади, а з другого – сигналом про

недоліки, що виникають у роботі цих органів чи їх посадових осіб, який сприяє усуненню вад і помилок, поліпшенню роботи урядовців, зміцненню правопорядку в державі. Тобто реалізацію права на подання конституційної скарги можна розглядати як елемент участі громадян в управлінні справами суспільства і держави, важливий інструмент контролю громадянського суспільства за дотриманням Конституції України органами державної влади [291, 7].

Як свідчить практика зарубіжних країн у сфері конституційного судочинства, саме через інститут індивідуальної конституційної скарги досягається максимальний рівень захисту прав і свобод людини і громадянина з урахуванням особливостей кожної справи та специфіки порушення конституційного права окремої особи [292, 67].

Цю думку поділяє і А. М. Івановська, яка у праці «Конституційна скарга як засіб захисту прав та свобод людини Конституційним Судом України» зазначає, що для більш ефективного захисту прав і свобод громадян в Україні доцільним є розширення повноважень КС України у цій сфері, а саме: введення у практику конституційного судочинства України інституту конституційної скарги. Цей інститут як жоден з інших гарантує дотримання конституційних прав і свобод та сприяє формуванню у громадян впевненості в тому, що вони живуть у суспільстві, в якому запроваджено режим демократичної конституційної держави. Розширення повноважень КС України у сфері захисту прав і свобод людини здійснить позитивний вплив на всю правозастосовну практику, спрямовуючи її в конституційне русло, сприятиме утвердженню й забезпеченню прав і свобод людини як вищої соціальної цінності [108, 40].

Вагомий внесок у дослідження інституту конституційної скарги зробив М. М. Гультай. У монографії «Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя» він ґрунтовно проаналізував іноземний досвід функціонування інституту конституційної скарги, її правову природу. На думку М. М. Гультая, важливою складовою належного гарантування прав і свобод людини і громадянина постає запровадження у вітчизняне конституційне

законодавство та державно-правову практику інституту конституційної скарги [67, 369].

Водночас оптимальна модель конституційної скарги має відповідати багатьом вимогам: бути спрямованою на запобігання потенційним ризикам її запровадження, серед яких називають надмірне перевантаження КС України; унеможливлення розв'язання ним найважливіших проблем суспільного життя; фактичне перетворення органу конституційного контролю на «четверту» інстанцію для справ, що підлягають розгляду судами загальної юрисдикції [67, 373].

Слід враховувати те, що інститут конституційної скарги постає не лише як гарант захисту прав і свобод людини і громадянина, а й як можливість виявлення юридичного конфлікту, що міститься у чинному законодавстві.

Як зазначає О. О. Кравченко у своїй праці «Конституційна скарга як засіб удосконалення функціональних характеристик Конституційного Суду України», в основі інституту конституційної скарги лежить юридичний конфлікт, який передається на вирішення органу конституційного контролю. У результаті виникнення нормативного акта, що порушує права і свободи людини і громадянина, постає конфлікт-суперечка про право між особою й органом, наділеним публічною владою, який видав такий акт. Завдання конституційного контролю полягає в усуненні цього конфлікту та розгляді спору про право в рамках конституційного судочинства. Основною особливістю такого конфлікту є те, що обов'язковою стороною у спорі стає держава в особі органу, який видав конфліктний нормативний акт, а спори, що виникають між суб'єктами запиту і органами, які здійснюють владні повноваження, проявляються як спори про конституційне право між громадянами і органом, що прийняв цей нормативний акт. Суб'єкт, звертаючись до органу конституційного контролю, вносить спір про право на вирішення цього органу [152, 93].

У процесі при позитивному вирішенні запровадження інституту конституційної скарги в Україні впливає низка інших питань, пов'язаних із ним. Так наприклад, І. М. Олійник та О. М. Безбожна у дослідженні

«Інституалізація конституційної скарги: інноваційний механізм гарантії прав і свобод особистості» розглядають питання про суб'єкти подання конституційної скарги, умови його подання, наявність факту порушення основних прав громадян, субсидіарність характеру конституційної скарги та інше [209]. Дослідники у своїй праці наголошують на тому, що конституційна скарга повинна стати повноцінним інститутом захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Для цього необхідно закріпити в Конституції України право громадянина на конституційну скаргу та повноваження КС України щодо їх розгляду. Об'єктом оскарження конституційної скарги в Україні повинна стати норма права, визначена законом, іншим нормативним актом, судовим рішенням.

У 2011 р. з нагоди 15-річчя Конституційного Суду України відбулася Міжнародна конференція, організована КС України спільно з Венеціанською Комісією Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва. Г. Г. Арутюнян, Голова Конституційного Суду Республіки Вірменія, виступив із доповіддю «Індивідуальна конституційна скарга: європейські тенденції системного розвитку». У своєму виступі він зазначив, що міжнародний досвід свідчить, що функціонування інституту прямої індивідуальної скарги в кожній державі має власні функціональні та процесуальні особливості. Доповідач виділив п'ять характерних рис таких моделей, а саме: *actio popularis* (ця форма конституційної скарги означає право кожного подавати скаргу на нормативний акт після його оприлюднення без необхідності доводити, що відповідна норма безпосередньо стосується його права і свободи), *quasi action popularis* (необхідність довести законний інтерес), індивідуальна пропозиція (один із видів абстрактного контролю, у поданні якого бере участь фізична або юридична особа, і який залишає велику можливість розсуду КС), конституційне звернення (в Україні особа може звернутися до КС із запитом про обов'язкове тлумачення, якщо стверджує, що неоднозначність у застосуванні закону може призвести або призвела до порушення її конституційних прав), нормативна конституційна скарга (найпоширеніша й основна форма прямої конституційної

скарги, яка подається фізичною або юридичною особами). Більш детально на цих моделях зупинимося пізніше. У своїй доповіді Голова КС Республіки Вірменія намагався охопити найважливіші актуальні аспекти функціонування інституту індивідуальної конституційної скарги: обставини подання індивідуальної конституційної скарги; різні моделі дії рішень конституційних судів (поширення тільки на одну особу, яка подала скаргу, чи на всіх); зловживання правом звертатися до КС; вичерпання засобів правового захисту; проблема втручання конституційних судів у юрисдикцію звичайних судів, що може створити напруження і навіть конфлікти у відносинах між звичайними судами і КС. Підбиваючи підсумок свого виступу член Венеціанської Комісії Ради Європи зауважив – світовий досвід недвозначно свідчить про те, що без запровадження дієвого інституту повної конституційної скарги неможливо системно забезпечити верховенство Конституції та гарантії розвитку конституціоналізму в країні [13, 80]. Як вбачається, дослідження питання конституційної скарги слід пов'язувати з європейською правовою практикою.

Тему інституту конституційної скарги на цій міжнародній конференції також порушив суддя КС РФ М. С. Бондар. У межах своєї доповіді професор зазначив, що конституційна скарга в російських умовах – це інститут конституційного правосуддя, який постійно розвивається. Причому йдеться не лише про законодавчі зміни, а й про збагачення нормативного змісту інституту конституційної скарги під впливом рішень КС РФ через сформовані ним правові позиції. Зрештою, ці зміни прямо позначаються і на суттєвих характеристиках правового інституту, що розглядається, зокрема співвідношення його природних приватних і публічних засад. Він зауважив, що прийняття КС РФ рішення за конституційною скаргою призведе до подвійних наслідків, які охоплюють заходи як загального, так і індивідуального характеру. Завершуючи свій виступ, М. С. Бондар зазначив, що заходи індивідуального характеру пов'язані з відновленням порушених прав заявника; вони реалізуються у спеціальному режимі, що передбачає надання рішенню КС РФ у цій частині зворотної сили і перегляд судових та інших правозастосовних актів,

які відбулися у справі заявника, якщо для цього немає інших перешкод.

Водночас поділ зазначених заходів на загальні та індивідуальні не варто розглядати так, що перші забезпечують тільки публічний інтерес, а другі – приватний. Так, заходи на виконання рішень КС РФ загального характеру загалом покликані виключити порушення конкретних прав громадян та їх об'єднань, а заходи індивідуального характеру виконують важливі публічну функцію. Дійсно, застосування до заявника у КС РФ інституту перегляду його судової справи у разі ухвалення позитивного рішення свідчить, що інститут конституційної скарги є, зокрема, заходом державного заохочення для особи, яка виявила активну громадянську позицію. Цей захід – певна нагорода за попереднє виявлення в рамках «народного конституційного контролю» дефектної, антиконституційної, шкідливої для суспільства і держави норми й, відповідно, за звернення на неї уваги органу конституційної скарги [25, 107].

Іншу існуючу проблему за відсутності у вітчизняному законодавстві інституту конституційної скарги розкриває суддя КС України М. А. Маркуш у праці «Конституційна скарга та інші перспективи розширення меж конституційної юрисдикції в Україні» й зазначає, що суди загальної юрисдикції, вирішуючи конкретні справи, мають досліджувати питання відповідності нормативних актів Конституції України і, якщо існує сумнів, повинні звертатися з клопотанням про відкриття конституційного провадження за процедурою, встановленою в законі. Однак цей підхід не можна тлумачити як такий, що вимагає від судів загальної юрисдикції детально розглядати питання щодо конституційності, якщо таке навіть порушує одна зі сторін, або зобов'язує суди передавати кожне таке питання до КС України. Очевидним є те, що суди загальної юрисдикції користуються певною дискрецією стосовно розгляду питань конституційності, які виникли в межах конкретного провадження.

Автор статті підкреслює, що Конституція України є «живим» документом, який має тлумачитися у світі сьогоденних реалій. КС України повинен мати право перевірити, чи не слід у контексті змінених поглядів у суспільстві на правовий

захист, який має надаватися фізичним особам у їхніх відносинах з державою, поширити сферу застосування положень Конституції України на такі правовідносини. Доступ громадян до конституційного правосуддя має бути надійною гарантією дотримання державою їхніх конституційних прав [172, 114].

Зважаючи на наведене вище, можна дійти висновку, що в Україні вже багато років тривають гострі дискусії стосовно нагальної потреби в закріпленні інституту конституційної скарги у вітчизняне законодавство. Водночас у багатьох зарубіжних країнах, де інститут конституційної скарги з метою найбільш повноцінного захисту прав і свобод людини та громадянина запроваджено, дедалі більша увага в наукових колах приділяється саме проблемним аспектам предмета та процедури розгляду конституційної скарги.

Так, інститут конституційної скарги є характерним переважно для європейських країн, зокрема, для Австрії, ФРН, Іспанії, Угорщини, Швейцарії, Чехії, Болгарії, Польщі, Македонії, Словаччини, Словенії тощо. Водночас цей інститут діє і в країнах пострадянського простору: РФ, Грузії, Таджикистані, Киргизстані.

А. М. Івановська у нотатках на тему «Перспективи застосування конституційної скарги як засобу захисту прав та свобод людини Конституційним Судом України» наголошує, що інститут конституційної скарги постає як право громадянина звернутись до органів конституційного контролю з проханням про перевірку конституційності владних актів, що порушують, на його думку, певні його конституційні права. Цей інститут має особливості: в одних країнах шляхом подання конституційної скарги захисту підлягають всі конституційні права і свободи, в інших – їх певний перелік, який охоплює зазвичай громадянські й політичні права. Так, згідно з п. 1 ст. 127 Конституції Словацької Республіки КС приймає рішення за скаргами фізичних або юридичних осіб на порушення їх основних прав і свобод, що випливають із міжнародного договору, ратифікованого Словацькою Республікою і обнародованого в порядку, встановленому законом, якщо рішення про захист цих прав і свобод не приймає інший суд. Відповідно до п. 3 ст. 110 Конституції Республіки Македонія КС

захищає свободи і права людини і громадянина, що стосуються свободи переконань, совісті, думки та публічного висловлення думок, створення й діяльності політичних організацій і дискримінації громадян на підставі статі, расової, релігійної, національної, соціальної та політичної належності.

Цей інститут, як жоден з інших гарантує дотримання конституційних прав і свобод та сприяє формуванню у громадян упевненості в тому, що вони живуть у суспільстві, в якому запроваджено режим демократичної держави [109, 67].

Слушну думку висловила І. О. Бакірова у праці «Конституційне звернення та конституційна скарга: переваги та недоліки» про те, що позбавлення особи у праві подавати конституційну скаргу знищує, власне, природу людських цінностей. Також у своїй праці автор погодилася з В. М. Шаповалом, на думку якого потенціал конституційної юстиції щодо захисту прав і свобод людини використовуються в нашій країні недостатньо. Наприклад, практика діяльності органів конституційного правосуддя країн Європи засвідчує, що ні посадові особи вищих органів державної влади, ні суди загальної юрисдикції не використовують можливості конституційного правосуддя щодо захисту прав і свобод людини так активно, як це роблять фізичні особи. Як приклад було наведено статистику роботи КС Іспанії: з середини 90-х рр. ХХ ст. установа щороку розглядає близько тисячі справ за скаргами громадян про порушення гарантованих конституцією прав і свобод особи, тоді як кількість звернень подібного характеру від вищих державних органів зазвичай не перевищує двох десятків. На жаль, у законодавстві України відсутній відомий світовій демократії інститут конституційної скарги. Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що інститут конституційної скарги є насамперед винаходом європейської демократії [15, 94].

Беззаперечно, Україна повинна надати людині можливість дбати про захист своїх основних прав і свобод самотійно, коли вона сама усвідомить відповідну потребу, слушно висловився А. О. Селіванов. Адже громадяни не можуть чекати, коли Президент або Уряд знайдуть можливість підтримати їх

індивідуальну чи колективну скаргу щодо порушення прав людини чинним законами [136, 13].

У своїй діяльності КС керується демократичними засадами, що знайшли відображення в Конституції, загальноправовими принципами справедливості, юридичної рівності, гарантування державою прав і свобод людини і громадянина. Конституція є безпосередньо чинним правом, на яке можуть спиратися громадяни, їх об'єднання для захисту своїх прав і свобод, і якому повинні слідувати законодавчі, виконавчі й судові органи влади, органи місцевого самоврядування, інші суб'єкти права, звіряючи з Конституцією свої юридично значущі дії.

Надійне забезпечення гарантій прав та свобод людини залежить від удосконалення практики конституційного правосуддя. Провідний орієнтир – неухильне дотримання всіма державами єдиних правових стандартів у галузі захисту прав людини, повне виконання європейськими країнами основоположних документів Ради Європи, насамперед – Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

В умовах, коли законодавча й виконавча влада своїм нормативним регулюванням втручається у здійснення прав громадян, особливого значення набуває судовий захист прав і свобод людини і громадянина за допомогою конституційного контролю. А отже, в Україні існує нагальна потреба в теоретичному розробленні питань, пов'язаних з інститутом конституційної скарги, не лише як умови входження в європейський правовий простір, а й як умови ефективного забезпечення прав і свобод шляхом прямого звернення до органу конституційної юрисдикції.

Під прямим зверненням до органу конституційної юрисдикції мається на увазі прямий доступ певних осіб (у тому числі фізичних) для оскарження норм, що є предметом конституційного контролю. Перевага цього звернення полягає в тому, що контроль може бути ініційований будь-яким узаконеним суб'єктом, навіть якщо його не стосується зазначена норма.

Отже, конституційна скарга дає змогу не лише захистити порушені права,

а й не допустити їх недотримання органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами в майбутньому. Адже підставою конституційної скарги може слугувати невизначеність у питанні про те, чи відповідає будь-якому положенню Конституції правовий акт, оскільки контроль охоплює всю систему суспільних відносин, урегульованих Основним Законом. Обов'язкова умова – заявник повинен обґрунтувати свій інтерес. Зокрема, в Бельгії будь-які зацікавлені фізичні та юридичні особи мають право звертатися з клопотанням про визнання недійсними нормативних актів (ст. 2.2 Закону про Арбітражний Суд Бельгії). У Швейцарії право на звернення зі скаргою має зацікавлена сторона, у тому числі фізичні, юридичні особи, наприклад, у разі порушення конституційних прав, а також якими юридична особа користується як фізична особа. Відповідно до ст. 14 Закону про конституційне судочинство Киргизької Республіки право на пряме звернення до КС належить юридичним особам і громадянам з питань, що безпосередньо стосуються їх конституційних прав, якщо їх дозвіл непідвідомчий іншим судам.

Суддя Федерального КС ФРН у відставці Д. Хьоміг на міжнародній конференції, організованій КС України спільно з Венеціанською Комісією та Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва, наголосив, що якщо скаржник вважає застосовану до нього норму неконституційною, він спочатку повинен звернутися з нею до відповідного суду й у такий спосіб вичерпати всі засоби захисту. Тільки після того, як він не досяг бажаного результату, йому в межах спрямованої проти судових рішень конституційної скарги відкривається шлях до перевірки відповідної норми у Федеральному КС. У такий спосіб відбувається своєрідне розвантаження Федерального КС і гарантується, що спірне питання, стосовно якого він має прийняти остаточне конституційно-правове рішення, вже опрацьоване компетентними органами фахового судочинства [320, 195].

Стаття 55 Конституції України гарантує кожній людині право на оскарження до суду рішень органів державної влади. Низка рішень КС України встановила, що реалізація цього права не може бути обмежена способом

правозастосування (справа К. Г. Устіменко і пр.). Згідно зі ст. ст. 6, 75 Основного Закону України ВР належить до органів державної влади. А відповідно до п. 3 ст. 85 Конституції України закони є рішеннями ВР України. Отже, конституційним правом кожного громадянина є оскарження законів безпосередньо в суді. І більше того, на підставі ст. 64 Основного Закону України це право не може бути обмежене. Тому невідповідність Конституції України є єдиною підставою недійсності законів (ст. 8). Та сама стаття встановлює право на звернення до суду безпосередньо на підставі Конституції. Тобто громадяни можуть звертатися до суду для визнання законів неконституційними. Варто додати, що згідно зі ст. 1, п. 1 ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» цей суд є єдиним органом, уповноваженим визнавати закони неконституційними. Звідси випливає безумовне право на універсальну конституційну скаргу. Кожен громадянин нашої країни повинен мати практично реалізоване право конституційної скарги як форми захисту своїх свобод.

З огляду на наукові доктрини інституту конституційної скарги та зарубіжний досвід юридичної практики її втілення, слід особливу увагу приділити моделі конституційної скарги в Україні, суб'єктам її подання, умовам та наслідкам, які вони тягнуть за собою. Саме ці питання повноцінне запровадження інституту конституційної скарги. Адже не можна механічно надати право фізичній особі відновлювати порушені конституційні права і свободи шляхом подання конституційної скарги без належного наукового аналізу наслідків для КС України в аспекті значного збільшення навантаження на цей єдиний орган конституційної юрисдикції, можливих неякісних розглядів справ та відповідно правосудних рішень і висновків КС України.

Дилема між перевантаженням КС та забезпеченням ефективної системи захисту прав людини вирішується різними методами: деякі держави від самого початку не впровадили інститут індивідуальної скарги, інші передбачили фільтри для відсіювання запитів [107].

Конституційна скарга є визначальним елементом конституційної юстиції,

саме за її допомогою фізичні та юридичні особи зможуть захищати свої права та свободи в органах конституційної юрисдикції. Оскільки у вітчизняному законодавстві така скарга не передбачена, а існує лише право громадян на конституційне звернення щодо тлумачення Конституції та законів України, то можна стверджувати про звужену національну модель функціонування інституту конституційної юстиції.

Доречно підкреслити, що не всі науковці в Україні поділяють думку щодо потреби запровадження інституту конституційної скарги в нашій державі. Так, важливу думку з цього приводу висловив колишній Голова КС України В. А. Овчаренко про те, що КС України є судом права, а не факту. Досліджуючи правову норму, КС України діє згідно з класичним принципом юридичної герменевтики, так званім герменевтичним, або гадамерівським (за прізвищем німецького філософа Г. Гадамера), колом. Цей принцип полягає у тому, що для пізнання тексту треба пізнати його складові, для чого слід визначити суть самого тексту. Тому для того щоб вирішити питання конституційності правової норми, КС України варто визначитися зі змістом цієї норми, тобто дати, власне, її тлумачення. А щоб витлумачити правову норму, потрібно визначитися з її конституційністю, оскільки КС України як гарант верховенства Конституції України не лише не може тлумачити неконституційну правову норму, а й зобов'язаний припинити її дію [208,69].

Отже, інститут конституційного звернення, власне, є засобом отримання його суб'єктом офіційного тлумачення положень Конституції та законів України, а також конституційного судового контролю положень законів, щодо яких дається таке тлумачення. Отже, за умови розширення можливостей громадян щодо індивідуального звернення до КС України за захистом своїх прав шляхом офіційного тлумачення Конституції та законів України й удосконалення законодавчої процедури стосовно таких звернень із боку органів державної влади, в тому числі судової, та органів місцевого самоврядування, виникає сумнів у доцільності запровадження нового для вітчизняного законодавства правового інституту конституційної скарги [189, 69].

Фактично схожої думки дотримується і П. М. Ткачук. Він зауважує, що запровадження конституційної скарги сприятиме відхилення конституційного контролю в бік контролю за судовою владою і може привести до перетворення конституційних судів на найвищу інстанцію системи судів загальної юрисдикції [299, 76]. На думку П. М. Ткачука, існуючий в Україні інститут конституційного звернення відповідає європейським стандартам прямого, індивідуального доступу громадян до конституційного правосуддя, а запровадження конституційної скарги є надмірним [299, 78].

Проте з кожним роком в Україні дедалі частіше відбуваються дискусії стосовно інституту конституційної скарги, де переважна більшість українських учених, правознавців, правозахисників виступають за впровадження інституту конституційної скарги в нашій державі.

Водночас, незважаючи на високий інтерес з боку українських науковців до цієї проблематики, змістовні її аспекти є недостатньо вивченими. На сьогодні відсутні фундаментальні наукові праці, присвячені аналізу спектру нормативно-правових актів, що підлягатимуть перевірці за процедурою конституційної скарги. Слід зазначити відсутність комплексного узагальнення практики конституційного судочинства зарубіжних країн із цих питань.

З наведених вище доктринальних напрацювань вбачається, що без достатнього наукового розроблення залишаються питання, пов'язані з розглядом правової природи конституційної скарги, її змістом та структурою, роллю в здійсненні конституційного контролю і розглядом її в попередньому порядку Секретаріатом КС. Відсутні напрацювання теоретичного аналізу питання, які стосуються суб'єктів подачі конституційної скарги, в тому числі, проблема представництва заявників у конституційному судочинстві у справах про конституційність законів, що перевіряються за скаргами громадян на порушення конституційних прав і свобод.

Отже, спираючись на наведене вище, питання запровадження в Україні інституту конституційної скарги в розрізі проведення конституційної реформи є нині нагальним. Упровадження конституційної скарги в національне правове

поле стане ще однією з дієвих гарантій забезпечення реалізації прав і свобод особи в Україні. Це також потребує ретельного подальшого наукового дослідження теоретичних засад запровадження інституту конституційної скарги в Україні, а відтак – нормативної формалізації цього інституту в національну систему законодавства.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи здійснене нами науково-теоретичне дослідження першого розділу щодо історичних та доктринальних аспектів інституту конституційної скарги, ми дійшли таких висновків:

1. Виникнення, становлення та функціонування конституційного судочинства як виду конституційного контролю має глибоке коріння в історії держави і права України та зарубіжних країн. Осмислення історичного досвіду запровадження конституційного судочинства в межах конституційного контролю, а також поглядів науковців щодо витоків цього правового явища та закономірностей його розвитку дає підстави стверджувати про існування історико-правового підґрунтя для його становлення, зумовлене наявністю нерозривного зв'язку з формуванням державності, концепціями захисту конституційного ладу, прав і свобод людини та громадянина.

На сучасному етапі розвитку судового конституційного контролю в світі до ключових інструментів його здійснення відносять конституційну скаргу. Рівень ефективності цього конституційно-правового інституту в Україні не можна передбачити завчасно повною мірою. Проте на підставі аналізу щорічної значної кількості звернень громадян до КС України є всі підстави стверджувати про затребуваність інституту конституційної скарги в Україні. Остання поставатиме визначальним елементом конституційної юстиції, за допомогою якої фізичні та юридичні особи матимуть субсидіарну можливість захищати свої основні права та свободи в органі конституційної юрисдикції.

2. На сучасному етапі розвитку конституціоналізму актуальною проблемою у сфері конституційної юстиції в різних країнах світу є питання прямого доступу до конституційного контролю фізичних осіб, що безпосередньо залежать від моделі конституційної юрисдикції конкретної держави. Витоки інституту конституційної скарги перебувають у судовій системі англо-американської правової сім'ї, зокрема, в стійких традиціях охорони прав і свобод особи від посягання органів державної влади у сфері публічного права, наданню цим питанням особливо важливого значення. Початково конституційна скарга використовувалася як окрема процедура, що слугувала охороні основних прав і свобод особи в північно-американських країнах. Сучасною науковою доктриною і практикою конституційна скарга інтерпретується як засіб забезпечення та розвитку конституційно-правових засад демократії, основу якої становлять саме права та свободи людини і громадянина. З огляду на це є всі підстави стверджувати, що конституційна скарга не лише захищає індивіда та його суб'єктивні права і свободи, а й сприяє реалізації такого принципу правової держави, як поділ державної влади, створення повноцінного механізму стримування і противаг між гілками влади на основі конституції та закону, уникнення можливої узурпації влади. У цьому сенсі конституційна скарга постає (а у разі запровадження в Україні – поставатиме) як специфічна та, беззаперечно, дієва гарантія засад конституційного ладу. Надаючи можливість вступати в конституційно-правовий спір із державою та її органами, навіть із самим законодавцем, інститут конституційної скарги сприяє інтеграції громадян у процес управління державою та суспільством.

3. Конституційне судочинство – це форма правосуддя, що полягає в перевірці конституційності законодавства та правозастосовної практики. Необхідність конституційного судочинства зумовлена наявністю конституції, потребою дії конституційно закріплених норм і принципів для встановлення та підтримки балансу повноважень вищих органів влади. Головне завдання конституційного контролю – забезпечення верховенства і стабільності

конституції, збереження конституційного поділу влади та гарантування захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. Зазвичай розрізняють такі форми конституційного контролю: абстрактний, конкретний та індивідуальний. У межах останнього індивід, а також різні об'єднання громадян, юридичних осіб наділені правом подавати до органу конституційної юрисдикції скарги про порушення власних прав і свобод законами, іншими нормативно-правовими актами, судовими рішеннями тощо. Предметом індивідуальної конституційної скарги може бути будь-який акт публічної влади – законодавчої, виконавчої (дія або навіть її бездіяльність), а також судової, якщо таким актом, на переконання особи, порушуються її права та свободи.

4. Серед процедур, які застосовують органи конституційної юрисдикції в багатьох зарубіжних країнах для захисту прав і свобод людини та громадянина, чи не найпопулярнішим є розгляд саме конституційних скарг. На жаль, у законодавстві України цей інститут не знайшов свого відображення, що, мабуть, пояснюється прагненням законодавця запобігти перевантаженню КС України такими справами. Водночас це суттєво обмежує можливості громадян щодо захисту своїх прав і свобод національними правовими засобами, зокрема в КС України.

Оскільки у вітчизняному законодавстві така скарга не передбачена, а існує лише право громадян на конституційне звернення щодо тлумачення Конституції та законів України, то можна говорити про звужену модель функціонування інституту конституційної юстиції в Україні.

5. Після «революції гідності», коли український народ самовіддано взявся будувати нову сильну європейську країну, її інституції, армію, поліцію тощо, в Україні відкрились нові можливості для побудови справді потужного громадянського суспільства та держави, одним із важливих елементів якої має стати ефективний орган конституційної юрисдикції.

Дослідження історичного розвитку конституційного контролю в межах конституційного судочинства вказує на складний багатоетапний процес

формування, який станом на сьогодні ще не завершився. Діяльність КС України, його рішення і висновки в окремих випадках викликаються нарікання. Зважаючи на це, існує нагальна потреба в удосконаленні законодавства України в аспекті реформування конституційно-правового статусу КС України, порядку його формування та насамперед запровадження на конституційному рівні нової форми звернення до КС України – конституційної скарги.

6. За результатами дослідження підрозділу 1.2. «Наукові доктрини інституту конституційної скарги» можна дійти висновку, що в Україні переважна більшість правознавців, науковців, правозахисників виступають за якнайшвидше закріплення інституту конституційної скарги на конституційному і законодавчому рівнях. Водночас деякі вчені висловлюють сумніви щодо доцільності запровадження нового для вітчизняного законодавства правового інституту конституційної скарги та виступають за вдосконалення законодавчої процедури подання та розгляду конституційного звернення, що, на їх думку, за умови позитивного врегулювання повністю знівелює потребу в конституційній скарзі. У той самий час у багатьох зарубіжних країнах, де інститут конституційної скарги з метою найбільш повноцінного захисту прав і свобод людини та громадянина запроваджено, дедалі більше уваги в наукових колах приділяється саме проблемним аспектам предмета та процедури розгляду конституційної скарги.

7. З огляду на наукові доктрини інституту конституційної скарги та зарубіжний досвід юридичної практики реалізації цього комплексу правових норм слід особливу увагу приділити моделі конституційної скарги в Україні, суб'єктам її подання, умовам та наслідкам, які вони тягнуть за собою. Саме ці питання можливо зупиняють національні державні органи повноцінно запровадити інститут конституційної скарги. Оскільки не можна механічно надати право фізичній особі відновлювати порушені конституційні права і свободи шляхом подання конституційної скарги без належного науково-експертного аналізу наслідків для КС України в аспекті значного збільшення навантаження на єдиний орган конституційної юрисдикції, можливих неякісних

розглядів справ та відповідно неправосудних рішень і висновків КС України.

8. Конституційна скарга є визначальним елементом конституційної юстиції, саме за її допомогою фізичні та юридичні особи зможуть захищати свої права і свободи в органах конституційної юрисдикції. Оскільки у вітчизняному законодавстві така скарга не передбачена, а є лише право громадян на конституційне звернення щодо тлумачення Конституції та законів України, то можна стверджувати про звужену національну модель функціонування інституту конституційної юстиції.

9. Питання запровадження в Україні інституту конституційної скарги в розрізі проведення конституційної реформи є нині нагальним. Упровадження конституційної скарги в національне правове поле стане ще одним дієвим засобом правової охорони Основного Закону, ефективною гарантією забезпечення реалізації прав і свобод особи в Україні. Водночас це також потребує ретельного подальшого наукового дослідження теоретичних засад запровадження інституту конституційної скарги в Україні, а відтак – нормативної формалізації цього інституту в національну систему законодавства. На основі дослідження доктринальних напрацювань вбачається, що без достатнього наукового розроблення залишаються питання, пов'язані зі змістом конституційної скарги, її структурою, роллю в здійсненні конституційного контролю і розглядом її в попередньому порядку Секретаріатом КС, аналізу спектру нормативно-правових актів, що підлягатимуть перевірці за процедурою конституційної скарги. Відсутні напрацювання теоретичного аналізу питань, які стосуються суб'єктів подачі конституційної скарги, в тому числі проблема представництва заявників у конституційному судочинстві у справах про конституційність законів, що перевірятимуться за скаргами громадян на порушення конституційних прав і свобод.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ: МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ ТА СУТНІСТЬ

2.1. Методологія наукового дослідження інституту конституційної скарги

Проблема методології є обов'язковою для будь-якої науки. І це зрозуміло, адже плідність наукового пізнання, рівень і глибина його проникнення в сутність досліджуваних явищ і процесів, а зрештою, приріст наукових знань значною, а часто й вирішальною мірою залежать від методологічного інструментарію, що використовується дослідниками. Ця проблема набула для вітчизняного правознавства особливої актуальності.

Тривале панування моністичного матеріалістичного підходу до вивчення правових явищ, негативне ставлення до всіх інших доктрин і теорій, побудованих на відмінних від матеріалізму світоглядних позиціях, перешкоджали використанню здобутків європейської та світової правової теорії і правової культури, збіднювали уявлення про право та його місце в системі засобів соціального регулювання і способів світосприйняття. Тому не випадково увага до проблем методології у вітчизняному, як і пострадянському загалом, правознавстві за останні два десятиліття помітно зросла [132, 22].

У цьому контексті М. С. Кельман слушно зазначав, що методологічні дослідження – необхідна умова розвитку науки. Вони суттєво актуалізуються в періоди глибоких реформ, докорінних трансформацій системи цінностей і світоглядних основ суспільства. Адекватність осмислення соціально-економічних, політичних, культурних змін, ефективність досліджень нових правових реалій повинні ґрунтуватися на новітній системі теоретичних уявлень, сформованих у результаті перегляду філософських основ і методів наукового пізнання права [120, 1]. Нині є всі підстави стверджувати, що найважливішим

досягненням у розробленні методологічних проблем у правовій науці України є шлях утвердження як світоглядних орієнтирів основних загальнолюдських цінностей – засад демократичної, правової, соціальної держави, соціальної справедливості, гуманізму, поваги до людської гідності, прав і свобод людини та громадянина. З огляду на це постає завдання завершення процесу переходу наукових юридичних досліджень на сучасні методологічні орієнтири, які знайшли своє закріплення в чинній Конституції України.

Всебічність і ґрунтовність осмислення феномену конституційної скарги у правовій доктрині, конституційному законодавстві та юридичній практиці залежать від багатьох факторів, серед яких визначальним є з'ясування істинних шляхів дослідження: методологічних підходів, засобів, принципів і методів. Мета нашого наукового пошуку – отримання об'єктивних знань та оволодіння новою інформацією про природу конституційної скарги – зумовлює необхідність згрупування та аналізу зібраного матеріалу. Відправним пунктом дослідження є твердження, що наукові знання набуваються лише за умови, якщо вивчення предмета (в цьому разі конституційної скарги) здійснюється відповідно до вимог теорії пізнання. Головним елементом цієї теорії є методологія, яка визначає змістовність та істинність одержаних результатів і висновків наукового пошуку. Необхідність розроблення методології дослідження конституційної скарги зумовлюється постійною потребою в комплексному вивченні сутності цього правового явища та перспектив його впровадження в конституційне законодавство та юридичну практику України.

При цьому слід наголосити на тому, що формування методології наукового осмислення інституту конституційної скарги неможливе поза межами методології права загалом і методології конституційно-правової науки зокрема. Крім того, необхідно визнати й той факт, що методологія дослідження того чи іншого правового явища не може бути сформульована без урахування попереднього теоретико-методологічного досвіду вивчення таких явищ.

У прямому значенні «методологія» (від лат. *methodus* – метод, *logos* – вчення) означає вчення про метод. Протягом багатьох століть поняття

«методологія» зазнало певних трансформацій, що зумовило різні підходи до його пояснення. Сучасне наукознавство не є винятком. Одні автори інтерпретують методологію науки як її філософську, світоглядну сторону, другі – ототожнюють її з діалектикою, історичним матеріалізмом, загальнотеоретичними проблемами; треті вважають, що методологія – це самостійна галузь наукового знання, що виходить за межі філософського аналізу та є вченням, наукою про метод і методику; четверті заперечують за методологією статус самостійної науки, розглядаючи її як систему принципів, методів і логічних прийомів наукового пізнання [9, 39].

У «Філософському енциклопедичному словнику» під методологією розуміється сукупність підходів, способів, методів, прийомів і процедур, що застосовуються у процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети [315, 374]. Відповідно до позиції Д. А. Керімова, методологія – явище інтегральне, що об'єднує низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загальнонаукові та конкретно-наукові методи [122, 83]. Структурно методологія, стверджує вчений, має кілька рівнів, основними з яких є такі: діалектико-світоглядний – визначає головні напрями та загальні принципи пізнання в цілому (вищий рівень); загальнонауковий (міждисциплінарний) – використовується у процесі пізнання особливої групи однотипних об'єктів (середній рівень); конкретно-науковий – застосовується у процесі пізнання специфіки окремого об'єкта (нижчий рівень); перехідний: від пізнавально-теоретичної до практично-перетворюючої діяльності – розкриває загальні шляхи та форми впровадження результатів наукових досліджень у практику. Між цими рівнями методології існують органічний зв'язок, залежність, підпорядкованість і взаємопроникнення [122, 86]. Водночас методологія права, обґрунтовує Д. А. Керімов, – це загальнонауковий феномен, який об'єднує всю сукупність принципів, засобів і методів пізнання (світогляд, філософські методи пізнання та вчення про них, загальнонаукові та конкретно-наукові поняття та методи), що вироблені всіма суспільними науками, в тому

числі комплексом юридичних наук, і застосовуються у процесі пізнання особливостей правової дійсності, її практичного перетворення [122, 88].

На особливу увагу заслуговують міркування М. С. Кельмана, який вважає, що методологія правознавства (юридичної науки) – це вчення про структуру, логічну організацію, принципи, методи, засоби та форми діяльності дослідника у процесі пізнання ним державно-правових явищ. Методологія юридичної науки забезпечує як наукове пізнання, так і наукову діяльність учених-юристів. Вона є формою самопізнання та самосвідомості юриспруденції. Методологія правознавства повинна мати чітку структуру (вертикальну й горизонтальну), що охоплює компоненти в різних відносинах між ними: домінуючий світогляд, тип наукового мислення, філософські й інші підстави, загальнонаукові та спеціальнонаукові парадигми, методологічні підходи, теорії та інші наукові знання, потенційно можливі й використовувані методи [120, 10, 23].

У свою чергу Ю. С. Шемшученко та О. В. Скрипнюк зазначали, що методологія науки конституційного права є вченням про методи, їх систему та принципи, а також порядок їх застосування у процесі дослідження явищ конституційно-правового буття, що становлять предмет відповідної юридичної науки. Це вчення залишається одним із пріоритетних напрямів конституційно-правових досліджень, адже сучасна вітчизняна юридична наука перебуває в пошуку універсального методологічного інструментарію пізнання правової реальності [327, 19], зокрема індивідуальної конституційної скарги.

На переконання В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка, під методологією науки конституційного права слід розуміти впорядковану систему світоглядних принципів і методів, що дають змогу всебічно та комплексно дослідити юридичні властивості та якості конституційно-правових явищ, процесів і режимів, пізнати їх сутність і зміст, призначення в національній правовій системі в контексті розвитку вітчизняного конституціоналізму [224, 28]. У нашому випадку – це конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції з метою захисту основних прав і свобод особи.

Сучасна методологічна ситуація в усьому суспільствознавстві України, що характеризується переходом від уніфікованої, єдино дозволеної, «одержавленої» методології до розмаїття методологічних підходів, поширюється, так чи інакше, і на вітчизняне праводержавознавство. Демонополізація або так би мовити «роздержавлення» методології – безперечно, плідний процес, який збагачує, демократизує пошуки істини, вивільняє та стимулює дослідницьку енергію, дає можливість більш повно й усебічно осягнути предмет дослідження – специфічні праводержавні закономірності. Уже на сьогодні можна зафіксувати позитивні результати цієї методологічної тенденції, втілені, зокрема, в переосмисленні «класичних» і запровадженні нових понять вітчизняної науки конституційного права, таких як конституційна скарга. Водночас методологічний плюралізм не повинен перетворюватись на методологічний анархізм, методологічне свавілля. Адже таке перетворення не сприятиме, а перешкоджатиме формуванню знань, адекватних предмету пізнання. Одне із завдань сучасної науки конституційного права – остаточне подолання цієї кризи, надання вченню про методологію більшої системності та логічності.

Протягом останнього століття методологія перейшла від класичної, побудованої на раціональних та об'єктивних підходах, через неklasичну (з її свободою вибору й суб'єктивністю), до посткласичної (постмодерністської), яка характеризується визнанням нераціонального та плюралістичного підходів. Необхідність використання постмодерністської методології зумовлюється неможливістю пояснити багато проблем правового та державного життя, керуючись підходами класичної й неklasичної методології.

Більше того, найчастіше складно усвідомити й інтерпретувати правові та державні реалії лише в межах одного методу, а потрібно поєднання методологічних підходів, використання принципу додатковості, коли підходи й методи, доповнюючи один одного, забезпечують виведення продуктивних знань про правову та державну реальність [206, 290]. Окрім того, на зміну ідеологічним стандартам, що панували у вітчизняній методології майже все

XX ст., прийшла деідеологізація. З огляду на це важливого ідеологічного значення набуває орієнтація на загальнолюдські цінності, дотримання принципів гуманізму, поваги до людської гідності, свободи, справедливості, взаємної відповідальності держави та особи [218, 11].

Засадами постнекласичної методології юриспруденції є розроблення світоглядно-філософської думки, в царині якої постійно конкурують різноманітні напрями. Визначальною особливістю світоглядної ситуації нашої епохи є визнання діалогічності та поліфонічності процесу наукового пізнання та мислення. Усе це надає потужний імпульс для появи нових та оновлення традиційних підходів, що застосовуються у правових дослідженнях, котрі дають змогу всебічно розкрити різноманітні ракурси такого складного та багатоаспектного явища, як право [313, 640].

Формування новітньої наукової методології конституційного права в Україні відбувається у такі способи: по-перше, шляхом трансформації вже апробованих методів науки радянського державного права; по-друге, шляхом запозичення позитивно зарекомендованої наукової методології, яка не визнавалася в науці радянського державного права, але практикувалася в зарубіжній науці конституційного права; по-третє, шляхом залучення до методологічного апарату науки конституційного права методів, що використовуються в інших науках, – соціології, політології, психології, статистиці, кібернетиці, теорії управління, синергетиці [224, 28; 314, 109].

Трансформуючи й екстраполюючи зазначені вище відправні положення щодо предмета та задач осмислення природи конституційної скарги як форми звернення до органу конституційної юрисдикції, доречно виокремити:

– світоглядні, філософські, наукознавчі, соціологічні та теоретичні засади наукового пошуку, до яких варто віднести світогляд інформаційного суспільства як постіндустріального етапу поступу людства, філософські підходи, властиві онтології, гносеології, аксіології, антропології як складовим філософії права, соціологічні концепції глобалізації та катастроф, теорії природного права, позитивізму, нормативізму, соціологічної юриспруденції;

– методологічні підходи (системний, антропологічний, феноменологічний, аксіологічний, потребовий, діяльнісний тощо);

– основні наукові методи вивчення предмета та побудови відповідних наукових знань (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння, моделювання; діалектичний, метафізичний, герменевтичний, гносеологічний; синергетичний, історичний, функціональний, структурний; конкретно-соціологічний, статистичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий);

– принципи наукового (філософського) пізнання предмета дослідження (науковість, історизм, усебічність, об'єктивність, конкретність тощо).

Конкретизація та деталізація світоглядних, філософських, наукознавчих, соціологічних і теоретичних засад новітніх юридичних досліджень стосовно предмета, мети та задач вивчення сутності конституційної скарги зумовлює доречність такої їх інтерпретації:

1) сучасний світогляд характеризується плюралізмом ідей і принципів, інтеграцією країн і забезпеченням світового порядку, глобалізацією та інформатизацією суспільного життя [87, 69]. У свою чергу тип науково-правового мислення передбачає рішучий поворот юридичних досліджень до правди життя, істини, тобто до повної адекватності об'єктивним процесам; очищення правознавства від нашарувань догматичного та апологетичного характеру, абсолютизації сформованих на практиці політичних і правових форм організації суспільства; розширення діапазону юридичних досліджень [87, 70], зокрема розгляд конституційної скарги з філософських, соціологічних і психологічних, а не лише формально-юридичних позицій тощо;

2) онтологічні, гносеологічні, аксіологічні та інші філософські засади наукового пошуку склали філософські підходи, розроблені у працях Г. Гадамера, М. Гайдеггера, О. Гьофе, Ю. Габермаса та інших філософів [298]. У загальному плані філософський понятійно-категоріальний апарат – це своєрідний загальний «інструментарій» пізнання природи індивідуальної конституційної скарги. Філософські категорії як форми світогляду та

цілепокладання нібито торують шлях до практики, культурно-творчої діяльності людини, логічно «моделюють» її майбутні форми. Вони постають як внутрішні моменти суспільного виробництва та форми життєтворення;

3) наукознавчі засади дослідження виокремлені в контексті постнекласичної науки, зокрема інтеграція природного та позитивного, об'єктивного і суб'єктивного, раціонального та ірраціонального у процесі пізнання сутності конституційної скарги, міждисциплінарність і проблемність її дослідження, спрямованість на вивчення процесів глобалізації, регіоналізації, універсалізації, конвергенції інформаційного та правового просторів світу, а також спеціальну наукову картину світу як єдність і диференціацію матеріального та віртуального;

4) соціологічні засади наукового пошуку формують концепції постіндустріального, інформаційного та громадянського суспільства, теорії глобалізації та катастроф, які визначають основні методологічні орієнтири осмислення природи конституційної скарги як складного та багатовимірного правового феномену, а також його реалізації під час взаємодії державних і недержавних форм, правового та іншого соціального регулювання;

5) теоретичні засади державознавства визначають «параметри» вивчення держави в сучасному світі, зокрема, до них належать важливі для пізнання конституційної скарги теорії національної, демократичної, соціальної та правової держави, кожна з яких задає свій «ракурс» осмислення співвідношення держави та суб'єктивного права на звернення з конституційною скаргою до органу конституційної юрисдикції, а також особливостей його забезпечення;

6) теоретичні засади інтерпретації конституційної скарги зумовлені змістовими особливостями природного права, нормативізму, позитивізму, соціологічної та інтегративної юриспруденції. Адже розуміння сутності конституційної скарги – це питання нашої правосвідомості та правового мислення. Ідея конституційної скарги має універсальний характер, оскільки вона сумісна з будь-яким типом праворозуміння, хоча й має в межах кожного з

них специфічний зміст [199, 197]. Конституційна скарга стає потужним засобом конституційної діагностики національної правової системи [242, 43].

Другою складовою, визначальною за евристичним потенціалом для нашого дослідження, є методологічні підходи. На переконання С. В. Бобровник, методологічний підхід – це сукупність знань про процес наукового дослідження, а метод – це лише сукупність способів і засобів пізнання об'єкта дослідження [22, 13–14]. У свою чергу М. М. Тарасов зазначає, що методологічний підхід у юриспруденції – це бачення певного ракурсу дослідження через сприйняття відповідних засобів мислення або у формі цілісної системи, або у вигляді окремих конструкцій, дослідницьких меж і принципів для вирішення власне наукових завдань і проблем; спосіб «помислити» об'єкт [287, 234, 237]. Плідною в цьому ж ракурсі є позиція О. Ф. Скакун, яка вважає, що методологічний підхід виявляє себе тоді, коли необхідно залучити в юриспруденцію методологічні засоби як філософського та метанаукового рівнів (загальна теорія систем, теорія моделювання, загальна теорія діяльності тощо), так і інших наук, що «працюють» на принципову методологічну орієнтацію наукового дослідження [270, 214]. Зважаючи на гомогенність структури підходу та основ науки, які мають три взаємозалежні рівні (світоглядний, теоретичний, інструментальний, або методичний), М. С. Кельман пропонує визначати наукознавчий підхід як комплексний алгоритм осмислення дійсності, що виникає в результаті поєднання «фундаментальних ідей» і певних методів, тобто як специфічну єдність світоглядного, теоретичного і методичного знання, в якій головним є визначений суб'єктом пізнання порядок поєднання теорії та методу [120, 14].

Поступове розширення предметної сфери, як і наукового інтересу, поява нових «онтологій права» уможливили застосування певних комбінацій різних методологічних підходів. Серед низки методологічних підходів пізнання природи конституційної скарги варто виокремити системний, що є цілісним підходом до предмета дослідження. Системне бачення будь-якого явища, в тому числі конституційної скарги, є необхідною умовою його комплексної

характеристики. Системність – об’єктивна властивість навколишнього матеріального та духовного світу, а системний підхід – важливий метод його пізнання [191, 950]. Системний підхід – це аспект, ракурс наукового дослідження, який передбачає розгляд конституційної скарги в системі форм конституційного контролю, механізму індивідуального доступу до конституційного правосуддя, виокремлення різних форм такого доступу та визначення серед них місця конституційної скарги [82, 4–5].

Водночас правова картина сучасного світу переконує в необхідності подолання кризи позитивного права на основі відродження його як соціокультурного феномену та збагачення духовними цінностями. Такий підхід до проблем правової еволюції робить об’єктивно неминучим осмислення сутності права з позицій антропологічного підходу [102, 4].

Антропологізація феномену права полягає в тому, що саме людина – в її дотичності до нього – стає центральним об’єктом означеного праводержавознавства, а її соціально-природні правові властивості та закономірності їх державно-юридичного забезпечення поступово перетворюються на найважливішу складову предмета цієї науки [246, 14].

Беззаперечним є той факт, що новітня українська юридична наука утверджується в статусі гуманітарної, переживає «антропологічний поворот». Тенденції антропологізації юридичної науки відображаються у становленні сучасної вітчизняної антропологічної парадигми [309, 460].

Антропологічний підхід постає ключовим напрямом дослідження в аксіологічному вимірі, оскільки за його допомогою розкривається ціннісний потенціал конституційної скарги як ефективного засобу захисту прав і свобод людини, демонструється її роль у впровадженні європейських правозахисних стандартів, розглядаються можливості впливу людини на конституційний правопорядок за допомогою інституту індивідуальної скарги [82, 4]. Досвід країн, у яких допускається звернення до КС з індивідуальною скаргою, свідчить, що це право, як жодне з інших, гарантує додержання конституційних прав і свобод і сприяє формуванню в пересічних громадян упевненості в тому,

що вони живуть у демократичній, правовій державі [242, 43].

Використання феноменологічного підходу під час вивчення конституційної скарги дає змогу розкрити її онтологічну природу та основні властивості як багатоаспектного правового феномену [82, 4].

Важливим є аксіологічний (ціннісний) підхід як своєрідний спосіб пізнання. Він тісно пов'язаний із науково-пізнавальним підходом, що має на меті відкриття законів функціонування об'єкта, підведення різних явищ під загальні поняття. Тому ціннісний підхід існує об'єктивно та ґрунтується на необхідності отримання двох типів інформації про об'єкт – наукової та ціннісної. Аксіологічний підхід є інтегруючим, він імпліцитно присутній у кожному з концептуальних дослідницьких підходів і за його допомогою визначається: по-перше, цінність конституційної скарги як важливого та ефективного засобу захисту прав і свобод особи; по-друге, здатність конституційної скарги втілювати в життя певні цінності; по-третє, ціннісне наповнення конституційної скарги. Ціннісний (аксіологічний) підхід у методології опрацювання сутності конституційної скарги – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд конституційної скарги крізь призму її відповідності певним цінностям, які можуть забезпечуватися конституційною скаргою та бути її основою.

Особливе місце в юридичній науці посідає потребовий підхід до пізнання конституційної скарги. Як зазначає П. М. Рабінович, потребовий підхід – це методологічне підґрунтя сутнісного праворозуміння, ключ до виявлення соціальної сутності праволюдських явищ [246, 15]. В основі цього підходу лежить аксіоматична ідея про те, що соціальна природа, соціальна сутність явищ (зокрема, індивідуальної конституційної скарги) – це їх здатність слугувати засобом задоволення потреб суб'єктів суспільства. З одного боку, цей підхід не може абсолютизуватись, гіпертрофуватись, оскільки, як і будь-який інший, він має об'єктивні межі застосування; а тому не підміняє та не витісняє інших дослідницьких підходів і методів. Проте, з другого боку, останні втрачуть свою евристичність, наукову ефективність, якщо залишиться

невідомою, прихованою або ж спотвореною сутність тих правових явищ, які становлять об'єкт вивчення, тобто якщо застосування інших підходів і методів не спиратиметься на знання цієї сутності. Адже саме сутність конституційної скарги визначає глибинно всі інші її властивості та прояви.

Поряд із проаналізованими вище методологічними підходами розуміння природи конституційної скарги особливе місце посідає діяльнісний. Відповідно до позиції С. Д. Гусарєва, діяльнісний підхід – це гармонійна сукупність настанов, прийомів, ансамбль методів, серед яких метод діяльності вважається провідним, а інші стосовно нього відіграють обслуговуючу роль. Цей підхід дає змогу зосередити увагу дослідника не лише на проблемі, власне, діяльності, а й на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими перебуває діяльність [85, 165]. Основним прийомом у діяльнісному підході необхідно вважати методологічний принцип, суть якого полягає в зумовленості соціальних явищ фактом існування людської діяльності [86, 280].

Принцип діяльності передбачає пояснення правового явища в нерозривній єдності з діяльністю людини. Причому правове явище може бути об'єктом впливу, засобом діяльності, метою або результатом, фактором зовнішньої дії тощо, але в усіх випадках виявляється певне співвідношення людини та явища, зумовлене залученням людини до складної системи соціальних взаємодій, побудованих на правових стандартах поведінки. Ця ідея залишається ефективною і в тих випадках, якщо нами розглядається статичний аспект існування права. Наприклад, під час вивчення конституційної скарги основними аспектами постають питання суб'єктів звернення, предмета та критеріїв її прийнятності. Однак якщо йдеться про конституційну скаргу у практичній площині, то на порядку денному додатково постають питання практики розгляду конституційної скарги в органах конституційної юстиції. Звідси впливає, що опрацювання природи конституційної скарги слід здійснювати за допомогою аналізу правореалізаційної та правозастосовної діяльності [85, 163].

Отже, на сучасному етапі розвитку юридичній науці притаманна

наявність не окремого підходу до дослідження конституційної скарги, а їх система. Кожний методологічний підхід придатний для пізнання певних аспектів конституційної скарги, виходячи зі специфіки дослідницьких задач. Безпідставне надання одному з підходів виняткового значення породжує негативні наслідки для цієї наукової праці. Лише плюралізм методологічних підходів дає змогу здійснити всебічне вивчення природи конституційної скарги.

Наступною складовою методології опрацювання сутності конституційної скарги є методи вивчення предмета дисертаційного дослідження. Термін «метод» (від лат. *methodus* – прийом, спосіб, метод) незалежно від конкретної науки, галузі знань чи навчальної дисципліни означає спосіб, за допомогою якого з'ясовується предмет цієї науки, досягається певна мета та вирішуються відповідні завдання. Метод як засіб пізнання – це спосіб відображення та відтворення в мисленні предмета, що вивчається. На відміну від предмета дослідження, який дає відповідь на запитання, що досліджує та чи інша наука, метод характеризує, як саме, за допомогою яких способів, засобів і прийомів це відбувається. У науці метод – це шлях, що веде до раціональної, а відтак – зрозумілої та контрольованої відповіді на питання теоретичного пізнання або практичного досвіду, або пошуку меж цього пізнання [321, 10].

У свою чергу М. С. Кельман у найзагальнішому розумінні пропонує трактувати метод як спосіб упорядкування наукової діяльності для досягнення поставленої мети, а в контексті пізнавальної діяльності – як спосіб виконання функції відтворення у свідомості досліджуваного об'єкта [120, 10, 24].

Метод – категорія ідеальна, він є результатом інтелектуальної діяльності та належить до світу знань. Переходячи зі світу знань до практики, метод проявляється не сам по собі, а у вигляді певних раціональних прийомів, способів дії. Застосування науково обґрунтованих методів є важливою умовою набуття нових істинних наукових знань. Головними елементами методу постають принципи, правила, прийоми, способи, засоби та операції.

Трансформуючи систему методів, що використовуються в юридичних дослідженнях, стосовно предмета та задач цієї наукової розвідки, варто

вказати, що система методів осмислення конституційної скарги охоплює:

– загальні методи мислення (пізнання) – аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння, моделювання, прогнозування тощо. Так, аналіз і синтез як взаємопов'язані та взаємообумовлені методи використовуються під час з'ясування сутності конституційної скарги, формування загального уявлення про істотні ознаки останньої; абстрагування застосовується під час визначення змістових ознак конституційної скарги серед форм конституційного контролю; узагальнення – під час характеристики особливостей інституту конституційної скарги шляхом акумуляції властивостей конкретних моделей конституційної скарги; порівняння – з метою зіставлення різних позицій учених щодо розуміння сутності конституційної скарги; моделювання та прогнозування – для створення оптимальної моделі конституційної скарги для України, а також визначення перспектив її запровадження у вітчизняне конституційне законодавство. Складність природи конституційної скарги зумовлює потребу у використанні науковцями під час її вивчення комплексу загальних методів мислення в поєднанні з іншими прийомами;

– філософські методи (діалектичний, метафізичний, герменевтичний, гносеологічний). Діалектичний метод дає змогу розглянути динаміку соціальних процесів: зв'язок інституту конституційної скарги з суспільною практикою, політичною природою конституційної скарги; розвиток зазначеного інституту в зарубіжних країнах; створює необхідну основу для характеристики конституційного права як права певного історичного типу. Діалектичний метод вимагає розглядати інститут конституційної скарги як явище, що перебуває в органічному зв'язку з розвитком економічних, соціальних, культурних та інших процесів, що відбуваються в суспільстві. Саме такий підхід до явищ дає можливість виявляти і вирішувати суперечності, що виникають у суспільному розвитку; розкрити діалектичну взаємодію загальних інтеграційних процесів у державах, зумовлених конкретно-історичними умовами і національною специфікою кожної окремої країни. Застосування метафізичного методу

спрямовується на пізнання конституційної скарги як незмінного та незалежного від суспільної дійсності правового явища, осмислення останнього як інструменту творення нової конституційної культури. Герменевтичний метод дає можливість встановити залежність тлумачення текстів законів, рішень КС України в галузі прав людини, чи положень, що викладені в наукових працях, від суб'єкта інтерпретації, розкриття змісту конституційно-правових норм і наукових знань, керуючись особливостями нормативно-правової та наукової мови. У свою чергу гносеологічний метод права – це епістемологічний механізм узгодження та взаємодії онтологічних і логічних засад права як специфічне вираження пізнавальної динаміки та розвитку самого права [131, 123]. Цей метод доводить, що утворення певної концептуальної й оптимальної моделі не означає завершеності пізнання природи конституційної скарги;

– загальнонаукові методи, що використовуються переважною більшістю або всіма науками. До загальнонаукових методів, які застосовувалися під час пізнання конституційної скарги, належать: синергетичний, історичний, функціональний, структурний тощо. Так, синергетичний метод використовується для вивчення конституційної скарги як явища, що самоорганізується, виникнення та зміна якого ґрунтується на випадкових процесах, особливо в його нестабільних, кризових станах. У свою чергу історичний метод дає змогу простежити наступність, історичну зумовленість основних ідей і принципів конституційного судочинства та показати його зв'язок з історичною практикою, етапами розвитку суспільства та держави, конкретною історичною ситуацією, соціально-економічними і політичними умовами розвитку суспільства, а також зробити висновок, що між конституційно-правовими актами, прийнятими на окремих етапах суспільного розвитку різних держав існує як спадкоємність, так і протистояння, що відображає якісне перетворення соціалістичної моделі права та держави на шляху ліберальної демократії. Використання історичного методу дає підстави висновку, що інститут конституційної скарги – це результат розвитку історії.

Генезис конституційної скарги відображає інтеграційні процеси в постперебудовному радянському просторі. Його зміст обумовлений відновленням суверенної національної державності в колишніх радянських республіках, соціально-економічними та політичними умовами розвитку прав і свобод особи та громадянина. Функціональний метод застосовується для опрацювання форм взаємодії конституційної скарги з іншими елементами правової системи й визначення її місця та ролі в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина. Водночас використання структурного методу спрямоване на осмислення внутрішньої будови та способів закономірного зв'язку між складовими елементами змісту конституційної скарги;

– конкретно-наукові (приватнонаукові) методи, які використовуються конкретними науками або їх окремими групами. Конкретно-наукові методи диференціюються на дві підгрупи: неюридичні та юридичні (власні) [290, 32]. До підгрупи неюридичних конкретно-наукових методів, які застосовувалися під час опрацювання конституційної скарги, належать: конкретно-соціологічний (на основі реальних соціальних фактів дає змогу виробити оптимальну модель конституційної скарги, а також спрогнозувати розвиток суспільно-правової ситуації у зв'язку з проведенням конституційної та судової реформ), статистичний (передбачає опрацювання кількісних показників, що об'єктивно відображають стан, динаміку і тенденції використання конституційної скарги) тощо. У свою чергу підгрупа юридичних конкретно-наукових методів вивчення правового закону охоплює формально-юридичний і порівняльно-правовий. Формально-юридичний метод спрямовується на характеристику природи конституційної скарги за допомогою юридичних конструкцій, термінології, формалізованого тексту в цілому; порівняльно-правовий – виявлення загальних та особливих закономірностей запровадження, функціонування та розвитку конституційної скарги в зарубіжних країнах.

Вибір конкретних методів та їхнє продуктивне і своєчасне використання залежить від конкретних задач дослідження і від особливостей об'єкта, що вивчається (наприклад, конституційної скарги). Навряд чи зможе бути

корисним, з наукової точки зору, метод, випадково взятий безвідносно до предмета дослідження. Однак якщо такий вибір зроблено обдумано й уміло, ефективно використано цей науковий метод, то це може суттєво позначитися на раціоналізації пізнавальної діяльності, що забезпечує належний науковий рівень аналізу накопичених фактичних даних і об'єктивну коректність результатів дослідницької роботи. Крім того, дієвість саме наукового дослідження конституційної скарги виражається, власне, у використанні його результатів на практиці на підставі теоретичного узагальнення реальної практичної дійсності [121, 133].

Істотне значення для ефективного наукового пізнання природи конституційної скарги має послідовна реалізація в цьому процесі таких філософських принципів, як науковість, історизм, усебічність, об'єктивність, конкретність тощо. Своєю незаперечністю ці принципи покликані забезпечити концептуальність дослідження. До принципів, які повинні сприяти осмисленню конституційної скарги як форми звернення до органів конституційної юрисдикції, належать: 1) принцип науковості – передбачає пріоритетність об'єктивного наукового знання над певними тимчасовими кон'юнктурними інтересами тих або інших соціальних груп чи окремих дослідників; 2) принцип історизму – вимагає розглядати конституційну скаргу в розвитку та історичному взаємозв'язку, а не лише з точки зору сучасного стану правової дійсності. Без урахування вимог принципу історизму неможливо уникнути односторонніх і поверхневих формулювань поняття «конституційна скарга», які, претендуючи на загальність, насправді значущі не для всіх епох історичного функціонування цього феномену, а лише для тієї або іншої епохи; 3) принцип усебічності – передбачає пізнання якомога більшої кількості властивостей конституційної скарги на основі її взаємозв'язків і взаємодії з іншими суспільними явищами; 4) принцип об'єктивності – передбачає істинне відображення конституційної скарги в науковому знанні, відтворення її такою, якою вона існує реально; 5) принцип конкретності – вимагає детального аналізу всіх умов, у яких існує конституційна скарга, виокремлення головних, суттєвих

ознак, зв'язків і тенденцій її розвитку.

На підставі розглянутого вище можна дійти висновку, що необхідний для аналітичного осмислення природи конституційної скарги методологічний арсенал має різний характер і є багаторівневою системою відповідних методологічних знань. До того ж, ця система не є статичною ієрархією, що відображена в такому вигляді насамперед для наочності, а постає динамічною та органічною системою, де її елементи взаємодіють між собою: фундаментальні загальнотеоретичні концепції та пізнавальні принципи пронизують світогляд, загальні філософські закони й категорії слугують основою для загальнонаукових, конкретно-наукових методів, останні є певним джерелом збагачення та вдосконалення змісту вищих рівнів методологічних знань.

Отже, з метою забезпечення обґрунтованості та достовірності результатів вивчення конституційної скарги як форми звернення до органу конституційної юрисдикції в цьому дослідженні на основі викладених у науковій літературі підходів до методології сучасного правознавства та їх адаптації стосовно предмета і мети наукового пошуку виокремлено світоглядні, філософські, наукознавчі, соціологічні та теоретичні засади, домінуючі методологічні підходи, загальні методи мислення (пізнання), загальнонаукові, філософські, конкретно-наукові (неюридичні та юридичні) методи, а також принципи наукового (філософського) пізнання, вибір і застосування яких спрямовані на комплексне вирішення задач наукової праці, побудову її понятійно-категоріального апарату.

2.2. Поняття та моделі конституційної скарги як форми здійснення конституційного контролю

Насамперед слід зауважити, що основним елементом системи правового захисту конституції в багатьох країнах є конституційний контроль, який

найефективніше забезпечує недопущення появи неконституційних актів та призупинення неконституційних діянь. При цьому необхідність конституційного контролю зумовлена наявністю конституції, потребою в безперешкодній дії, в тому числі – прямої дії, конституційно закріплених норм і принципів для встановлення і підтримки балансу повноважень вищих органів влади. А відтак, головне завдання конституційного контролю – забезпечення верховенства і стабільності конституції, збереження конституційного поділу влади та гарантування захисту конституційних (основних) прав і свобод людини та громадянина. Зазвичай розрізняють такі форми конституційного контролю, що здійснюється органами конституційної юстиції: попередній (превентивний) і наступний, або поточний (іноді його називають репресивним).

Зарубіжний та вітчизняний досвід переконує, що найбільш ефективним і ґрунтовним інститутом судового захисту прав людини в сучасній демократичній державі та суспільстві є конституційне правосуддя. Воно покладено на спеціалізовані конституційні суди або органи, наділені повноваженнями здійснювати конституційний контроль і забезпечувати своєю діяльністю верховенство конституції та пріоритет прав і свобод людини.

Сутність конституційного контролю реалізується вирішенням двох завдань: 1) визначення конституційності правових актів органів державної влади – відповідності юридичних актів і дій органів держави чинній конституції; 2) позбавлення юридичної сили неконституційного акта, визнання акта недійсним.

Конституційний контроль іноді помилково ототожнюють із конституційним наглядом. Під конституційним контролем розуміється юридична можливість суб'єктів контролю втручатись у діяльність підконтрольних органів, скасовувати неконституційні акти чи призупиняти їх дію, а під конституційним наглядом – юридична можливість суб'єктів нагляду тільки звернути увагу підконтрольного органу на порушення ним конституції, щонайбільше – призупинити дію його акта, але не скасовувати його [328, 479].

Історично перший вид конституційного контролю здійснювався звичайними судьями за допомогою розгляду конкретних справ, що перебувають у їхньому провадженні. При цьому конкретний контроль відбувається на будь-якій стадії звичайного судочинства звичайним суддею. Конституційність норм може бути предметом уваги за допомогою конкретного контролю в ході будь-якого судочинства (адміністративного, цивільного тощо) на відміну від спрямування конституційних скарг, що можуть розглядатися лише в межах конституційного судочинства.

Отже, доступ до конституційного контролю відкритий для будь-кого в межах звичайного судочинства. Ефективність цього виду контролю залежить як від знань людей про свої права, так і від повноважень і готовності суддів судів загальної юрисдикції розглядати, констатувати порушення основних прав і свобод та відповідно – їх відновлювати. Більше того, ця система добре функціонує там, де вона має давні традиції, глибоко вкоренилася в правовій культурі, наприклад, у США, Канаді та скандинавських державах тощо.

Тільки в деяких державах не передбачені засоби для оскарження конституційності загальних або індивідуальних норм фізичними та юридичними особами шляхом розгляду справ за попередніми запитами судів. Такими державами є Алжир, Туніс, Марокко та Нідерланди [107, 15].

Франція також входила в групу цих держав, незважаючи на те, що Державна рада могла розглядати конституційність будь-якого акта, що має більш низьку юридичну силу, ніж законодавчий акт. Однак остання конституційна реформа змінила позицію Франції з цього питання. Нова ст. 61-1 Конституції Франції, яка була включена в Конституцію у 2008 р., запровадила інститут «попередніх запитів щодо неконституційності». Реформа надала можливість особам оскаржити законодавчий акт. Суддя вирішує питання про те, чи направити питання до Державної ради або Касаційного суду, які відповідно приймають рішення про подання питання до Конституційної ради. Оскільки індивідуальний доступ здійснює насамперед функцію захисту основних прав людини, і оскільки ці права, за винятком політичних (наприклад,

виборче право), а іноді й соціальних прав (наприклад, право на соціальне забезпечення), зазвичай надаються громадянам і негромадянам без будь-яких відмінностей, положення щодо індивідуального доступу стосується всіх членів суспільства. Проте, захист іноземців може бути не такий повний як захист громадян [107].

Відправною точкою, як уже зазначалося, запровадження судового конституційного контролю вважається справа «Марбері проти Медісона» (1803 р.), згідно з якою ВС США встановив, що закон Конгресу, який суперечить федеральній Конституції, може бути визнаний судом неконституційним. Цим суд наділив себе повноваженнями у сфері конституційної юстиції, а саме – здійснення конституційного контролю. Тому першою країною, яка запровадила конституційний контроль, називають США.

Актуальною проблемою у сфері конституційної юстиції в різних країнах світу є питання щодо прямого доступу до конституційного контролю, що безпосередню залежать від моделі цього контролю. Констатуючи, що конституційний контроль пройшов тривалий час розвитку, можна дійти висновку, що склалося дві основні моделі: американська та європейська.

Для американської моделі характерним є те, по-перше, здійснення конституційного контролю всіма судами загальної юрисдикції й застосування переважно конкретного конституційного контролю в межах розгляду конкретних справ; по-друге, можливість оскарження рішення суду до вищої інстанції (вони не є остаточними); по-третє, поширення юрисдикційного рішення тільки на сторони судового розгляду (відсутність ознаки загальнообов'язковості). У європейській моделі використовуються спеціалізовані органи конституційного контролю, чії рішення є загальнообов'язковими, остаточними і більш характерним є абстрактний контроль.

Проте на сьогодні можна констатувати наявність, принаймні, ще двох моделей конституційного контролю – змішаної (Люксембург) та ісламської (Іран, Пакистан), що вирізняються як за організацією конституційного контролю, так і за його предметом. Існують й унікальні моделі, наприклад, та,

що склалася нині в Ізраїлі.

У межах американської моделі конституційної юстиції вирізняються два різновиди: децентралізований і централізований. Децентралізований різновид американської моделі конституційного контролю (США, Японія, скандинавські країни) передбачає, що конституційний контроль здійснюють всі суди загальної юрисдикції, тоді як централізований (Гана, Естонія, Індія, Ірландія, Люксембург, Мальта, Монако, Норвегія, Республіка Кіпр, Філіппіни, Швейцарія) передбачає здійснення конституційного контролю, як правило, ВС, який очолює всі інстанції систем національних судів.

Європейська (континентальна, «кельзенівська») модель конституційної юстиції також має два різновиди: австрійську та французьку. В основу австрійської моделі покладено механізм здійснення конституційного контролю спеціальними конституційними судами, що входять до системи вищих органів судової влади держави (Австрія, Білорусь, Іспанія, Італія, Польща, Португалія, РФ, Таджикистан, Україна, ФРН тощо). За французькою моделлю суб'єктом здійснення конституційного контролю є спеціальний квазісудовий орган (у Франції з 1958 р. – Конституційна Рада, в Португалії з 1976 р. по 1989 р. – Конституційно-правова рада, у Казахстані з 1995 р. – Конституційна рада тощо) [223].

Свого часу (грудень 2010 р.) Венеціанська Комісія звертала увагу на широке різноманіття видів і форм доступу до конституційного правосуддя, яке сформувалося в європейських та інших країнах світу [107]. Це здійснювалося з метою пошуку ефективних форм забезпечення прав і свобод людини, враховуючи національні особливості тої чи іншої країни. Як наслідок, відбулося запозичення видів і форм доступу до конституційного правосуддя один в одного. Але не завжди те, що є прийнятним для однієї правової системи, є таким для другої.

У конституційному судочинстві, яке має багато відмінностей від адміністративного чи цивільного, зазвичай вирізняють пряму й опосередковану форми індивідуального доступу фізичних і юридичних осіб для оскарження конституційності нормативно-правового акта. Вважається, що прямий

індивідуальний доступ – це можливість особи безпосередньо оскаржувати конституційність акта, а опосередкований індивідуальний доступ – можливість такого оскарження тільки через певні державні органи чи посадові особи.

Індивідуальний доступ до конституційного правосуддя є саме тим засобом, який дає змогу на конституційному рівні надійно забезпечувати дотримання прав людини. Більше того, деякі науковці (наприклад, Є. Танчев) небезпідставно визнають конституційну скаргу основним компонентом ефективного правового захисту прав людини та основ верховенства права. На їх думку, конституційна скарга є своєрідним безпечним клапаном, за допомогою якого відбувається «вихід пари» і, як наслідок, зниження напруження в суспільстві [286, 179–180].

При цьому, доцільно зауважити, що залежно від національних правових систем та інших факторів ефективним у справі захисту основоположних прав і свобод людини є як прямий, так і опосередкований доступи.

Водночас захист прав і свобод людини і громадянина здійснюється «органами конституційної юрисдикції» шляхом використання трьох основних форм їх діяльності: завдяки абстрактному, конкретному та індивідуальному контролю за додержанням конституції й закріплених у ній прав і свобод.

Абстрактний контроль передбачає можливість подачі запиту до КС про конституційність законів та інших нормативних актів незалежно від їх застосування в конкретних правовідносинах. Мета цього виду контролю – додержання законодавцем конституції та її положень, що регулюють права і свободи людини під час прийняття нормативно-правових актів. Правом такого запиту наділяються, як правило, вищі органи виконавчої влади президент, прем'єр-міністр, група депутатів парламенту, інші органи виконавчої влади. Цей вид контролю діє в країнах із централізованою системою конституційного контролю, коли тільки спеціалізований КС може абстрактно, поза зв'язком із реалізацією цієї норми, здійснювати її тлумачення в контексті конституційних положень [113, 37].

У порядку абстрактного контролю КС усуває законодавчі порушення

прав і свобод людини. Такий контроль використовується переважно в країнах континентального права (Австрія, ФРН, Італія, Іспанія, Португалія тощо).

Конкретний контроль, іноді іменований «інцидентним», передбачає, що питання про конституційність закону порушується, розглядається і вирішується тільки в зв'язку з конкретним судовим розглядом. Найбільш широко ця форма використовується в країнах із децентралізованою системою конституційного контролю, де всі суди правомочні самостійно вирішувати питання про конституційність застосовуваної ними норми права. Конкретний контроль також діє і в низці країн континентального права, де існує централізована система конституційного контролю. Централізована система керується тим, що суди загальної юрисдикції не контролюють відповідність нормативно-правових актів конституції. Тут загальні суди можуть тільки ставити це питання перед КС у вигляді запиту у зв'язку з розглядом конкретної судової справи і лише в таких межах забезпечувати відповідність закону конституції (Італія, Австрія, ФРН тощо).

Конституційний контроль здійснюється й у формі розгляду індивідуальної (колективної) скарги. При цьому індивід, а також різні об'єднання громадян, юридичних осіб наділені правом подавати до КС скарги про порушення своїх прав і свобод законами, іншими нормативно-правовими актами, судовими рішеннями.

Широкі повноваження конституційного правосуддя щодо захисту прав і свобод людини обумовлені рядом принципів, що утвердилися в післявоєнний період у системі національного, регіонального і міжнародного права. До них насамперед належить принципи визнання прав і свобод людини як природних, невід'ємних цінностей, які мають пріоритетне значення в системі внутрішньодержавного й міжнародного права. Тому в системі зазначених вище форм конституційного контролю права людини стають домінуючим критерієм, відповідно до якого органи конституційного контролю виносять свій вердикт.

Доречно зауважити, що різні моделі конституційного контролю втілюються в державах зі своїми специфічними відзнаками. Так, зацікавлення

викликає Федеральний КС ФРН, що наділений широкими повноваженнями і відрізняється багатьма особливостями.

Законодавство ФРН повністю підпадає під контроль Федерального КС. Федеральні й земельні органи виконавчої влади, а також парламентська меншість володіють правом запиту про конституційність будь-якого чинного закону, використовуючи форму абстрактного контролю. Конституційна скарга надає громадянину право оскаржити закон, якщо він вважає, що такий закон порушує його основні права. Більше того, і звичайна юстиція підлягає контролю з боку Федерального КС. Не лише кожний суддя може і повинен ініціювати питання перед КС про правомірність застосовуваного закону (конкретний контроль), а й кожне рішення будь-якого суду може бути оскаржене, якщо заявник вважає, що рішенням порушуються його основні права (індивідуальна скарга). До відання Федерального КС належить також правомочність вирішувати питання про позбавлення осіб можливості користуватися правами і свободами, якщо вони зловживають ними.

Отже, Федеральний КС ФРН володіє великими повноваженнями, однак у всіх випадках він діє тільки на підставі запиту або клопотання, вихідного від інших органів і осіб. Відповідно до його практики суд одержує величезну кількість запитів. На відміну, наприклад, від ВС США Федеральний КС ФРН позбавлений можливості вибору – приймати рішення за запитом чи ні, якщо, скажімо, йдеться про політичну, а не про правову суперечку: він зобов'язаний винести рішення, якщо подана формально допустима скарга.

Порівняно зі спеціалізованим КС, яким є КС ФРН, ВС США, будучи вищим судом у цивільних, кримінальних та адміністративних справах, водночас постає і як орган конституційного контролю. У цій якості його відрізняють дві особливості. По-перше, він не наділений правом абстрактного контролю; це означає, що ВС може здійснити контроль закону тільки в разі, якщо під час звичайного судового спору буде порушено питання про те, чи відповідає Конституції закон, який підлягає застосуванню. По-друге, якщо ВС визнає закон таким, що не відповідає Конституції, то це має значення тільки

для цієї конкретної справи і означає, що в цьому разі закон не підлягає застосуванню, але формально він не втрачає юридичної сили. Однак надалі суди, які орієнтуються на рішення ВС, будуть дотримуватися цієї позиції й такий закон фактично втратить чинність.

Ця форма надає ВС можливість контролювати і законодавця, і юстицію. Крім того, ВС здійснює контроль за діями виконавчої влади, оскільки є і вищим адміністративним судом. У той же час він визнав за собою право не приймати рішення, якщо питання є суто політичним. Цим акцент робиться на правовому характері функції конституційного контролю. Контроль за конституційністю вироків нижчих судів завжди здійснюється ВС, оскільки він постає як вища судова інстанція. І тут він діє на підставі скарги, тобто виступає безпосередньо захисником прав та свобод людини. На ВС покладена процедура імпичменту, а також вирішення спорів про компетенцію між державними органами, але лише у випадках, коли йдеться про суперечку між Конгресом і Президентом.

Французька правова система тривалий час була закрита для конституційної юрисдикції, оскільки законодавець вважався вищим державним органом, якому відводилася роль найбільш ефективного правозахисного механізму, а за судами контрольні повноваження не визнавалися. І тільки згідно з Конституцією 1958 р. у Франції вперше була введена доволі своєрідна, порівняно з іншими моделями, форма превентивного конституційного контролю, який здійснювався Конституційною радою. Цим Конституція позбавила законодавчу владу її пріоритетного становища в системі правозахисних механізмів і перетворила закон з абстрактної за значенням норми на підконтрольний Конституційній раді правовий акт.

Згідно зі ст. 61 Конституції Франції обов'язковому конституційному контролю підлягають органічні закони до їх промульгації Президентом країни, регламенти палат парламенту до їх застосування. Що стосується звичайних законів, то Конституційна рада правомочна втрутитися лише в тому разі, якщо після голосування по закону в парламенті і до його промульгації до Ради надходить запит щодо конституційності цього правового акта. Правом запиту

наділені Президент, Прем'єр-міністр або голова однієї з палат парламенту, а також парламентарії від імені 60 депутатів або 60 сенаторів. Закон, оголошений неконституційним, не може бути ні оприлюднений, ні введений у дію (ст. 62 Конституції). Зі сфери конституційного контролю автоматично випадають ті правові акти, у зв'язку з прийняттям яких до Ради не був спрямований протест із приводу їх антиконституційності. Це означає, що з моменту промугляції Президентом законодавчого акта його конституційність не може бути оскаржена ні Конституційною радою, ні будь-яким іншим органом.

Водночас з боку захисту прав і свобод французька система конституційного контролю відчуває певний дефіцит, оскільки обмежується, власне, тільки абстрактним попереднім контролем та не передбачає таких задіяних безпосередньо на рівні індивіда правозахисних форм, якими є конкретний контроль і індивідуальна конституційна скарга. З цього приводу тривалий час велася дискусія, під час якої порушувалося питання щодо необхідності реформування системи конституційного контролю шляхом запровадження інституту конституційної скарги.

Згідно з прийнятим у 1990 р. органічним законом до Закону про Конституційну раду 1958 р. були внесені зміни, які передбачають, що під час розгляду конкретної справи в судовій інстанції у винятковому порядку може бути заявлено клопотання про визнання неконституційним нормативного акта або дії, якщо оскарження положень є принципово важливим для результату суперечки і законності процедури, якщо воно може послужити підставою для порушення кримінальної справи (п. 1 ст. 23 Закону). При цьому судова інстанція відкладає винесення свого вердикту по суті справи до ухвалення рішення Конституційною радою. Отже, конституційний контроль Франції в своєрідній формі доповнюється конкретним контролем.

Важливе місце в системі конституційного правосуддя посідає інститут конституційної скарги, що відкриває людині та громадянину прямий доступ до органів конституційного контролю. Об'єктом конституційної скарги може бути будь-який акт публічної влади – законодавчої, виконавчої (дія або навіть її

бездіяльність), а також судової, якщо таким актом, на думку індивіда, порушуються його права.

Як зазначає В. М. Шаповал, конституційна скарга – це правовий засіб ініціювання, насамперед особою, в органі конституційної юрисдикції спеціальної процедури щодо захисту її конкретного права, порушеного актом, виданим державним органом чи посадовою особою в системі виконавчої влади, або актом (рішенням) суду загальної юрисдикції [323, 32].

На нашу думку, конституційна скарга – це один із способів здійснення конституційного контролю щодо актів, які набрали чинність, ініційованого фізичною, юридичною особою, об'єднанням громадян, іноземцями, особами без громадянства, який розглядається спеціальним органом конституційної юрисдикції [5, 22].

Авторитет конституційної скарги постійно зростає, оскільки вона розширює правові можливості особи захищати свої права і свободи. Це насамперед охороняє людину від загрози обмеження прав і свобод людини, що походить від виконавчої влади з її збільшенням до неймовірних розмірів чиновницьким апаратом, від суддівського корпусу, який може вирішити справу на підставі протиправного закону. Конституційна скарга є своєрідною перепорою, профілактикою для законодавчої влади від порушень прав людини шляхом прийняття неконституційних нормативно-правових актів.

Конституційна скарга розцінюється доктриною і практикою і як засіб забезпечення і розвитку конституційно-правових засад демократії, основу якої становлять права і свободи людини. Тому правомірно вважати, що конституційна скарга не лише захищає індивіда та його суб'єктивні права, а й сприяє побудові правової, демократичної, соціальної держави зі стійкими традиціями ефективного захисту прав людини. У цьому сенсі конституційна скарга постає як специфічна гарантія правової охорони Конституції, основних засад організації й діяльності держави. Реалізуючи право на конституційну скаргу, фізична особа бере участь в управлінні державними і муніципальними справами, є повноцінним членом громадянського суспільства.

Зважаючи на це, є слушною позиція авторів навчального посібника «Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України)» (Р. Арнольд, Б. Банашак, С. Вдовіченко, М. Гайс та ін.), які на основі аналізу визначень конституційної скарги існують у сучасних дослідженнях, дійшли висновку, що сутність конституційної скарги полягає у визнанні за фізичними і юридичними особами приватного права звертатися до органів конституційного судочинства з письмовою заявою щодо перевірки конституційності законів та інших юридичних актів, які скасовують чи обмежують конституційні права і свободи [230, 295].

Наведене зумовило те, що конституційна скарга широко застосовується в багатьох західних країнах (ФРН, Іспанії, Австрії тощо), хоча і відрізняється специфікою щодо кола суб'єктів цього права, предметом оскарження, процедурою розгляду, юридичними наслідками прийнятих рішень.

Зважаючи на ці аспекти, слушною є позиція М. М. Гультая, який, формуючи поняття інституту конституційної скарги, розкриває його як сукупність конституційно-правових норм, що визначають підстави провадження за конституційною скаргою, особливості правового статусу його учасників, предмет оскарження, а також регулюють відносини, пов'язані зі складанням, поданням, допуском до розгляду, відкриттям провадження, розглядом й ухваленням рішення за конституційними скаргами та правовими наслідками таких рішень [82, 8].

У найбільш широкому, розгорнутому вигляді право на конституційну скаргу сконструйовано в ФРН: воно поширюється на діяльність усіх трьох гілок влади, які підпадають під конституційний контроль. Розглядаючи конституційні скарги з приводу порушення основних прав актами виконавчої влади, Федеральний КС ФРН піддає контролю будь-які дії цієї влади, в тому числі й ті, що належать до відання Федерального канцлера, а також визначені ним основні напрямів політики. При цьому обов'язковою умовою прийняття конституційної скарги, що оскаржує конституційність нормативно-правового

акта, є обов'язок особи обґрунтувати, що цим законом йому завдається пряма або ймовірна шкода.

Певні особливості має інститут конституційної скарги в Австрії. Тут індивід володіє правом оскаржити до КС адміністративні рішення, які порушують права і свободи, гарантовані Конституцією. Відповідно зверненню до КС із конституційною скаргою має передувати оскарження в інстанційному порядку. До КС подається конституційна скарга на рішення останньої адміністративної інстанції.

Отже, за цих умов право конституційної скарги є засобом захисту індивіда і від свавілля адміністративних органів. Водночас, доречно зазначити, що індивідуальна скарга може бути подана і до Адміністративного Суду, рішення якого, в свою чергу, підлягає оскарженню в КС. Останній діє як касаційна інстанція: якщо він знаходить, що оскаржуване рішення Адміністративного Суду порушує конституційні права і свободи заявника, то скасовує його. У цьому разі адміністративні органи зобов'язані негайно вжити всіх заходів, щоб відновити правомірне становище відповідно до рішення КС.

Зважаючи на це, за австрійської системи в аспекті конституційної (індивідуальної) скарги особі надається подвійний правовий захист. Такий посилений захист цілком відповідає реальним потребам громадян, адже практика останніх років свідчить про те, що більшість справ, які розглядаються в КС Австрії, стосуються скарг громадян проти рішень адміністративних органів.

Водночас індивід у своїй скарзі вправі заявити, що рішення адміністративного органу ґрунтувалося на антиконституційному законі, який порушує його права. Цим він обґрунтовує своє клопотання про перевірку конституційності закону. Якщо КС прийме ці доводи, він призупиняє розгляд скарги і починає перевірку відповідного закону. Особливістю австрійської системи конституційного контролю є те, що КС не вважає себе зв'язаним наявністю запиту заявника. Він може провести перевірку за власною ініціативою, якщо під час розгляду скарги проти адміністративного акта в нього

виникають сумніви щодо конституційності застосовуваного закону.

Оцінюючи роль індивідуальної конституційної скарги як ефективного засобу захисту прав і свобод у системі конституційного контролю, важливе значення має коло суб'єктів, наділених за законом цим правом.

У ФРН конституційна скарга може бути подана будь-якою особою, чії основні права порушено: громадянином ФРН, іноземцем, фізичною та юридичною особою, зареєстрованою відповідно до німецького законодавства. Право подачі скарги всюди супроводжується низкою умов та вимог. Жорсткі формальні та змістові вимоги утворюють своєрідний фільтр і призводять до відсіювання основної маси первинних звернень. Така практика характерна для багатьох країн: у ФРН із 5 тис. скарг, які щорічно надходять до Федерального КС, відсівається до 98 %.

Індивідуальний доступ до конституційного правосуддя є важливим засобом для забезпечення дотримання прав і свобод людини. Одна із моделей прямого індивідуального доступу є *action popularios*, тобто право кожного спрямувати скаргу на нормативний акт після його оприлюднення, не будучи зобов'язаною довести, що відповідна норма безпосередньо і в цей час стосується його прав і свобод.

Г. Кельзен визначав *action popularios* як основну гарантію конституційного контролю, адже кожен може звернутися до КС. У цьому разі громадянин просто виконує свій обов'язок захисту Конституції. Не обов'язково, щоб основні права заявника було порушено. *Action popularios* відіграє незначну роль на Мальті, в Перу й Чилі, Ліхтенштейні, де необхідно виконати кілька умов для подачі *action popularios*. Використовується така форма в Угорщині, Македонії, Хорватії та Грузії. У ПАР фізична або юридична особа може звернутися до суду для захисту суспільних інтересів [107, 20].

Але Г. Кельзен дійшов висновку, що *action popularios* не є ефективним засобом конституційного контролю, оскільки в цьому разі неминуче зловживають подачею заяв. Так, у Хорватії *action popularios* призвів до перевантаження КС, проблема, про яку Венеціанська Комісія свого часу також

висловлюється критично. Отже, більшість держав не передбачило *action popularios* як засіб для заперечення нормативних актів у КС [107, 20].

Індивідуальна пропозиція є одним із видів абстрактного контролю, в якому бере участь фізична або юридична особа, і яка залишає широкі можливості для розсуду КС. Фізична або юридична особа може безпосередньо звернутися до суду зі скаргою про розгляд конституційності нормативного акта. Однак вона не може вимагати, щоб КС розпочав судочинство. Фактично, в цьому разі фізична або юридична особа може «сприяти» тому, щоб суд діяв за своєю ініціативою, що є доволі рідкісним явищем. Але в деяких державах, зокрема, в Албанії, Угорщині й Польщі, в певних випадках передбачена така можливість. У Чорногорії та Сербії до відмови у здійсненні контролю має бути попередній розгляд, і відмова має бути мотивована [107, 20].

У свою чергу інститут *quasi action popularios* (необхідність доказати законний інтерес) посідає проміжне місце між абстрактним *action popularios* і нормативною конституційною скаргою. Правила, що регулюють порядок подання скарг *quasi action popularios*, більш жорсткі та усувають деякі проблеми, пов'язані з *action popularios*, оскільки заявнику необхідно довести, що він має певний законний інтерес у застосуванні загальної норми [107, 21].

Нормативна конституційна скарга існує, наприклад, у Вірменії, Австрії, Бельгії, Грузії, Угорщині, Польщі, Латвії, Люксембурзі, РФ та Румунії [107, 21]. Обмежена форма була запроваджена в Естонії, де можна оскаржувати деякі рішення Парламенту та рішення Президента. Згідно зі ст. 96 Федерального Конституційного закону РФ «Про Конституційний Суд» громадянин, права і свободи, якого порушуються законом, застосованим чи який підлягає застосуванню в конкретній справі, може безпосередньо звернутися до КС. Отже, конституційна скарга в РФ є спеціальним видом конкретного нормоконтролю.

Нинішня французька система близька до нормативної конституційної скарги, оскільки Конституційна рада може здійснювати контроль законодавчих актів, і це є абстрактним контролем. Якщо акт визнають неконституційним, він

втрачає юридичну силу.

В Україні особа може звернутися до КС із конституційним зверненням про обов'язкове офіційне тлумачення Конституції та законів України, якщо стверджує, що суперечності в застосуванні закону можуть призвести або призвели до порушення її конституційних прав. У цьому разі питання стосується не індивідуального акта, а тлумачення нормативного акта.

В умовах зростаючого значення захисту прав людини очевидною є тенденція до здійснення конституційного контролю адміністративних актів та рішень судів на основі індивідуальних конституційних скарг. Адже порушення прав людини часто є результатом неконституційних індивідуальних актів, що ґрунтуються на конституційних нормативних актах. Венеціанська Комісія висловлюється на користь інституту конституційної скарги не лише тому, що він забезпечує всеосяжний захист конституційних прав, а й із точки зору субсидіарного характеру засобів правового захисту в Європейському суді з прав людини і бажання вирішувати проблеми з прав людини на національному рівні [107, 22].

Конституційна скарга безсумнівно дає можливість для всеосяжного індивідуального доступу до конституційного правосуддя, а отже, для повного захисту конституційних прав і свобод. Особа може оскаржити будь-який акт державної влади, який безпосередньо і в цей час порушує його основні права. Тобто особа може оскаржити загальний акт, якщо останній підлягає безпосередньому застосуванню в його справі, або індивідуальний акт, адресований йому.

Така можливість існує, наприклад, в Албанії, Андоррі, Вірменії, Австрії, Азербайджані, Бельгії, Боснії і Герцеговині, Грузії, ФРН, Латвії, на Мальті, у Польщі, Іспанії, Хорватії, на Кіпрі, в Чеській Республіці, Ліхтенштейні, Словенії, Чорногорії, Сербії, ПАР, Швейцарії, Македонії та Словаччині.

Існують різні умови подання і форми конституційних скарг. Основним вказаних вище є «конституційний перегляд», коли людині надається засіб правового захисту проти остаточних рішень звичайних судів, але не проти

індивідуальних адміністративних актів. Цей вид трапляється в Чилі, Боснії і Герцеговині, на Мальті та в Албанії.

На відміну від цього в Австрії можуть розглядатися лише індивідуальні адміністративні акти та рішення суду у справах про надання притулку, а не рішення у цивільних або кримінальних справах. У разі розгляду справи на підставі конституційної скарги КС зазвичай не приймає рішення по суті. Він розглядає виключно конституційні питання у справі. Крім того, суд, як правило, не здійснює контроль за дотриманням усієї ієрархії норм (наприклад, контроль за законністю індивідуального акта). Основною функцією конституційної скарги є захист прав людини, гарантованих конституцією.

Важливим аспектом у спрямуванні конституційної скарги до КС стосовно порушених прав людини є питання, чи повинен цей засіб правового захисту бути вичерпаний згідно зі ст. 35 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для того, щоб особа могла звернутися до Європейського суду з прав людини.

У країнах, де існує спеціалізований КС, конституційна скарга в цей суд представляється логічним вибором як такий засіб правового захисту, оскільки така скарга також, як правило, є субсидіарною на національному рівні та застосовується тільки після вичерпання засобів правового захисту в звичайних судах. Отже, це останній можливий засіб на національному рівні, який необхідно вичерпати, до виникнення можливості звернення до ЄСПЛ.

Очевидно, що деякі інші види індивідуального доступу до КС не можуть вважатися ефективним «внутрішньодержавним засобом»: наприклад, *actio popularis* спрямований на норму з абстрактної точки зору і, як правило, не може бути відповідним засобом правового захисту проти конкретних порушень прав людини. Нормативна конституційна скарга, спрямована тільки на нормативний акт, а не на його застосування в конкретному випадку, також не є відповідним національним «фільтром», оскільки на практиці порушення прав людини є частіше не результатом «технічно правильного» застосування неконституційного закону, який може бути оскаржений за допомогою цього

виду скарги, а результатом неконституційного індивідуального акта, який можливо, але не обов'язково, прийнятий на підставі відповідного Конституції закону. Отже, велика кількість порушень прав людини не підпадає під сферу дії нормативної скарги й ефективність цього фільтра стає незначною.

Цікавим є досвід запровадження конституційної скарги в Туреччині. Беручи до уваги велику кількість справ проти Туреччини перед ЄСПЛ, КС Туреччини в 2004 р. запропонував запровадити інститут конституційної скарги до КС щодо прав і свобод, передбачених також у Європейській конвенції з прав людини. У пояснювальній записці до цих поправок встановлено, що внаслідок впровадження конституційної скарги значно зменшиться число звернень проти Туреччини, спрямованих до Європейського суду з прав людини [107, 25].

У вересні 2010 р. пакет конституційних реформ був прийнятий на референдумі, в результаті якого конституційну скаргу було внесено до Конституції. Згідно з новим текстом Конституції Туреччини (ст. 148) кожен може звернутися з конституційною скаргою до КС у зв'язку з порушенням конституційних прав, передбачених також у Європейській конвенції з прав людини. Ця стаття передбачає, що процесуальні правила щодо порядку подання таких конституційних скарг будуть встановлені в законі, який повинен бути прийнятий протягом двох наступних років.

У своєму висновку щодо проекту цих поправок Венеціанська Комісія зазначила, що проект поправок є обґрунтованим і відповідає рішенням, що існують в інших європейських державах, і європейським стандартам. Отже, комісія визнала, що ефективна індивідуальна конституційна скарга до КС може стати національним фільтром до направлення справ до ЄСПЛ [107, 25].

Щоб стати таким фільтром і обов'язковим засобом правового захисту, який необхідно вичерпати з огляду на ст. 35 Конвенції про захист прав і основних свобод, національний засіб повинен бути ефективним згідно зі ст. 13 цієї Конвенції. Але питання про те, якою повинна бути конституційна скарга, щоб вважатися ефективною, є комплексним.

Відповідь може бути різною в різних державах. Навіть в одній країні конституційна скарга може бути ефективним засобом від певних порушень Конвенції, і неефективним для інших згідно з прецедентним правом Страсбурзького суду [107, 25].

Для того щоб визначити, чи є засіб ефективним з огляду на ст. 13 Конвенції про захист прав та основних свобод людини, до уваги беруться різні чинники. Коли особа має обґрунтовану скаргу на порушення її конвенційних прав, у неї має бути засіб правового захисту перед національною владою, яка не обов'язково повинна бути судовою, але повинна володіти відповідними повноваженнями щодо прийняття рішення за скаргою та забезпечення компенсації. Держави самі обирають вид засобу правового захисту, а іноді й сукупність таких засобів.

У разі спрямування конституційної скарги до КС не є ключовим питанням те, який орган влади порушує конституційні права і свободи людини. Але доцільно звернути увагу – чи в усіх випадках КС має відповідні повноваження для відновлення порушених прав. У цій ситуації доцільно зазначити, що суд повинен мати можливість відновити права на підставі обов'язкового винесення рішення у справі. Просте декларативне рішення щодо неконституційності не є достатнім засобом правового захисту, і скарга повинна бути «ефективною» як з правової, так і з практичної точок зору. Якщо порушення конвенційних прав, а також Конституції, стосується позитивного зобов'язання, суд повинен мати можливість дати вказівку державним органам вжити заходів, які вони не вчинили у даній справі й повинен бути зобов'язаний розглянути справу або пред'явлену скаргу. Суд також повинен бути доступним засобом, як наслідок уникати встановлення необґрунтованих вимог, що стосуються, наприклад, витрат або представництва. Крім того, в тих випадках, коли наслідки порушень будуть незворотними, КС повинен мати можливість запобігти виконанню таких дій.

Отже, на основі аналізу дефініцій конституційної скарги та моделей закріплення конституційної скарги в різних країнах світу можна дійти

висновку, що конституційна скарга – це форма звернення до органів конституційної юрисдикції, як правило, фізичних осіб (громадян держави, іноземців, осіб без громадянства), в окремих випадках – юридичних осіб, з метою захисту прав і свобод людини, закріплених в Основному Законі. З досвіду зарубіжних країн конституційна скарга, під час здійснення конституційного контролю, постає одним із основних засобів захисту фундаментальних прав особи та має, в переважній більшості випадків, чітке закріплення в законодавстві відповідної держави. Зважаючи на це, є потреба у втіленні цього конституційно-правового інституту в правову систему України. За умови реалізації наведеного вище під конституційною скаргою доречно розуміти форму звернення фізичних (громадян України, іноземців, осіб без громадянства) та юридичних осіб до органу конституційної юрисдикції з метою захисту їх конституційних прав і свобод шляхом перевірки правових актів органів публічної влади, що порушують ці права та свободи, в межах вирішення конкретної справи.

Негативні та позитивні аспекти функціонування інституту конституційної скарги в зарубіжних країнах будуть предметом уваги в межах наступного підрозділу дослідження з метою повноцінного її запровадження та адаптації у законодавство України, а також уникнення механічного, необдуманого перенесення цього інституту, що може в такому разі розбалансувати роботу всієї судової системи.

2.3. Місце і роль інституту конституційної скарги в системі форм конституційного контролю

З метою достовірного та повноцінного аналізу місця та ролі інституту конституційної скарги в системі форм конституційного контролю, варто насамперед дослідити значення терміна «конституційний контроль» та його відповідні форми.

Конституційний контроль – це спеціалізована діяльність органів державної влади, пов'язана з перевіркою відповідності правових актів конституції [331]. Керуючись існуючим у теорії конституційного права підходом, формами конституційного контролю є сукупність способів організації контролю.

Форми конституційного контролю можна класифікувати:

1. За часом існування (конституційний контроль може бути попереднім та наступним: при попередньому конституційному контролі акт перевіряється до набрання ним юридичної сили; наступний конституційний контроль поширюється на чинні або акти, що офіційно опубліковані).

2. За місцем існування конституційний контроль диференціюють на зовнішній та внутрішній. Внутрішній контроль проводиться самим органом, який видав зазначений акт, зовнішній – іншим органом публічної влади. Внутрішній контроль зазвичай є попереднім, однак існують приклади і наступного внутрішнього контролю. Зовнішній контроль у більшості випадків є наступним. У будь-якому разі, як правило, проекти актів не ухвалені зовнішньому контролю не піддаються.

3. З позиції правових наслідків – конституційний контроль може бути консультативним і установчим. У першому випадку рішення має моральну, а не юридичну силу, юридично воно нікого не зобов'язує та не пов'язує; під час установчого конституційного контролю рішення є загальнообов'язковим.

Якщо акт чи його частина відповідають положенням конституції, то відповідно зауваження до них в аспекті, щодо якого вони перевірялися на предмет конституційності, більше не висуваються. Але якщо акт чи його частину оголошено неконституційними, то вони втрачають юридичну силу.

4. За обов'язковістю поведінки конституційний контроль поділяється на обов'язковий та факультативний. Обов'язковий – акт обов'язково піддається конституційному контролю, зазвичай попередньому. Факультативний конституційний контроль здійснюється лише в разі заявленої ініціативи уповноваженого суб'єкта.

5. За обсягом конституційний контроль може бути повним – таким, що охоплює всю систему суспільних відносин, урегульованих конституцією, та частковим – який поширюється лише на певні сфери суспільних відносин – права людини і громадянина, федеративні відносини тощо.

6. За змістом конституційний контроль може бути формальним, за яким перевіряється дотримання конституційних умов і вимог, що ставляться до видання акта, та матеріальним – перевіряється зміст акта і відповідність цього змісту положенням конституції [137, 134].

7. З позиції дії у часі, а точніше, зворотної сили, також виділяють дві форми конституційного контролю. Перша – *ex tunc* – під якою розуміється, що рішення про визнання неконституційності має зворотну силу і норма чи акт, визнані неконституційними, вважаються недійсними з початку (з моменту їх видання, чи моменту набуття чинності конституційною нормою, якій вони суперечили). Звідси випливає, що мають бути відновлені відносини, які існували до цього, відшкодовано збитки, спричинені їх виданням, та ін. Це ускладнює ситуацію, а іноді унеможливорює реалізацію рішення, особливо коли норми чи акт діяли тривалий час. Тому зазвичай застосовується інша форма – *ex nunc* – яка передбачає, що рішення про неконституційність діє лише на майбутнє, а попередні правовідносини, які виникли внаслідок дії неконституційної норми чи акта, залишаються в силі.

8. За формою, варто зазначити, що перевірку конституційності законів та інших нормативно-правових актів може здійснювати низка державних органів. Наприклад, якщо глава держави визнає прийнятий парламентом закон таким, що не відповідає конституції в цілому, чи окрема його частина, застосовує право вето. Однак лише певна судова інстанція на підставі своїх особливих конституційних повноважень шляхом застосування спеціально встановленої законом судової процедури може остаточно визнати закон (або його окреме положення) таким, що не відповідає конституції та припинити його юридичну дію.

Беручи до уваги положення підрозділу 2.2. цього дослідження, на

сьогодні сформувалися дві моделі здійснення конституційного правосуддя.

Відповідно до першої моделі конституційний контроль здійснюється судами загальної юрисдикції. При цьому правом конституційного контролю може бути наділена будь-яка судова інстанція або виключно верховний суд. Така модель бере свій початок у США, однак знайшла своє відображення в Канаді, Японії, Індії, скандинавських країнах.

У країнах Європи більшого поширення знайшла друга модель. Тут конституційне правосуддя здійснює спеціальний орган – конституційний суд.

У разі здійснення конституційного контролю в межах першої моделі, відповідно до встановленого порядку питання конституційності норм може бути порушене лише у зв'язку із розглядом конкретної судової справи (конкретний контроль).

Тобто конкретний контроль, який іноді називають інцидентним, передбачає, що питання про конституційність закону, який застосовується, вноситься на розгляд, розглядається та вирішується лише у зв'язку з конкретною судовою справою. Найбільш широко цей вид контролю використовується в країнах із децентралізованою системою конституційного контролю, де всі суди правочинні самі вирішувати питання про конституційність застосовуваної ними норми права. Конкретний контроль також діє в окремих країнах континентального права, де існує централізована система конституційного контролю, який здійснюється спеціалізованими органами квазісудового характеру. Централізована система ґрунтується на тому, що суди загальної юрисдикції не здійснюють контролю відповідності нормативно-юридичних актів конституції. Тут загальні суди можуть тільки порушувати питання про конституційність нормативних актів перед конституційним судом у вигляді запиту у зв'язку з розглядом конкретної судової справи й лише в цих межах забезпечувати відповідність закону конституції (Італія, ФРН тощо).

Друга модель здійснення конституційного контролю передбачає, що право на ініціювання розгляду питання про конституційність тієї чи іншої

норми закону належить суб'єктам, спеціально визначеним у конституції (абстрактний контроль).

Абстрактний контроль означає перевірку конституційності акта або норми поза зв'язком з якою-небудь справою. Абстрактний контроль передбачає можливість подання запиту до КС про конституційність прийнятих законів та інших нормативних актів незалежно від їхнього застосування в конкретних правовідносинах. Мета цього виду контролю – дотримання законодавцем конституції та її положень, що регулюють права і свободи людини під час прийняття нормативно-правових актів. Правом такого запиту наділяються, як правило, вищі органи виконавчої влади в особі президента або прем'єр-міністра, групи депутатів парламенту, органи виконавчої влади суб'єктів федерації й автономних державних утворень, що відображає принцип поділу влади. В окремих країнах питання про конституційність може бути порушене з власної ініціативи органу конституційного контролю (Франція). Цей вид контролю діє в країнах із централізованою системою конституційного контролю, коли тільки спеціалізований КС може абстрактно, без зв'язку із застосуванням певної норми, здійснити її тлумачення в контексті конституційних положень. У порядку абстрактного контролю за конституційністю законів КС усуває можливі порушення законодавцем прав і свобод людини. Такий контроль використовується переважно в країнах континентального права (ФРН, Італія, Іспанія, Португалія тощо). Попередній контроль може бути тільки абстрактним.

Однак більшість конституційних судів поєднує ці дві форми контролю (змішана форма контролю) і дозволяє, поряд зі зверненням державних органів і так звані конституційні скарги (звернення громадян щодо захисту їх конституційних прав та свобод) [137, 347–348].

Отже конституційна скарга – це одна з форм проявів конституційного контролю, що постає важливим правовим засобом захисту індивіда від сваволі держави.

На думку багатьох правознавців, під конституційною скаргою

розуміється засіб ініціювання фізичною особою в органі конституційної юрисдикції спеціальної процедури щодо захисту своїх прав, порушених актом державного органу. Конституційною скаргою по суті ініціюється визнання неконституційності акта державного органу. Звичайно, предметом відповідного розгляду можуть бути індивідуальні акти органів виконавчої влади, або адміністративні акти. В деяких країнах із конституційною скаргою звертаються у зв'язку з порушенням конституційних прав і свобод шляхом застосування нормативно-правового акта чи навіть закону [331].

Однак, варто зазначити, що аналіз положень законодавства зарубіжних країн, що регламентує інститут конституційної скарги, зокрема, Конституції ФРН (ст. 93), Конституції Королівства Іспанія (ст. ст. 161, 162), Конституції РФ (ст. 125) та ст. 66 Федерального конституційного закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації» дають підстави стверджувати, що суб'єктом конституційної скарги є не лише фізична, а й юридична особи, об'єднання громадян, іноземці, особи без громадянства.

Зважаючи на це, конституційна скарга – це один із способів здійснення конституційного контролю щодо актів, що набрали чинності, ініційованого фізичною, юридичною особою, об'єднанням громадян, іноземцями, особами без громадянства, який розглядається спеціальним органом конституційної юрисдикції.

Це твердження знаходить своє відображення в таких положеннях.

Федеральний КС ФРН як спеціальний орган конституційної юрисдикції розглядає справи стосовно конституційних скарг, що можуть подаватися кожною особою, яка стверджує, що публічна влада порушила одне з її основних прав, чи одне із прав, що містяться в абз. 4 ст. 20, ст. ст. 33, 38, 101, 103, 104 Конституції ФРН та справи щодо конституційних скарг громад, та громадських об'єднань щодо порушення законом права на самоврядування, передбачене ст. 28 Конституції ФРН, а щодо законів Земель – у випадках, якщо скарга не може бути подана до КС відповідної Землі [145, 513].

КС РФ стосовно скарг про порушення конституційних прав і свобод, а

також на запити судів перевіряє конституційність закону, який застосовується чи має застосовуватися в конкретній справі у порядку, передбаченому федеральним законом [143, 20].

Правом на звернення до КС РФ з індивідуальною чи колективною скаргою щодо порушення конституційних прав і свобод мають громадяни, чії права і свободи порушуються законом, який застосовується у конкретній справі, а також об'єднання громадян, інші органи та особи, зазначені у федеральному законі [203].

Рішення, прийняте під час розгляду конституційної скарги має установчий характер і може поширювати свою дію як на правовідносини, що виникли з моменту прийняття акта, який призвів до порушення прав і свобод суб'єкта права на конституційну скаргу, так і на відносини, що виникли з моменту прийняття рішення про визнання неконституційним такого акта.

На підтвердження цієї тези можна навести положення Конституції РФ, яке визначає, що акти або їх окремі положення, визнані неконституційними, втрачають свою силу [143, 34].

Конституційна скарга розглядається в межах конкретного конституційного контролю, оскільки питання, що зазначаються у скарзі, стосуються певного випадку правозастосування, який призвів до порушення конституційних прав і свобод, та лише певної сфери суспільних відносин.

Відповідний орган конституційної юрисдикції, який відкрив провадження у справі щодо розгляду конституційної скарги, здійснює перевірку змісту нормативно-правового акта і відповідність цього акта положенням основного закону держави.

Варто зазначити, що в деяких державах реалізацію наступного конституційного контролю обмежено. Наприклад, відповідно до Конституції Республіки Франція Конституційна Рада (яка здійснює функції органу конституційної юрисдикції) має повноваження щодо превентивного контролю відповідно до встановленої в Конституції процедури та може розглядати клопотання, які надсилаються Державною Радою та Касаційним судом, якщо у

разі розгляду будь-якої справи в суді стверджується, що те чи інше положення закону завдає шкоду гарантованим Конституцією правам та свободам (ст. ст. 61, 61-1 Конституції Республіки Франція).

З огляду на це є потреба в запровадженні інституту конституційної скарги, який би дав змогу вирішити проблеми, що виникають через відсутність повноцінного наступного конституційного контролю (наявність нормативно-правових актів у системі законодавства країни, які потребують перевірки на предмет їх відповідності Основному Закону держави і призводять до порушення конституційних прав та свобод). Це питання та питання щодо превентивності існуючої моделі конституційного контролю широко обговорюється французькими науковцями.

Зокрема Ф. Люшер зазначав, що, безсумнівно, в нашому юридичному арсеналі існують законодавчі акти, які суперечать елементарним правам і свободам. Якщо б ці закони видавалися нині, Конституційна Рада, безперечно, виступила б проти їх прийняття, однак через те, що вони були промульговані раніше, ніхто не вправі цьому протидіяти [336]. Отже, з наведеного вище можна дійти висновку, що інститут конституційної скарги постає своєрідною гарантією, яка сприяє реалізації такої форми конституційного контролю, як наступний.

Якщо розглядати ситуацію, яка на сьогодні існує в Україні, то в контексті означеної вище проблеми, можна дійти висновку, що попередній конституційний контроль в Україні здійснюється лише за зверненням Президента України або КМ України щодо тих міжнародних договорів, які вносяться до ВР України для надання згоди на їх обов'язковість (ст. 151 Конституції України) та ВР України щодо надання висновків до законопроектів про внесення змін до Конституції України. Наступний конституційний контроль забезпечується більш широко, однак участь у ньому фізичних, юридичних осіб, об'єднань громадян, на жаль, відсутня.

Згідно з чинним законодавством України ці суб'єкти можуть звертатися до КС лише із конституційним зверненням про необхідність офіційного

тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також прав юридичної особи. Однак у разі якщо під час тлумачення Закону України (його окремих положень) було встановлене існування ознак його невідповідності Конституції України, КС України у цьому ж провадженні вирішує питання щодо неконституційності цього Закону [236].

Тобто законодавець передбачив можливість захисту прав і свобод осіб шляхом закріплення інституту конституційного звернення, однак для більшої ефективності реалізації наступного конституційного контролю за участю фізичних, юридичних осіб, об'єднань громадян тощо доцільно, на нашу думку, запровадити інститут конституційної скарги.

Україна як держава, орієнтована на укріплення демократичних засад, має постійно удосконалювати свої механізми захисту прав і свобод людини та громадянина.

Одним із таких механізмів є інститут конституційної скарги, що активно та ефективно функціонує в країнах Європи, США, який дозволяє пересічному громадянину звернутися до судового органу, що здійснює конституційний контроль.

Варто підкреслити, що введення в правову систему України конституційної скарги сприятиме тому, що законодавча база буде більш адекватно відповідати Конституції України, повсякденним потребам і запитам людей за рахунок її перманентного оновлення, буде максимально спрямована на захист конституційних прав і свобод людини та відображатиме високий правовий рівень України як європейської держави. Адже в цьому разі громадянам буде надано право звертатися до КС України щодо перевірки конституційності положень законів, які порушують або можуть призвести до порушення конституційних прав і свобод людини та громадянина. Такі питання будуть актуальними, оскільки виникають в процесі правозастосування щодо окремих осіб, а їх вирішення сприятиме усуненню існуючих нагальних, гострих проблем.

Про необхідність запровадження реформи щодо введення цього інституту

в Україні неодноразово зазначав А. О. Селіванов (Постійний представник ВР України в КС України). Зокрема, під час свого діалогу із суддею КС України у відставці П. Б. Євграфовим він зокрема, зазначав: «Не могу пояснити конституційний алогізм, чому за наявності в судовій системі України КС фізична особа не може звернутися до нього із зверненням щодо порушення її прав конкретним законом держави і в такий спосіб таким чином захистити свої конституційні права, якщо вони обмежені, звужені за змістом та обсягом відносно існуючих і гарантованих Конституцією України.» [261, 81].

На його думку, сучасні теорія і практика конституціоналізму стверджують, що Основний Закон України повинен передбачати право людини і громадянина на конституційну скаргу. Це пов'язано зі здійсненням конституційного контролю за діяльністю держави та відображає необхідність проведення конституційної реформи в Україні [261, 81].

Про суттєву роль конституційної скарги йшлося також у статті судді КС України у відставці В. М. Кампо: «Визначальним елементом конституційної юстиції є, на мою думку, конституційна скарга громадян, саме за її допомогою вони можуть захищати свої права та свободи в органах конституційної юстиції. Оскільки у вітчизняному законодавстві така скарга не передбачена, а є лише право громадян на конституційне звернення щодо тлумачення Конституції і законів України, то можна говорити про звужену модель функціонування інституту конституційної юстиції» [117, 44].

Тобто законодавець передбачив можливість захисту прав і свобод осіб шляхом закріплення інституту конституційного звернення, однак для більшої ефективності реалізації наступного конституційного контролю за участю фізичних, юридичних осіб, об'єднань громадян тощо доцільно запровадити конституційну скаргу.

Індивід згідно з основоположною ідеєю конституції повинен бути захищений дуже ефективно, тобто всебічно, без прогалин. На цей аспект звернув увагу Голова КС України Ю. В. Баулін, зазначивши, що розширення підстав для подачі конституційного звернення могло б стати прийнятною альтернативою

введенню скарги, не вимагаючи при цьому внесення змін до Основного Закону України. Однак у підсумку, оскільки конституційна скарга пов'язана з конкретними рішеннями, що порушують конституційні права громадян внаслідок застосування ймовірно неконституційних законів, навряд чи можна заперечувати проти введення конституційної скарги в майбутньому [222, 62].

Система національного права, перебуваючи у стадії чергового еволюційного розвитку, зумовлює потребу в глибокому та всебічному науково-теоретичному аналізі сутності конституційної скарги як гарантії конституційної рівності. Відповідні завдання щодо подальшого сталого розвитку української державності є питання захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, що є важливою умовою розвитку правової держави.

Як зазначив Голова КС України Ю. В. Баулін, також, здійснюючи захист прав і свобод, КС України орієнтується на демократичні стандарти, досвід і практику європейського конституційного судочинства. І це не випадково, оскільки в умовах європейської й загальносвітової інтеграції, незважаючи на деякі особливості національного регулювання, підходи до вирішення основних завдань конституційних судів є подібними, аналогічними [222, 63].

І на цьому етапі розвитку конституційної юрисдикції саме на науковцях лежить велика відповідальність за пошук доктринальних підходів до впровадження конституційної скарги в юридичну практику, яка буде проявом однієї з гарантій конституційної рівності в країні.

Варто зазначити, що у Розділі II Конституції України визначено категорії, які стосуються юридичного вираження змісту «рівність», зокрема: «рівні можливості», «рівний доступ», «рівне право й обов'язок», «кожному гарантується», «кожний має право», «нарівні» та інші, що вказують на рівність конституційного статусу людини і громадянина [147].

З точки зору М. В. Бондара, своєрідним правовим наповнювачем конституційної рівності є реально гарантовані основні права і свободи громадян. У кожному конституційному праві закладено рівні для всіх можливості користуватися відповідними благами, що простежується зі змісту

майже всіх статей Конституції [222, 73]. Одним із таких проявів, як користування відповідними благами, є право особи на звернення до суду відповідної інстанції задля відновленням своїх порушених конституційних прав і свобод.

Суд є найефективнішим засобом захисту прав і свобод особи у правовій державі. Згідно зі ст. 124 Конституції України судочинство в Україні здійснюють КС України та суди загальної юрисдикції. Судову юрисдикцію поширено на всі правовідносини, що виникають у державі. Це означає, що суди уповноважені розглядати й вирішувати всі спори, що виникають із правових відносин. Але виникає запитання – що робити особі, якщо вона зіткнулась із законом чи його окремими положеннями, які порушують її конституційні права і свободи?

Тому актуальність удосконалення механізмів конституційного контролю як однієї з умов розбудови в Україні правової держави та успішного проведення процесів демократичної модернізації держави і суспільства є прямим наслідком дедалі більшого ускладнення системи сучасних політичних, економічних та соціальних відносин. Тобто із зростанням кількості нормативно-правових актів, що регулюють ті чи інші суспільні відносини, об'єктивно збільшується й вірогідність появи таких із них, які, дбаючи про тимчасові поточні цілі, звужують чи взагалі заперечують основоположні конституційні принципи.

Тому з метою забезпечення верховенства Конституції та усунення з правової системи нормативно-правових актів, що порушують конституційні права і свободи людини та громадянина, необхідно якнайшвидше запровадити інститут конституційної скарги. Лише за цієї умови можна досягти високої ефективності в захисті основоположних прав і свобод людини та надати реальних можливостей кожному суб'єкту права взяти активну участь у політичному житті своєї держави.

Варто наголосити, що захист прав і свобод людини та громадянина є не просто окремим завданням правової держави, а її цільовою метою, генеральним

напрямом діяльності, який має втілюватись в усіх сферах державного управління, зокрема щодо розширення кола прав і свобод людини і громадянина, вдосконалення змісту й характеру їх гарантій, у тому числі правових гарантій правового захисту. Адже, на думку Р. Ф. Гринюка, правова держава – це та держава, яка правом зобов'язана гарантувати й захищати права і свободи людини та громадянина [56, 73]. Більше того, сама правова держава стає можливою лише у демократичному суспільстві, оскільки тільки визнання фундаментальних ознак демократії здатне створити умови для реалізації принципів верховенства права, обмеженості державної влади, здійснення державної політики в інтересах людини і суспільства [57, 49].

Недемократичні держави характеризуються порушенням не лише формально проголошених, а й, що не менш важливо, невід'ємних, природних прав і свобод людини та громадянина. Крім цього, визначальне значення мають не лише факти порушення таких прав людини, а й відсутність правових механізмів та гарантій їх реалізації, дієвої, забезпеченої державою, системи захисту прав і свобод людини та громадянина. А це суперечить суті правової держави, в основу якої покладено засади верховенства права та взаємної відповідальності особи й держави.

Відтак визнання, гарантування та, як наслідок, захист прав і свобод людини та громадянина характеризують саме демократичну, правову державу. Адже широка і реальна участь індивідів та їх об'єднань в організації державного життя перешкоджає можливим порушенням прав людини, спрямовує діяльність державних інститутів у бік забезпечення й захисту таких прав і свобод людини.

На думку О. С. Головащенко, реалізація ознак правової держави є неодмінною умовою забезпечення і гарантування прав та свобод людини і громадянина [46, 45]. Відтак наголосимо на діалектичній єдності захисту прав і свобод людини і громадянина із усіма атрибутами правової держави, що дає змогу виділити визначальну роль конституційної скарги в можливостях захисту своїх конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Отже, запровадження права особи подати конституційну скаргу до КС України як засіб правового захисту на конституційному рівні сприятиме гарантуванню принципу рівності громадян та сприятиме зміцненню інститутів громадянського суспільства, прискорить творення нової політичної еліти України. Українська держава за цих умов сприятиме становленню та розвитку паритетних відносин особи і держави в поєднанні з цілеспрямованою соціально-правовою політикою, що максимально забезпечить реалізацію гарантованих Конституцією прав і свобод людини та громадянина.

Крім того, варто акцентувати на тому, що Україна підійшла до неминучої трансформації конституційної юрисдикції в аспекті запровадження конституційної скарги в національне законодавство.

Розглядаючи допустимість запровадження конституційної скарги, не забувати і про вдосконалення конституційного контролю відповідно до еволюції системи вітчизняного конституціоналізму.

2.4. Конституційне звернення та конституційна скарга: аспекти співвідношення

Громадяни України дедалі частіше використовують своє конституційне право на судовий захист. Судовий захист поступово набуває того основоположного значення, який визначено у Конституції України. Підвищення ефективності судового захисту прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина зумовлюється не лише організаційною доступністю судової системи, а й відносною простотою, відкритістю та раціональністю судово-правових процедур [242, 11].

Серед завдань конституційного правосуддя особливе місце посідає захист основних прав і свобод людини і громадянина. Тому підтвердження постулату в попередньому підрозділі, що в системі конституційного контролю зарубіжних країн інститут конституційної скарги посідає чи не основне місце буде, на нашу

думку, не помилковим. Як наслідок, виникає запитання: як держава може продуктивно здійснювати конституційний контроль, не запроваджуючи головний інструмент його здійснення – конституційну скаргу?

Адже відповідно до ст. 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав і свобод людина, громадянин або юридична особа можуть звернутися до КС України лише з конституційними зверненнями. У законодавстві України чітко визначені підстави й умови спрямування конституційного звернення. Зокрема, згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» конституційне звернення – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також прав юридичної особи. Проте у разі зіткнення фізичної чи юридичної особи з неконституційними (на їх думку) актами, вони не можуть вжити необхідних заходів щодо припинення юридичної дії таких актів, адже чинне законодавство не надає фізичним та юридичним особам право на оскарження неконституційності правових актів у КС України. Зокрема, ст. 150 Конституції України закріплює положення, що конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України можуть розглядатися за зверненнями Президента України, не менш як сорока п'яти народних депутатів України, Верховного Суду України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Тобто складається парадоксальна ситуація, коли єдиний орган конституційної юрисдикції – КС України – обслуговує інтереси певного кола органів публічної влади та посадових осіб, а не безпосередньо громадян України, які згідно з чинним законодавством не мають права звернутися безпосередньо до КС України з питань конституційності правових актів, хоча саме їм відповідно до принципів демократії, засад конституційного ладу України належить установча влада. Адже ст. 5 Конституції України

проголошує, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Зважаючи на це, відсутність права на конституційну скаргу у фізичних осіб в Україні дисонує із засадами демократії, основами демократичної, правової та європейської держави.

Утім, на нашу думку, інститут конституційної юстиції повинен, безперечно, не лише вирішувати політичні конфлікти, а й захищати права приватних осіб, унеможливаючи застосування щодо них неконституційних нормативно-правових актів. В іншому разі реалізація принципу гуманізму, що закріплений у ст. 3 Конституції України, перетворюється на декларативну профанацію, а взаємовідносини держави і людини набувають одностороннього характеру етатоцентризму.

Водночас деякі дослідники стверджують про близькість, спорідненість інститутів конституційного звернення та конституційної скарги. На їх думку, це засвідчує ч. 2 ст. 95 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР, згідно з якою у разі якщо при тлумаченні Закону України (його окремих положень) була встановлена наявність ознак його невідповідності Конституції України, КС України у цьому ж провадженні вирішує питання щодо неконституційності цього закону. За їх твердженням, у цьому разі фактично передбачена можливість захисту прав і свобод особи через подання конституційного звернення щодо визнання неконституційності застосованого закону шляхом ініціювання особою процедури офіційного тлумачення в єдиному органі конституційної юрисдикції. З огляду на це В. П. Тихий зауважує, що у такий стосіб Конституцією та законами України надається можливість особам фактично подавати конституційні скарги до КС України про захист своїх конституційних прав [297, 70].

Зважаючи на наведене, постає гостра потреба порівняти кваліфікаційні ознаки двох форм звернення до органу конституційної юрисдикції: конституційне звернення та конституційна скарга.

На нашу думку, до кваліфікаційних ознак конституційного звернення доцільно віднести такі:

- 1) є непрямым засобом судового захисту порушених конституційних прав

і свобод людини шляхом офіційного тлумачення Конституції та законів України;

- 2) може бути спрямоване фізичною і юридичною особою лише за наявності неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України;
- 3) за порядком розгляду передбачає розподіл процесуальних дій на такі, що стосуються офіційного тлумачення Конституції України та законів України, і пов'язані з розглядом інших питань, пов'язаних зі справою;
- 4) не передбачає поновлення порушеного конституційного права чи свободи особи рішенням КС України.

Кваліфікаційні ознаки конституційної скарги можна виокремити такі:

- 1) є прямим засобом судового захисту порушених конституційних прав і свобод людини шляхом визнання закону та іншого, визначеного в законодавстві, нормативно-правового акта неконституційним;
- 2) може бути подана безпосередньо фізичною або юридичною особою, чий права були порушені оскаржуваним актом у конкретній справі;
- 3) за порядком розгляду передбачає процесуальні дії, що стосуються лише конституційності закону чи іншого нормативно-правового акта, який оскаржують;
- 4) суд, що вирішує справу за конституційною скаргою, має силу поновити фізичну або юридичну особу в її правах, які було порушено неконституційним законом чи іншим нормативно-правовим актом.

Проаналізувавши наведені вище кваліфікаційні ознаки конституційного звернення і конституційної скарги, можна стверджувати, що конституційне звернення не може апріорі повноцінно замінити інститут конституційної скарги.

Адже індивідуальна конституційна скарга – це засіб захисту індивідом своїх конституційних прав від порушень актами чи діями органів та посадових осіб публічної влади. І це не єдине вагоме значення інституту конституційної скарги в системі конституційного контролю. Також вона постає важливим

засобом забезпечення й розвитку демократії, основу якої становлять права людини. Конституційна скарга, захищаючи індивіда та його суб'єктивні основні права, сприяє реалізації одного з головних принципів правової держави – принципу пов'язаності всіх гілок влади Конституцією та законами, що гарантують права людини. Крім того, конституційна скарга, будучи специфічним інструментом захисту конституційних прав особи, надає громадянину право як сторона вступати у правовий спір із державою та її органами, навіть із самим законодавцем, сприяючи цим інтеграції громадян у процес управління державою і суспільством [242, 31].

Зважаючи на тривалі суперечки щодо запровадження інституту конституційної скарги в Україні, А. О. Селіванов слушно зазначав, що «громадяни не можуть чекати, коли Президент або Уряд знайдуть можливість підтримати їх індивідуальну чи колективну скаргу щодо порушення прав людини чинними законами» [136, 13].

Як уже зазначалося, фізичні та юридичні особи вправі звертатися до КС України виключно в межах офіційного тлумачення Конституції та законів. Але завдяки поняттю «дискреційна юрисдикція», при зверненні фізичних і юридичних осіб до КС України існує можливість визнати положення закону неконституційним під час розгляду конкретного конституційного звернення.

У багатьох випадках походження терміна «дискреція» пов'язують із латинським словом *discretion*, що на латині означає «розподіл», чи французьким еквівалентом *discretionnaire* – «залежний від власного розсуду». Але найбільш повно зрозуміти природу та сучасне значення дискреції можна, звернувшись до англійського варіанта цього терміна. «*Discretion*» – 1) свобода розсуду; 2) здоровий глузд. Дискреція передбачає одразу дві складові – вольову, яка включає в себе вільний розсуд, та інтелектуальну (морально-правову), що означає використання дискреційних повноважень «за здоровим глуздом». Своєрідним компенсатором цього «здорового глузду» в європейських країнах є наявні конституційні традиції та звичаї, які не дозволяють посадовій особі у реалізації дискреційних повноважень спиратись виключно на внутрішню мотивацію.

Загалом інститут дискреційних повноважень ефективно може існувати за наявності одразу трьох таких явищ – конституційної відповідальності вищих органів влади за прийняті ними рішення; довіри між інституціями влади, втрата якої веде до зміни персонального складу цих інституцій; стійких конституційних традицій [18, 50].

Одним із таких прикладів є розгляд конституційного звернення громадянина А. О. Багінського щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення. А. О. Багінський звернувся до КС України з клопотанням щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 14-1 КУпАП у контексті вимог до спеціальних технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, дані яких можуть використовуватися як доказ вини власників (співвласників) транспортних засобів [303]. А. О. Багінський зазначив, що суди загальної юрисдикції за однакових обставин неоднозначно застосовують положення КУпАП щодо використання даних, зафіксованих зазначеними технічними засобами, як підстави для притягнення до адміністративної відповідальності власників (співвласників) транспортних засобів у частині належності та допустимості доказів, а це призводить до грубих порушень конституційних прав і свобод громадян, передбачених ст. 29, ч. 2 ст. 61, ст. 63 Конституції України.

Автор звернення наголошував, що положення ч. 1 ст. 14-1 КУпАП презумують відповідальність власника (співвласника) транспортного засобу за вчинене правопорушення. На його думку, керуючись принципом верховенства права, конституційна презумпція невинуватості особи поширюється і на обвинувачення її у вчиненні адміністративного правопорушення.

КС України під час розгляду справи дійшов висновку, що адміністративна відповідальність в Україні та процедура притягнення до адміністративної відповідальності ґрунтуються на конституційних принципах та правових презумпціях, які зумовлені визнанням і дією принципу верховенства права в Україні. Конституція України має найвищу юридичну

силу, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України й повинні відповідати їй (ч. 2 ст. 8 Конституції України).

Згідно з ч. 2 ст. 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Необхідність індивідуалізації адміністративної відповідальності передбачена ч. 2 ст. 33 КУпАП, якою визначено, що при накладенні стягнення враховується характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність. У зазначеному кодексі також конкретизовані й інші конституційні принципи, зокрема принцип рівності громадян перед законом (ст. 248 КУпАП).

Кодексом закріплено низку гарантій забезпечення прав суб'єктів, які притягаються до адміністративної відповідальності. У сукупності з наведеними конституційними нормами такі гарантії створюють систему процесуальних механізмів захисту цих осіб. Орган (посадова особа) під час розгляду справи, зокрема, зобов'язаний з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна ця особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, характер вчиненого правопорушення, особу порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність; повинен своєчасно, всебічно, повно і об'єктивно з'ясувати обставини справи, вирішити її в точній відповідності до закону тощо (ст.ст. 245, 280 КУпАП).

З наведеного КС України дійшов висновку про невідповідність вимогам ч. 2 ст. 8, ст. 22, ч. 1, 2 ст. 24, ч. 2 ст. 61, ст. 62, 64 Конституції України положень ст. 14-1, ч. 6 ст. 258 КУпАП, що згідно з ч. 2 ст. 95 Закону України «Про Конституційний Суд України» є підставою для визнання їх неконституційними.

Відповідно до ч. 2 ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» у разі потреби КС України може визначити у своєму рішенні порядок і строки його виконання, а також покласти на відповідні державні органи

обов'язки щодо забезпечення виконання рішення.

Стан правового регулювання притягнення осіб до адміністративної відповідальності, зокрема процедури застосування заходів впливу до порушників у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, КС України вважає таким, що не відповідає конституційному визначенню України як правової держави, а тому суд вирішив визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), ст. 14-1, ч. 6 ст. 258 КУпАП та втратив чинність з дня ухвалення КС України цього Рішення» (№ 23-рп від 22 грудня 2010 р.).

КС України, вирішуючи порушені в конституційному зверненні питання, забезпечує демократичній, соціальній, правовій державі права і свободи людини та їх гарантії, оскільки утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 1, ч. 2 ст. 3 Конституції України). Тому, використовуючи «дискреційну юрисдикцію», КС України має можливість за зверненням фізичних або юридичних осіб визнати положення закону неконституційними.

Але, зважаючи на те, що ми намагаємося побудувати сильну, європейську, демократичну, правову державу, треба розширювати коло можливостей фізичних і юридичних осіб захищати та відновлювати свої права. І ці нові можливості перебувають в саме в площині конституційної скарги.

Відомий французький мислитель А. де Токвіль зазначав, що в демократичній державі людина підкоряється суспільству зовсім не тому, що меншою мірою, ніж інші, здатна управляти державними справами, і не тому, що меншою мірою, ніж інші, здатна управляти собою, – вона підкоряється суспільству тому, що визнає для себе корисним союз із подібними до себе і розуміє, що такий союз не може існувати без влади, яка підтримує порядок. Очевидно, що держава необхідна й для того, щоб захищати права не лише окремої особи, а й усіх інших громадян [168]. Щоб громадянин був вільним від пригнічення й агресії іншими людьми, вона повинна захищати свободу громадян в усіх галузях людської діяльності до таких меж, щоб ця свобода не

шкодила іншим людям. Держава повинна формувати рівні умови для самореалізації особистості, сприяти зростанню її творчих сил і прогресивних намагань. У цьому полягає один з основних напрямів діяльності держави: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3 Конституції України).

Тисячоліттями видатні діячі людства намагалися створити досконалу державу. Будувалися численні теоретичні моделі держав. Деякі з них реалізувались на практиці. Та не всі ідеї витримати перевірку часом. Однак історична практика, споконвічне прагнення людини до кращого життя робили свою справу. Сучасні розвинені країни, хоч і не є ідеалом суспільного устрою, у багатьох випадках відповідають потребам демократичного співжиття.

На прикладі досвіду зарубіжних країн можна виокремити існування не лише позитивних рис інституту конституційної скарги, а й негативних. Зауважимо, що в кожного явища є свої переваги та недоліки, але це не повинно позбавляти фізичних і юридичних осіб можливості повною мірою захищати свої права. Адже, надаючи тільки право особам звертатися з конституційним зверненням, виникають інші проблеми, на які також потрібна увага органів державної влади та правильні шляхи їх подолання.

Крім того, варто зосереджувати увагу на тому, що як би досконало органи публічної влади не втілювали в життя ознаки правової та демократичної держави, проте неможливо уникнути порушення прав і свобод людини. І тому є розумним крок надати особі розширити можливості відновлення своїх порушених права шляхом запровадження інституту конституційної скарги.

Цим кроком можна було б підвищити авторитет і довіру в громадському суспільстві ВР України, яка постає єдиним органом законодавчої влади в країні. Особа, реалізуючи можливість безперешкодно відновлювати свої права через інститут конституційної скарги, потенційно впливатиме на зменшення прогалин у законодавстві й удосконалення роботи насамперед парламенту

України.

Інститут конституційної скарги в зарубіжних країнах постає частиною правової системи та засобом подолання юридичних конфліктів. Запобігання конфліктним ситуаціям сприяє підтриманню миру і злагоди у міжособистісних відносинах і в суспільстві у цілому, позитивно впливає на душевний стан людей і їх колективів, позитивно позначається на збереженні нервової енергії й матеріально-грошових ресурсів.

Попередження конфлікту полягає у здійсненні впливу на його учасників, на мотиви їх поведінки, об'єкти, сили і засоби, що використовуються до моменту протистояння. З точки зору юридичної психології, найбільш дієвою формою попередження конфлікту є усунення його причин, що може виявлятися на різних рівнях. У конституційно-правовій сфері інститут конституційної скарги, у разі запровадження в Україні, виконуватиме роль своєрідного запобіжника за умови протистояння влади, громадянського суспільства та його окремих елементів. Права і свободи людини та громадянина набудуть реального характеру й дійсно будуть визначати зміст і спрямованість діяльності держави та її органів.

Важливим аспектом розуміння інституту конституційної скарги як способу вирішення конституційно-правового спору є питання саме змісту конституційної скарги. Скарга має стосуватися виключно порушення (скасування, обмеження) конституційних прав і свобод скаржника, а не будь-яких прав особи, передбачених чинним законодавством. Конституційність прав і свобод означає, що вони або прямо закріплені в тексті Конституції, або випливають із розуміння її змісту. Положення ч. 1 ст. 22 Конституції України щодо невичерпності передбачених нею прав слід розуміти так, що текст Основного Закону може бути доповнений новими правами, й тільки після цього ці права можуть стати об'єктом захисту в межах конституційного правосуддя.

Доречно зазначити, що інститут індивідуальної конституційної скарги не позбавлений і певних недоліків. Так, судді КС, піддаючи контролю рішення інших інстанцій, стають не «суддями законів», а «суддями суддів». Отже, КС

стає фактично апеляційною палатою (положення, прямо передбачене в законодавстві Боснії і Герцеговини). Ця функція КС може ускладнити відносини між КС і судами загальної юрисдикції, насамперед вищими, адже саме останні передусім скаржаться на те, що конституційні суди перевищують свої повноваження [242, 38].

Безумовно, недоліки необмеженого права на звернення до КС в окремих зарубіжних країнах змусили шукати і встановити певні критерії й адекватну «систему фільтрації».

Тому одним із правильних кроків на шляху до запровадження інституту конституційної скарги є чітко прописаний зміст конституційної скарги в законодавстві. У скарзі особа має довести, що внаслідок видання певного нормативно-правового акта (закону або окремих його положень, акта парламенту, акта Президента чи уряду) відбулося скасування або обмеження конституційного права чи свободи цієї особи. Під скасуванням права чи свободи слід розуміти їх офіційну (юридичну чи фактичну) ліквідацію, цілковите знищення. Обмеження права, керуючись положенням ст. 22 Конституції України, стосується його змісту та обсягу [147].

Зміст права – це умови та засоби, що становлять юридичні можливості людини, включаючи, на наше переконання, й засоби захисту права. Категорія обсягу права відображає сфери відносин, на які це право поширюється. Наприклад, видання закону, яким буде заборонено здобуття освіти громадянам України певної національності, слід вважати скасуванням конституційного права на освіту для цієї національності, порушення принципу рівності громадян, фактичною дискримінацією таких громадян. Ця проблема заслуговує на увагу, оскільки має не лише науково-теоретичне, а й практичне значення.

Зауважимо, що КС не повинен відігравати роль четвертої судової інстанції в системі судів загальної юрисдикції, тому конституційну скаргу не слід розглядати як форму додаткової касації. Сама по собі незгода скаржника з попередніми судовими рішеннями, якими йому було відмовлено в захисті певного права, не дає підстав для звернення до органу конституційної

юрисдикції. Можливість подання конституційної скарги також не слід підміняти захистом особи своїх прав у судах загальної юрисдикції.

Зазначимо, у п. 4 ч. 2 ст. 42, ст. 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» встановлено вимоги до конституційного звернення, зокрема наявність обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України і законів України, та визначено підставу для конституційного звернення – неоднозначне застосування положень Конституції України або законів України судами, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

КС України влучно виклав свою позицію стосовно підстав відкриття та розгляду конституційного провадження в ухвалі КС України № 31–у від 12 травня 2010 р. про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Ємельянова Анатолія Ісаковича щодо офіційного тлумачення положень п. 3 ч. 2 ст. 222 КУпАП на підставі п. 2 ст. 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» мотивуючи тим, що: «У Законі України “Про Конституційний Суд України” встановлено вимоги до конституційного звернення, зокрема наявність обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України і законів України, та визначено підставу для конституційного звернення – неоднозначне застосування положень Конституції України або законів судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (п. 4 ч. 2 ст. 42, ст. 94 Закону України “Про Конституційний Суд України”)» [233].

Під неоднозначним застосуванням положень Конституції України або законів України слід розуміти різне застосування одних і тих самих норм цих правових актів судами України, іншими органами державної влади за однакових юридично значущих обставин.

Як вбачається з конституційного звернення і доданих до нього

документів, А. І. Ємельянов не навів фактів неоднозначного застосування положень п. 3 ч. 2 ст. 222 КУпАП. У листах-відповідях прокуратури Жовтневого району міста Харкова від 25 травня 2009 р., прокуратури Харківської області від 3 серпня 2009 р. та Департаменту ДАІ МВС України від 10 грудня 2009 р. міститься однозначна позиція щодо застосування цих положень КУпАП [233].

Отже, конституційне звернення А. І. Ємельянова, керуючись ухвалою КС України [233], не відповідає передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України» вимогам, що згідно з п. 2 ст. 45 цього Закону є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі. З огляду на це, громадянин А. І. Ємельянов через інститут конституційного звернення не зміг належно захистити свої конституційні права і свободи. За наявності в законодавстві України інституту конституційної скарги механізм захисту прав людини в нашій державі був би більш повноцінним.

Варто наголосити й на тому, що фізична і юридична особи не повинні вважати пов'язаними конституційну скаргу з нормотворчим процесом, тобто скарга не може виражати незгоду із встановленим правовим регулюванням певного питання, якщо воно не суперечить Конституції України.

Запровадження інституту конституційної скарги в Україні вплине позитивно і на авторитет України на міжнародній арені. Адже відсутність у державі інституту конституційної скарги – можливості індивідуального звернення громадян до КС України щодо відповідності Основному Закону положень тих чи інших законодавчих актів – призводить до того, що громадяни України масово почали звертатися до ЄСПЛ. Доступ до конституційного правосуддя має стати надійною гарантією не лише дотримання державою конституційних прав і свобод кожної людини, а й проявом демократичності державної політики, спрямованої на утвердження пріоритету принципу верховенства права та поваги до прав людини. Нині варто враховувати результати спостережень спеціалістів щодо підвищення загального рівня правосвідомості населення України, а особливо підвищення рівня суспільного

запиту на справедливе правосуддя в державі.

Додатковими аргументами втілення в Україні інституту конституційної скарги є досвід зарубіжних країн, законодавство яких передбачає можливість індивідуального доступу до органів конституційної юрисдикції, а також правові методи реалізації цього права.

На прикладі ФРН зрозуміло, що більшого навантаження КС України зазнає саме через розгляд конституційних скарг. Конституційні скарги (нім. *Verfassungsbeschwerde*), що надходять від осіб у зв'язку з порушенням їхніх конституційних прав, становлять переважну більшість справ, які розглядає Федеральний КС. За період його функціонування (з 1951 р.) до нього надійшло близько ста вісімдесяти тисяч конституційних скарг. Станом на 2012 рік Федеральний КС щорічно отримує до п'яти тисяч таких скарг. Хоча лише незначна їх частина підлягає задоволенню (за різними даними – від 1,2 % до 3 %) та результати їх розгляду мають принципове значення для розвитку німецької правової системи. До того ж сама можливість подання конституційної скарги утримує публічну владу від ухвалення неконституційних рішень [62, 116]. Німецька модель конституційного контролю має чи не найбільший у світі досвід функціонування інституту конституційної скарги, що зумовлює потребу в ґрунтовному дослідженні правового механізму його функціонування.

Інститут конституційної скарги закріплений на конституційному рівні в п. 4 «а» ч. 1 ст. 93 Конституції ФРН (включений законом від 29 січня 1969 р.), згідно з яким Федеральний КС уповноважений розглядати конституційні скарги, що можуть бути подані будь-якою особою, яка вважає, що державна влада порушила одне з її основних прав або одне з прав, зазначених у ст. 20 (ч. 4), 33, 38, 101, 103, 104 Основного Закону. Схоже положення закріплене в п. 8 «а» ст. 13 та п. 1 ст. 90 Розділу 15 «Процедура у справах стосовно конституційних скарг» Федерального закону «Про Федеральний конституційний суд» [76, 21].

Майже в усіх правових системах європейських країн компетенція з

конституційного контролю надана спеціальному суду, який є або найвищою судовою інстанцією, або не є органом звичайної судової системи.

Правова система зарубіжних країн розрізняє прямий і непрямий доступи до конституційного судочинства. При непрямому доступі індивідуальне питання потрапляє до конституційного суду через органи державної влади, які наділені відповідною компетенцією, а при прямому доступі особа особисто звертається зі скаргою до КС без посередництва інших органів.

До КС можуть звертатися різні органи або фізичні та юридичні особи. Згідно з простою класифікацією розрізняють звернення державних і конституційних органів, в тому числі судів, та скарги фізичних і юридичних осіб.

У деяких державах, таких як Албанія, Австрія, Угорщина, Молдова, Польща, Румунія, КС може почати судочинство за власною ініціативою в разі виявлення невідповідності того чи іншого закону приписам Конституції [107, 20].

Розглянемо більш детально прямий доступ особи до конституційного правосуддя шляхом подачі конституційної скарги.

Конституційна скарга, безсумнівно, дає можливість для абсолютного індивідуального доступу до конституційного правосуддя, а отже, до повного захисту індивідуальних прав. Особа може оскаржити будь-який акт державної влади, який безпосередньо порушує його основні права, в субсидіарному порядку (субсидіарність означає, що всі інші засоби правового захисту мають бути вичерпані). Особа може оскаржувати нормативно-правовий акт, якщо він підлягає безпосередньому застосуванню в його справах, або індивідуальний акт, адресований йому. Ця можливість існує, наприклад, в Албанії, Андоррі, Вірменії, Австрії, Азербайджані, Бельгії, Боснії і Герцеговині, Грузії, ФРН, Латвії, на Мальті, в Польщі, Іспанії, Хорватії, на Кіпрі, у Чеській Республіці, Ліхтенштейні, Словенії, Чорногорії, Сербії, ПАР, Швейцарії [107, 23].

Існують різні умови та форми конституційної скарги. Основними з вказаних вище є «конституційний перегляд», коли особа володіє засобами правового захисту проти остаточних рішень звичайних судів, але не проти

індивідуальних адміністративних актів. Такий вид конституційної скарги трапляється в Чилі, Боснії і Герцеговині, на Мальті та в Албанії [107, 23].

На відмінну від цього, певні особливості умов направлення конституційної скарги щодо суб'єктного складу існують у країнах Італії, РФ, ФРН, Іспанії, Польщі, Латвії.

Зокрема, в Італії основним законом передбачено, що в КС можуть бути оскаржені обласний та провінціальний закони, законопроекти, які порушують принцип рівності мовних груп, за винятком бюджету обласного і провінційного джунт, оскарження яких неприпустиме, а також закони й акти Республіки, що мають силу закону, котрі порушують принцип охорони національної меншості.

У РФ громадяни можуть бути суб'єктами конституційного судочинства тільки з питань неконституційності законів, що порушують їх конституційні права та свободи за наявності двох умов: 1) якщо закон порушує конституційні права і свободи громадян; 2) якщо закон застосований або підлягає застосуванню в конкретній справі, розгляд якої завершено або розпочато в суді. Це право закріплює ст. 125 Основного Закону РФ, в якій серед інших повноважень КС РФ закріплено, що останній за скаргами на порушення конституційних прав і свобод громадян і за запитами судів перевіряє конституційність закону, застосованого, або такого, що підлягає застосуванню в конкретній справі, в порядку, встановленому федеральним законом [143].

У ФРН інститут конституційної скарги закріплений на конституційному рівні в п. 4а ч. 1 ст. 93 Конституції ФРН (включений Законом від 29 січня 1969 р.), згідно з яким Федеральний Конституційний Суд уповноважений розглядати конституційні скарги, що можуть бути подані будь-якою особою, яка вважає, що державна влада порушила одне з її основних прав або одне з прав, указаних у ст.ст. 20 (ч. 4), 33, 38, 101, 103 і 104 Основного Закону [67, 62]. Суб'єктом, наділеним правом звернення до органу конституційної юрисдикції з конституційною скаргою щодо захисту фундаментальних прав, закріплених Основним Законом ФРН, може бути будь-яка особа, чиї права було порушено. Фізичні особи німецької національності мають право подавати конституційну

скаргу щодо будь-якого фундаментального права; іноземці й особи без громадянства можуть подати таку скаргу щодо тих прав, які визнані за ними Конституцією ФРН. До суб'єктів конституційної скарги належать також юридичні особи, якщо порушені їхні права належать до фундаментальних і захищаються Основним Законом ФРН [19, 86].

В Іспанії правом на звернення з конституційною скаргою володіє фізична і юридична особа, захисник народу і прокуратура. Підставами для звернення можуть бути: а) порушення принципу рівності перед законом та допущення дискримінації; б) посягання на основоположні права, перелік яких закріплено в ст. ст. 15–29 відділу 1 «Про основні права і громадянські свободи» Глави 2 «Права і свободи» Розділу I «Про основні права і обов'язки» Конституції Іспанії; в) посягання на право відмови від військової служби з мотивів невідповідності переконанням. У Конституції Іспанії порядок подачі індивідуальних скарг до КС майже не врегульовано. Конституція 1978 р. дійсно передбачає захист конституційних прав і свобод громадян у загальних судах та, за наявності правової санкції, шляхом подачі індивідуальних скарг до КС. Водночас Конституція залишає за майбутнім законодавством право визначати, в яких випадках і в якому порядку можна отримати такий доступ до КС.

Парламентська Асамблея, яка прийняла Конституцію, віддала перевагу делегувати майбутнім парламентам повноваження з визначення і регулювання такої скарги. У Конституції зазначається, що громадяни можуть звертатися не лише до загальних судів, а й до КС для захисту своїх основних прав, але при цьому законодавець може на власний розсуд вирішувати, як організувати такий захист [67, 86].

Визначений порядок подачі індивідуальних скарг до КС був встановлений через рік після прийняття Конституції органічним Законом про КС 1979 р. Серед можливих варіантів Парламент Іспанії вирішив зупинитися на порядку подачі скарг, закріпленому в Законі про Федеральний КС ФРН. Тому порядок подачі індивідуальних скарг в Іспанії дуже нагадує процедуру конституційного оскарження в ФРН [67, 87].

У Польщі кожний, чиї конституційні права або свободи виявилися порушеними, має право згідно з принципами, визначеними в законі, звернутися зі скаргою до Конституційного Трибуналу з питанням про відповідність Конституції закону або іншого нормативного акта, на підставі якого суд або орган публічної адміністрації ухвалив остаточне рішення про його свободи або права чи про його обов'язки, визначені в Конституції. Суб'єктами звернення є: фізична особа, управлінські органи одиниць територіального самоврядування, загальнопольські органи професійних спілок, загальнопольські органи організацій працедавців і професійних організацій, церкви та інші віросповідні союзи, які наділяються цим правом у разі, якщо нормативний акт стосується питання, що охоплює сферу їхньої діяльності [67, 100–101].

Беручи до уваги наведене вище, слід визначити, що конституційна скарга – це один із способів здійснення конституційного контролю стосовно актів, які набрали чинності, ініційованого фізичною, юридичною особою, об'єднанням громадян, іноземцями, особами без громадянства, який розглядається спеціальним органом конституційної юрисдикції.

Свого часу Ф. Люшер зазначав, що, безсумнівно, в нашому юридичному арсеналі існують законодавчі акти, які суперечать елементарним правам і свободам. Якщо б ці закони видавалися нині, Конституційна Рада, безперечно, виступила б проти їх прийняття, однак через те, що вони були промудовані раніше, ніхто не вправі цьому протидіяти [336, 329]. Інститут конституційної скарги постає своєрідною гарантією, що сприяє реалізації такої форми конституційного контролю, як наступний.

Наразі юрисдикційні можливості КС України обмежені відсутністю у громадян України права оскаржувати до органу конституційної юрисдикції положення нормативно-правових актів на предмет їх відповідності Конституції України, що може обмежувати чи порушувати їхні права. Надання законодавством такого права фізичним та юридичним особами значно посилить національні правові засоби захисту прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб. Запровадження інституту конституційної

скарги, а відтак – реалізація права на її подання, можливе тільки після використання всіх можливих засобів у судах загальної юрисдикції, забезпечить поділ повноважень між судами та взаємодію між ними.

Отже, на підставі узагальнення висвітленого вище матеріалу слід зазначити, що громадяни можуть бути суб'єктами звернення до КС зарубіжних країн за двома категоріями: по-перше, якщо безпосередньо порушені їх конституційні права актами або діями органів, посадовими особами (Австрія, Іспанія, ФРН); по-друге, громадяни можуть бути ініціаторами порушення конституційного судочинства з питань виборів (Австрія, ФРН, Франція).

На сьогодні слід продовжити вивчення законодавчого регулювання та практики реалізації конституційної скарги, адже повне перенесення досвіду інституту конституційної скарги однієї із зарубіжних держав до національного законодавства може негативно вплинути на функціонування конституційної юрисдикції в Україні через специфіку організації державного ладу в Україні та ієрархію судової системи держави. Однак можна запозичити окремі елементи інституту конституційної скарги з різних країн. Так, наприклад, варто більш докладно вивчити критерії допуску зі зверненням конституційної скарги у РФ, а предметний аспект запозичити з досвіду Іспанії.

Висновки до розділу 2

1. Структурно методологія дослідження інституту конституційної скарги містить такі елементи:

- світоглядні, філософські, наукознавчі, соціологічні та теоретичні засади наукового пошуку;
- методологічні підходи (системний, антропологічний, феноменологічний, аксіологічний, потребовий, діяльнісний тощо);
- основні наукові методи вивчення предмета та побудови відповідних

наукових знань (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння, моделювання; діалектичний, метафізичний, герменевтичний, гносеологічний; синергетичний, історичний, функціональний, структурний; конкретно-соціологічний, статистичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий);

– принципи наукового (філософського) пізнання предмета дослідження (науковість, історизм, усебічність, об'єктивність, конкретність тощо).

2. За евристичним потенціалом визначальними для дослідження інституту конституційної скарги є методологічні підходи.

Серед низки методологічних підходів пізнання природи конституційної скарги варто виокремити системний, який спрямований на цілісний підхід до інституту конституційної скарги та є необхідною умовою його комплексної характеристики. За допомогою антропологічного підходу розкривається ціннісний потенціал конституційної скарги як ефективного засобу утвердження й забезпечення прав і свобод людини, демократії та верховенства права. Аксіологічний підхід є інтегруючим та визначає: по-перше, цінність конституційної скарги як важливого та ефективного засобу захисту прав і свобод особи; по-друге, здатність конституційної скарги втілювати в життя певні цінності; по-третє, ціннісне наповнення конституційної скарги. Ціннісний (аксіологічний) підхід у методології опрацювання сутності конституційної скарги – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд конституційної скарги крізь призму її відповідності певним цінностям, які можуть забезпечуватися конституційною скаргою та бути її основою. В основі потребового підходу лежить аксіоматична ідея про те, що соціальна природа, соціальна сутність індивідуальної конституційної скарги – це їх здатність слугувати засобом задоволення потреб суб'єктів суспільства.

Отже, сучасному етапу розвитку науки конституційного права притаманна наявність не окремого методологічного підходу до дослідження конституційної скарги, а їх система. Кожний методологічний підхід має своєрідний потенціал для пізнання певних аспектів конституційної скарги, виходячи зі специфіки дослідницьких задач. Безпідставне надання одному з підходів виняткового

значення породжує негативні наслідки для юридичної науки в аспекті дослідження інституту конституційної скарги. Лише плюралізм методологічних підходів дає змогу здійснити всебічне вивчення природи конституційної скарги.

3. Система методів осмислення інституту конституційної скарги охоплює:

– загальні методи мислення (пізнання) – аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння, моделювання, прогнозування тощо. Так, аналіз і синтез як взаємопов'язані та взаємозумовлені методи використовуються під час з'ясування сутності конституційної скарги, формування загального уявлення про істотні ознаки останньої; абстрагування застосовується під час визначення змістових ознак конституційної скарги серед форм конституційного контролю; узагальнення – під час характеристики особливостей інституту конституційної скарги шляхом акумуляції властивостей конкретних моделей конституційної скарги; порівняння – з метою зіставлення різних позицій учених щодо розуміння сутності конституційної скарги; моделювання та прогнозування – для створення оптимальної моделі конституційної скарги для України, а також визначення перспектив її запровадження у вітчизняне конституційне законодавство;

– філософські методи (діалектичний, метафізичний, гносеологічний тощо). Діалектичний метод дає змогу розглянути динаміку соціальних процесів: зв'язок інституту конституційної скарги з суспільною практикою, політичною природою конституційної скарги. Діалектичний метод вимагає розглядати інститут конституційної скарги як явище, що перебуває в органічному зв'язку з розвитком економічних, соціальних, культурних та інших процесів, які відбуваються в Україні. Застосування метафізичного методу спрямовується на пізнання конституційної скарги як незмінного та незалежного від суспільної дійсності конституційно-правового явища;

– до загальнонаукових методів, які застосовувалися під час пізнання конституційної скарги, належать: синергетичний, історичний, функціональний, структурний тощо. Так, синергетичний метод використовується для вивчення

конституційної скарги як явища, що самоорганізується, виникнення та зміна якого ґрунтується на випадкових процесах, особливо в його нестабільних, кризових станах. У свою чергу історичний метод дає можливість простежити наступність, історичну зумовленість основних ідей і принципів конституційного судочинства та показати його зв'язок з етапами розвитку суспільства і держави, конкретною історичною ситуацією, соціально-економічними й політичними умовами розвитку суспільства. Використання історичного методу приводить нас до висновку, що інститут конституційної скарги – це результат об'єктивного розвитку історії. Функціональний метод застосовується для опрацювання форм взаємодії конституційної скарги з іншими елементами правової системи та визначення її місця й ролі в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина. Водночас використання структурного методу спрямоване на осмислення внутрішньої будови інституту конституційної скарги;

– конкретно-наукові методи, які використовуються конкретними науками або їх окремими групами. Конкретно-наукові методи диференціюються на дві підгрупи: неюридичні та юридичні (власні) [290, 32]. До підгрупи неюридичних конкретно-наукових методів, які застосовувалися під час опрацювання конституційної скарги, належать: конкретно-соціологічний (на основі реальних соціальних фактів дає змогу виробити оптимальну модель конституційної скарги, а також спрогнозувати розвиток суспільно-правової ситуації у зв'язку з проведенням конституційної та судової реформ), статистичний (передбачає опрацювання кількісних показників, що об'єктивно відображають стан, динаміку і тенденції використання конституційної скарги) тощо. У свою чергу підгрупа юридичних конкретно-наукових методів вивчення інституту конституційної скарги охоплює формально-юридичний і порівняльно-правовий. Формально-юридичний метод спрямовується на характеристику природи конституційної скарги за допомогою юридичних конструкцій, термінології, формалізованого тексту в цілому; порівняльно-правовий – виявлення загальних та особливих закономірностей запровадження,

функціонування та розвитку конституційної скарги в зарубіжних країнах.

4. Важливе значення для ефективного наукового пізнання природи конституційної скарги має послідовна реалізація в цьому процесі таких філософських принципів, як науковість, історизм, усебічність, об'єктивність, конкретність тощо. Принцип науковості – передбачає пріоритетність об'єктивного наукового вивчення інституту конституційної скарги над певними тимчасовими кон'юнктурними інтересами тих або інших соціальних груп чи окремих дослідників. Принцип історизму – вимагає розглядати конституційну скаргу в розвитку та історичному взаємозв'язку, а не лише з точки зору сучасного стану правової дійсності. Принцип усебічності – передбачає пізнання якомога більшої кількості властивостей конституційної скарги на основі її взаємозв'язків і взаємодії з іншими суспільними явищами. Принцип об'єктивності – передбачає істинне відображення інституту конституційної скарги в науковому знанні, відтворення її такою, якою вона існує реально. Принцип конкретності – вимагає детального аналізу всіх умов, у яких існує конституційна скарга, виокремлення головних, суттєвих ознак, зв'язків і тенденцій її розвитку.

5. У правових системах зарубіжних країн розрізняють прямий і непрямий доступи до конституційного судочинства. При непряму доступі індивідуальне питання потрапляє до КС через органи державної влади, які наділені відповідною компетенцією, а при прямому – особа самостійно звертається зі скаргою до органу конституційної юрисдикції без посередництва інших органів. Досвід зарубіжних країн свідчить, що конституційні права та свободи людини і громадянина мають реальні гарантії, які відповідають принципам правової, демократичної держави, лише в разі, коли особа може звернутися за захистом конституційних прав і свобод не лише до суду загальної юрисдикції, а й має можливість скористатися спеціальною процедурою їх захисту в органі конституційної юрисдикції, що суттєво підвищує рівень захищеності прав і свобод особи.

6. Актуальною проблемою у сфері конституційного контролю в різних

країнах світу є саме питання щодо прямого доступу фізичних осіб до органів конституційної юстиції, що безпосередню залежать від моделі цього контролю.

На сьогодні сформувалися дві моделі здійснення конституційного правосуддя. Відповідно до першої моделі конституційний контроль здійснюється судами загальної юрисдикції (США, Канада, Японія, Індія тощо). При цьому правом конституційного контролю може бути наділена будь-яка судова інстанція або виключно ВС, а питання конституційності норм може бути порушене лише у зв'язку з розглядом конкретної судової справи (конкретний контроль). Водночас у більшості країн Європи поширена друга модель, у межах якої конституційне правосуддя здійснює спеціальний орган – КС, а право на ініціювання розгляду питання про конституційність тієї чи іншої норми закону належить суб'єктам, спеціально визначеним у конституції (абстрактний контроль).

7. У найбільш розгорнутому вигляді право на індивідуальну конституційну скаргу сконструйовано і застосовується серед країн ЄС – у ФРН й Республіці Австрія, а серед пострадянських країн – у РФ та Грузії. Досвід саме цих країн можна використати насамперед під час створення повноцінної моделі конституційної скарги в Україні з урахуванням національних особливостей правової культури громадян, динамізму діяльності державних органів, якісного стану законодавства тощо. Запровадження інституту конституційної скарги є доволі важливим для успішної та ефективної діяльності конституційного судочинства й кожного індивіда нашої країни. Повнота, несуперечливість і досконалість прямого доступу особи до конституційного судочинства є необхідною умовою розвитку України.

8. Авторитет конституційної скарги в світі постійно зростає, оскільки вона розширює правові можливості особи захищати свої права і свободи. Конституційна скарга є своєрідною перепорою, профілактикою для законодавчої й виконавчої влади від порушень прав і свобод людини шляхом прийняття неконституційних нормативно-правових актів.

Конституційна скарга розцінюється доктриною та практикою і як засіб

забезпечення й розвитку конституційно-правових засад демократії, основу якої становлять права і свободи людини. Тому правомірно вважати, що конституційна скарга не лише захищає індивіда і його суб'єктивні права, а й сприяє побудові правової, демократичної, соціальної держави зі стійкими традиціями ефективного захисту прав людини. У цьому сенсі конституційна скарга постає як специфічна гарантія правової охорони Конституції, основних засад організації та діяльності держави. Реалізуючи право на конституційну скаргу, фізична особа бере участь в управлінні державними і муніципальними справами, є повноцінним членом громадянського суспільства.

9. На основі аналізу моделей закріплення конституційної скарги в різних країнах світу можна дійти висновку, що конституційна скарга – це форма звернення до органів конституційної юрисдикції, як правило, фізичних осіб (громадян держави, іноземців, осіб без громадянства), в окремих випадках – юридичних осіб, з метою захисту прав і свобод людини, закріплених в Основному Законі. З досвіду зарубіжних країн можна визначити, що конституційна скарга під час здійснення конституційного контролю постає одним з основних засобів захисту фундаментальних прав особи та має, в переважній більшості випадків, чітке закріплення в законодавстві відповідної держави. Зважаючи на це, є потреба у впровадженні цього конституційно-правового інституту в правову систему України. За умови реалізації наведеного вище під конституційною скаргою доречно розуміти форму звернення фізичних (громадян України, іноземців, осіб без громадянства) та юридичних осіб до органу конституційної юрисдикції з метою захисту їх конституційних прав і свобод шляхом перевірки правових актів органів публічної влади, які порушують ці права і свободи, в межах вирішення конкретної справи.

10. Інститут конституційної скарги в зарубіжних країнах постає частиною правової системи та засобом подолання юридичних конфліктів. Попередження конфлікту полягає у здійсненні впливу на його учасників, на мотиви їх поведінки, об'єкти, сили і засоби, що використовуються до моменту протистояння. З точки зору юридичної психології, найбільш дієвою формою

попередження конфлікту є усунення його причин, що може виявлятися на різних рівнях. У конституційно-правовій сфері інститут конституційної скарги, у разі запровадження в Україні, відіграватиме роль своєрідного запобіжника за умови протистояння публічної влади, громадянського суспільства та його окремих елементів. Права і свободи людини та громадянина набудуть реального характеру і дійсно визначатимуть зміст і спрямованість діяльності держави та її органів.

11. Законодавство України не надає фізичним особам права на оскарження неконституційності правових актів у КС України. Цим правом згідно з Конституцією України володіє Президент України, народні депутати України, ВС України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Тобто складається парадоксальна ситуація, коли єдиний орган конституційної юрисдикції – КС України – функціонує для задоволення інтересів певного кола органів публічної влади та посадових осіб, а не безпосередньо громадян України, які відповідно до чинного законодавства не мають права звернутися безпосередньо до КС України з питань конституційності правових актів, хоча саме їм відповідно до принципів демократії, засад конституційного ладу України належить установча влада. Адже ст. 5 Конституції України проголошує, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. З огляду на це, відсутність права на конституційну скаргу у фізичних осіб в Україні дисонує із засадами демократії, основами демократичної, правової та європейської держави.

12. Зважаючи на позицію деяких науковців, що інститут конституційного звернення, за умови його вдосконалення, може повноцінно замінити конституційну скаргу, виникла гостра потреба в порівнянні кваліфікаційних ознак двох форм звернення до органу конституційної юрисдикції: конституційне звернення та конституційна скарга.

На нашу думку, до кваліфікаційних ознак конституційного звернення доцільно віднести такі: а) є непрямим засобом судового захисту порушених конституційних прав і свобод людини шляхом офіційного тлумачення

Конституції та законів України; б) може бути спрямоване фізичною і юридичною особою лише за наявності неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України; в) за порядком розгляду передбачає розподіл процесуальних дій на такі, що стосуються офіційного тлумачення Конституції України та законів України, і пов'язані з розглядом інших питань, пов'язаних зі справою; г) не передбачає поновлення порушеного конституційного права чи свободи особи рішенням КС України.

Кваліфікаційні ознаки конституційної скарги можна виокремити такі: а) є прямим засобом судового захисту порушених конституційних прав і свобод людини шляхом визнання закону та іншого, визначеного в законодавстві, нормативно-правового акта неконституційним; б) може бути подана безпосередньо фізичною або юридичною особою, чиї права були порушені оскаржуваним актом в конкретній справі; в) за порядком розгляду передбачає процесуальні дій, що стосуються лише конституційності закону чи іншого нормативно-правового акта, який оскаржують; г) суд, який вирішує справу за конституційною скаргою, має силу поновити фізичну або юридичну особу в її правах, які було порушено неконституційним законом чи іншим нормативно-правовим актом.

Проаналізувавши наведені вище кваліфікаційні ознаки конституційного звернення і конституційної скарги можна стверджувати, що конституційне звернення не може апріорі повноцінно замінити інститут конституційної скарги.

13. Запровадження інституту конституційної скарги в Україні вплине позитивно і на авторитет України на міжнародній арені. Адже відсутність у державі інституту конституційної скарги в тому числі призводить до того, що громадяни України почали масово звертатись до ЄСПЛ. Доступ до конституційного правосуддя має стати надійною гарантією не лише дотримання державою конституційних прав і свобод кожної людини, а й проявом демократичності державної політики, спрямованої на утвердження пріоритету принципу верховенства права та поваги до прав людини. Нині варто

враховувати результати соціологічних досліджень щодо підвищення загального рівня правосвідомості населення України, а особливо підвищення рівня суспільного запиту на справедливе правосуддя в державі.

14. Варто підкреслити, що втілення в правову систему України конституційної скарги сприятиме тому, що законодавча база буде більш адекватно відповідати Конституції України, повсякденним потребам і запитам людей за рахунок її перманентного оновлення, буде максимально спрямована на захист конституційних прав і свобод людини та відобразатиме високий правовий рівень України як європейської держави. Адже в цьому разі громадянам буде надано право звертатися до КС України щодо перевірки конституційності положень законів, які порушують конституційні права і свободи людини та громадянина. Такі питання будуть актуальними завжди, а їх вирішення сприятиме усуненню існуючих нагальних, гострих проблем.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ ЯК ФОРМА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДОСТУПУ ДО ОРГАНУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

3.1. Суб'єкти звернення, предмет і критерії прийнятності конституційної скарги в зарубіжних країнах

Однією з основних рис демократичної держави є захист прав і свобод людини та громадянина. А саме – надання особі права ініціювати розгляд справи в порядку конституційного провадження через порушення її конституційних прав і свобод. Відповідно до конституцій майже всіх країн світу права і свободи людини та громадянина є невід'ємними. Позбавлення особистості захисту її прав знищує саму природу людських цінностей.

Функціями КС зарубіжних країн є не лише забезпечення верховенства Конституції – Основного Закону держави, а й і захист конституційних прав і свобод людини та громадянина. І саме можливість особи звернутися з конституційною скаргою до КС з метою визнання акта чи норми неконституційною, вказує на повноцінне функціонування конституційного правосуддя.

Максимальний рівень захисту прав і свобод людини та громадянина визначається саме через інститут конституційної скарги. На розвиток цього інституту впливає обґрунтування можливостей захисту суб'єктивно-особистих та колективних прав, чітке виокремлення суб'єктів цього звернення, зокрема і колективних формувань, конкретизація й уточнення критеріїв допустимості конституційної скарги та механізмів виконання рішень КС, прийнятих за підсумками розгляду конституційних скарг.

Досліджуючи тенденції, що спостерігаються в європейських державах протягом останніх п'ятнадцяти років, не буде великим перебільшенням сказати,

що на межі століть чітко позначилися два головних напрями в еволюції європейської моделі конституційного контролю: перший – збільшення обсягу питань, що підлягають перевірці на предмет конституційності правових норм, другий – розширення кола суб'єктів і можливостей звернення до органів конституційної юрисдикції [126, 150].

Так, протягом останніх десятиліть ХХ ст. і в перші роки ХХІ ст. найбільшого поширення набув інститут конституційної скарги, особливо в Європі. Так, у 1991 р. його було запроваджено у Словенії, у 1993 р. – у РФ, у 1997 р. – у Польщі, у 2004 р. – в Азербайджані, а в 2005 р. – у Вірменії. Нині тільки в деяких країнах Європи з системою централізованого конституційного контролю не розглядають конституційні скарги (Болгарія, Литва, Люксембург, Молдова, Румунія, Сербія і Чорногорія, Франція) [122, 35].

Особливе зацікавлення викликає питання суб'єктного складу, що володіє правом на конституційну скаргу в зарубіжних країнах. Зокрема, у ФРН конституційна скарга може бути подана кожним громадянином ФРН. Таким самим правом володіють і іноземці та особи без громадянства, але в тому обов'язі, в якому вони є носіями конституційних прав і свобод. Наприклад, це стосуються свободи слова, свободи друку, гарантії права власності, принципів рівності перед законом, захисту шлюбу і сім'ї.

Привертає увагу право на конституційну скаргу, яким володіють також юридичні особи в ФРН. Відповідно до ст. 19.3 Основного Закону ФРН юридичні особи всередині країни можуть мати основні права, якщо ці права за своєю суттю застосовні до них [329, 58].

Стаття 79 Конституції Республіки Польща вказує, що подавати конституційну скаргу може кожен, чиї конституційні права й свободи порушено. Польська доктрина та практика Конституційного Трибуналу трактують це положення, що воно охоплює як фізичних осіб – громадян, іноземців та апатридів, – так і юридичних осіб [158, 47].

У свою чергу будь-який громадянин Колумбії вправі безпосередньо звернутися до КС із вимогою захисту своїх основних прав і свобод. Визнавши

існування в країні проблем, пов'язаних із порушенням прав людини, Конституція Колумбії 1991 р. ввела посаду захисника народу, який підпорядковується Генеральній прокуратурі [126, 150]. В Іспанії, Португалії, РФ, Словенії, Грузії також із конституційною скаргою можуть звертатися прокурор та омбудсмен.

Так, наприклад, у п. 6 ст. 35 Закону РФ «Про прокуратуру Російської Федерації» від 17 січня 1992 р. наголошується на тому, що Генеральна прокуратура має право звертатися до КС РФ із питань порушення конституційних прав і свобод громадян законом, який був застосований чи підлягає застосуванню в конкретній справі [204].

Також доречно зауважити, що в низці зарубіжних країн омбудсмен може бути одним із суб'єктів конституційної скарги. І хоча омбудсмен вступає в процес саме в тих справах, де фізична і юридична особи можуть самостійно звернутися до КС, але, виходячи з його більш поглиблених юридичних знань, звернення за його участю набуває більш обґрунтованого характеру.

Більшість держав – членів Венеціанської Комісії та держав, що мають статус спостерігачів при Венеціанській Комісії, має інститут омбудсмена (посередника, парламентського уповноваженого тощо) та зазвичай призначаються національними парламентами. Омбудсмен є незалежним і неупередженим. У багатьох державах ця посадова особа є реальним захисником прав і свобод людини і громадянина та знаходить ефективні рішення в разі порушень прав людини.

З точки зору захисту прав людини Венеціанська Комісія рекомендує надати омбудсменові можливість звертатися до КС країни для ухвалення рішення по абстрактному контролю з питань конституційності законів і постанов або загальних адміністративних актів, що стосуються питань прав і свободи людини. Омбудсмен повинен мати можливість зробити це за власною ініціативою або за результатами розгляду скарги, поданої до нього [107, 16].

Скасування дії протизаконних актів, що не належать до компетенції органів конституційної юрисдикції, є основним завданням звичайних судів.

Проте, коли КС у зарубіжних країнах здійснює контроль також за конституційністю індивідуальних актів, логічно надати омбудсменові право звертатися до КС і у конкретних справах.

Адже в багатьох державах омбудсмен не уповноважений звертатися до КС і може тільки представляти доповідь парламенту, пропозиції щодо звернення до КС стосовно конституційності певних правових норм, і сприяє вирішенню конфліктів між державною адміністрацією і особою (наприклад, у Греції, Республіці Корея) [337]. У таких державах, як Франція або Великобританія, навіть за умови, що омбудсмени мають пряму компетенцію в забезпеченні захисту прав людини, вони не можуть звертатися до звичайних судів. У Франції омбудсмен може лише спрямувати розпорядження до адміністративних органів та судів для отримання документів.

У системах із децентралізованим контролем омбудсмен уповноважений ініціювати судочинство в компетентному звичайному суді, а не у ВС (наприклад, спеціалізований омбудсмен у Фінляндії) [107, 17]. Бразилія, яка не має чіткої системи децентралізованого контролю, внесла поправки до законодавства в 2009 р., і нині омбудсмен може ініціювати судочинство для захисту конституційних прав.

Омбудсмени Азербайджану, Перу й України можуть ініціювати контроль нормативного акта у зв'язку з конкретною справою, що розглядається омбудсменом. Подібне повноваження передбачене в Австрії, але воно обмежене розглядом тільки загальних адміністративних актів. У Азербайджані омбудсмен може ініціювати контроль у разі неконституційних судових рішень, у зв'язку з якими звернулися до нього. У ПАР Громадський Захисник може звернутися до КС або інших судів для виконання своїх повноважень щодо захисту суспільства від незаконних дій державних органів, але не може розглядати судові рішення [107, 17]. Хоч омбудсмен, як правило, призначається і звільняється з посади органом законодавчої влади, він розглядається як орган, незалежний від іншої публічної влади у сфері здійснення своєї компетенції.

Під час аналізу суб'єктивного складу носіїв права на конституційну

скаргу слід зазначити, що за змістом положень ч. 4 ст. 125 Конституції РФ і ст. 96 Федерального закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації» громадяни можуть звернутися до Суду як з індивідуальною, так і зі спільною (колективною) скаргою. У практиці конституційного правосуддя РФ це підтверджується надходженням до КС звернень у формі своєрідних колективних петицій.

Так, у 2003 р. одержала конституційно-правовий дозвіл колективна скарга, подана від імені 97 заявників, про оскарження абз. 1 п. 7 ст. 84 Податкового кодексу РФ. На початку 2004 р. КС було прийнято рішення за кількома колективними скаргами громадян – акціонерів низки акціонерних товариств щодо перевірки конституційності положень ст. ст. 74 і 77 Федерального закону «Про акціонерні товариства», що регламентують питання, пов'язані з проведенням акціонерними товариствами консолідації акцій. У квітні 2011 р. КС прийняв рішення за колективною скаргою громадян про порушення їхніх конституційних прав положеннями п. 16 ст. 38 Федерального закону «Про основні гарантії виборчих прав і права на участь у референдумі громадян Російської Федерації».

Суб'єктами права на звернення до КС РФ із конституційною скаргою можуть бути не лише групи, а й об'єднання громадян, що також є важливим. У Постанові від 24 жовтня 1996 р. № 17-П КС РФ, розглянувши скарги товариств з обмеженою відповідальністю, дійшов висновку про можливість визнання їх як допустимих, указавши, що заявники за своєю суттю є об'єднаннями – юридичними особами, що створені громадянами для спільної реалізації конституційних прав, порушення яких, у свою чергу, слугує підставою для звернення за їх захистом до КС РФ. Ця правова позиція набула розвитку в Постанові від 12 жовтня 1998 р. № 24-П, у якій Суд далі розширив категорію «об'єднання громадян», включивши до неї й акціонерні товариства та державні підприємства.

КС РФ як допустимі розглядає скарги, що надходять і від некомерційних об'єднань, включаючи релігійні, правозахисні й інші громадські об'єднання.

Особливим суб'єктом звернення до КС РФ є населення муніципального утворення, що є колективним носієм права на здійснення місцевого самоврядування і, відповідно, має можливості захищати гарантовані Конституцією РФ права і свободи, пов'язані зі здійсненням місцевим співтовариством самостійної (і під свою відповідальність) діяльності з вирішення питань місцевого значення в рамках судової процедури, що охоплює і конституційне судочинство. Не маючи прямого законодавчого закріплення, це положення одержало своє обґрунтування як правова позиція КС РФ, що має загальнообов'язкове значення (Постанова від 2 квітня 2002 р. № 7-П). Усі названі об'єднання можуть звернутися до КС РФ незалежно від наявності у них статусу юридичної особи. В усіх випадках вони правомочні використовувати конституційну скаргу як для захисту основних прав своїх членів, так і для захисту прав самого об'єднання [103, 107]. Звернемо увагу, що в Законі України «Про Конституційний Суд України» взагалі серед суб'єктів, які мають право звернутися до органу конституційної юрисдикції, відсутні об'єднання громадян.

Доречно зауважити, що чіткого закріплення кола суб'єктів права на звернення з конституційною скаргою немає. Як правило, конституції зарубіжних країн визначають суб'єкта відносно – через слово «кожний», «особа» (ст. 89 Конституції Грузії, ст. 79 Конституції Республіки Польща) тощо. Однак в деяких конституціях зазначено, що до таких суб'єктів належать фізичні та юридичні особи (ст. 162 Конституції Королівства Іспанія, ст. 127 Конституції Словацької Республіки) [175, 42].

Окремий інтерес викликає питання предмета конституційної скарги в зарубіжних країнах. Зокрема, предметом конституційної скарги у ФРН є порушення державною владою фундаментальних прав особи, закріплених Основним Законом ФРН. Фундаментальні права – це невід'ємні права, що захищають особу від свавілля держави. Вони гарантують, що індивіди мають непорушну сферу прав людини та будь-яке вторгнення з боку держави має бути виправданим, інакше воно має бути припинено.

Фундаментальним (основоположним) правам присвячено Розділ 1 Конституції ФРН, чим визнається їх пріоритет перед усіма іншими положеннями Основного Закону. До них належать: непорушність людської гідності, недоторканність і невідчужуваність прав людини (ст. 1), право на життя і фізичну недоторканність (ст. 2), рівність усіх перед законом (ст. 3), свобода віросповідання й совісті (ст. 4), свобода висловлювання думок (ст. 5), право на мирні збори (ст. 8), на створення союзів і товариств, у тому числі для охорони і поліпшення умов праці й економічних умов (ст. 9), таємниця листування (ст. 10), свобода пересування (ст. 11), вибору професії (ст. 12), недоторканність житла (ст. 13), основні права у сфері правосуддя, наприклад, на «законного суддю» тощо.

Окрім прав, закріплених у Розділі 1 Основного Закону ФРН, предметом конституційної скарги може стати порушення інших прав, зазначених у п. 4 «а» ч. 1 ст. 93 Конституції ФРН, зокрема права всіх німців чинити опір кожному, хто спробує усунути конституційний лад, якщо інші засоби не можуть бути використані (ч. 4 ст. 20), права на рівний доступ до державної служби (ст. 33), виборчі права (ст. 38), заборона на створення надзвичайних судів (ст. 101), права бути вислуханим з питань права, зазнавати покарання за діяння, лише якщо його караність була встановлена законом до вчинення цього діяння, не бути покараним неодноразово за одне й те саме діяння за кримінальним законом (ст. 103), прав особи, пов'язаних із законністю затримання та арешту (ст. 104) [76, 21].

У російській моделі предметом конституційної скарги може бути тільки закон, застосований судом у конкретній справі. КС РФ не лише застосовує відповідний інститут у своїй практиці, а й виявляє його сутнісні характеристики, а також забезпечує їх певне реформування в умовах модернізації конституційного правосуддя і національної правової системи в цілому. Так, наприклад, КС в одному із своїх рішень, прийнятому за скаргами окремих громадян, проаналізував конституційно-правовий зміст положень Федеративного закону «Про державну цивільну службу Російської Федерації»,

що з правової позиції КС РФ обмежували можливості державних службовців публічно висловити свою думку, судження, оцінку, у тому числі в засобах масової інформації, стосовно діяльності державних органів, їх керівників. Це важливе рішення КС прямо стосується понад 1 млн осіб, зайнятих у сфері державної служби. У цьому плані захист прав і свобод у порядку розгляду індивідуальної скарги сприяє не лише зміцненню демократичних засад державності, а й охороні конституційного ладу [89, 102].

Предметом конституційної скарги до Конституційного Трибуналу Республіки Польщі може бути питання щодо визнання неконституційності нормативного акта чи правової норми, які були застосовані в рішенні суду чи адміністративного суду.

Водночас зазначимо, що в польській і російській моделях конституційної скарги предмет оскарження є більш вузьким на відмінну від німецької. Так, якісною рисою інституту конституційної скарги в ФРН є те, що предмет перевірки може бути як закон, так і будь-які дії органів публічної влади, що порушують права і свободи людини.

Згідно з ч. 1 ст. 116, ч. 4 ст. 122 Конституції Республіки Білорусь рішення місцевих рад депутатів, виконавчих і розпорядчих органів, які порушують або обмежують права, свободи і законні інтереси громадян, а також в інших передбачених законодавством випадках можуть бути оскаржені [141, 300].

Проте в Білорусі попередній запит є єдиним видом індивідуального доступу до КС. Попередній запит спрямовується судом загальної юрисдикції до КС у тому разі, коли суд загальної юрисдикції, розглядаючи конкретну справу, має сумнів щодо конституційності певного нормативно-правового акта, що підлягає застосуванню в конкретній справі.

Предметом конституційної скарги в Латвії є норма, що порушує права особи та не є нормою вищої юридичної сили. Тобто під час цього конституційного провадження КС розглядає тільки відповідність нормативних актів чи їх частин нормам Конституції.

У Боснії і Герцеговині громадянин може звернутися до КС з приводу

будь-якого рішення, винесеного будь-якою судовою інстанцією, якщо зможе довести, що була порушена Конституція [242, 31].

У 90-х роках в Австрійській Республіці були спроби запровадити інститут конституційної скарги за зразком німецької моделі. На думку влади, це могло б привести до єдності конституційної судової практики щодо захисту конституційних прав особи. Але, з іншого боку, запровадження інституту конституційної скарги за зразком німецької моделі ймовірно призведе до збільшення строку розгляду проваджень та може стати таким собі конституційно-політичним системним зломом, призвести до порушення існуючого балансу між трьома вищими судовими інстанціями – Конституційною Судовою Палатою, Верховною Судовою Палатою та Адміністративною Судовою Палатою.

Але за певних умов окрема особа може оскаржувати окремі закони або постанови в Австрійській Республіці. Відповідно до ст. 144 Федерального конституційного закону про Конституційну Судову Палату Австрійської Республіки, остання приймає рішення в межах так званого спеціального адміністративного судочинства у скаргах проти рішень у останній інстанції органів управління, якщо громадянин стверджує, що таке рішення порушує гарантоване конституційним законом право, або якщо його права порушені у зв'язку із застосуванням протизаконної постанови або неконституційного закону. Термін «спеціальне адміністративне судочинство» визначає те, що здійснення судового контролю за адміністративними актами як такими належить до компетенції Адміністративної Судової Палати. Але якщо йдеться про порушення, гарантоване конституційним законом, права, окрема особа може звернутися і до Конституційної Судової Палати в рамках провадження згідно зі ст. 144 Федерального конституційного закону, перед відповідною скаргою до Адміністративної Судової Палати. Якщо порушення гарантованого конституційним законом основоположного права відсутнє, то скарга після подання та розгляду відповідної заяви передається на розгляд до Адміністративної Судової Палати. Скарга проти такого рішення також може

бути водночас подана до Конституційної Судової Палати і до Адміністративної Судової Палати, якщо у скарзі до Конституційної Судової Палати стверджується про порушення гарантованого конституційним законом права, а у скарзі до Адміністративної Судової Палати – про порушення права, гарантованого простим законодавством (так звана паралельна скарга) [103, 92].

На міжнародній конференції, яка проводилася з нагоди 15-ї річниці Конституційного правосуддя в Україні в 2011 р., заступник Голови КС Австрійської Республіки Б. Біерляйн звернув увагу на істотні й значущі доповнення і зміни, внесені п. 6 до ст. 37 Закону Республіки Таджикистан «Про Конституційний Суд Республіки Таджикистан», де йдеться про права громадян. Тепер громадяни можуть звернутися до Конституційного Суду Республіки Таджикистан з питань порушення їх конституційних прав і свобод не лише щодо застосованих законів, як це було раніше, а й щодо застосованих або тих, що підлягають застосуванню, законах й інших правових актах у конкретних правовідносинах. При цьому згідно із законом, який діяв раніше, громадяни могли звернутися до КС лише після розгляду їхнього питання відповідними органами. Закон зняв ці обмеження і надав громадянам право безпосередньо звертатися до КС. До того ж відповідно до нової редакції п. 6 ст. 37 Закону Республіки Таджикистан «Про Конституційний Суд Республіки Таджикистан» громадяни мають право звертатися до КС також і з питань відповідності Конституції Республіки Таджикистан законів, інших правових актів і керівних роз'яснень пленумів ВС Республіки Таджикистан, Вищого економічного суду Республіки Таджикистан, застосованих щодо них судом у конкретній справі. Пунктом 7 цієї статті подібними правами наділені юридичні особи, чого раніше не було [103, 134].

Аналізуючи предмет конституційної скарги, можна виділити два законодавчих підходи до визначення кола суб'єктів, щодо конституційності актів яких може бути порушено конституційне провадження.

У першому випадку стороною у справі за конституційною скаргою може бути виключно орган законодавчої влади, оскільки оскарженню підлягають лише правові норми, прийняті цими органами (незалежно від того, вважає

особа, що її конституційне право порушено безпосередньо нормою закону, чи рішенням компетентного органу, винесеним на основі цієї норми).

У другому випадку в конституційній скарзі можуть бути оскаржені лише акти органів виконавчої та судової влади (при цьому, як правило, законодавством встановлено вимогу щодо використання всіх інших засобів захисту порушеного права).

Важливим аспектом розгляду функціонування інституту конституційної скарги в зарубіжних країнах є питання прийнятності, допустимості останньої.

Основним критерієм допустимості звернення до КС із конституційною скаргою є використання всіх інших способів оскарження предмета цього звернення. Це правило діє в ФРН, Латвії, Словенії, Словаччині, Польщі тощо, проте не діє в РФ.

Наприклад, згідно з п. j ст. 131 Конституції Республіки Албанія, КС вирішує питання остаточного рішення у скаргах приватних осіб про порушення їх конституційних прав на ведення належного за законом судового процесу, але після того, як будуть вичерпані всі юридичні засоби захисту цих прав. Конституційна скарга у Сербії може бути подана лише у разі, якщо вичерпані або не передбачені інші правові засоби захисту порушених чи обмежених конституційних прав і свобод людини чи меншин. У Вірменії згідно з п. б ст. 101 Конституції (після конституційної реформи 2005 р.) кожна особа може звернутися до КС у конкретній справі, коли є остаточний акт суду, вичерпано всі засоби захисту й оспорується конституційність застосованого до неї цим актом положення. Відповідно до ст. 51 Закону Словенії «Про Конституційний Суд» Суд може винести рішення до вичерпання всіх засобів захисту, якщо він вважає порушення явним і виконання відповідного акта може завдати заявникові непоправної шкоди [242, 40].

Ця умова прийнятності конституційної скарги служить для зменшення завантаження КС, що в подальшому впливає і на якість ухвалених рішень. Суддя Федерального КС ФРН у відставці Д. Хьоміг на міжнародній конференції, організованій КС України спільно з Венеціанською Комісією та

Німецьким фондом міжнародного права та співробітництва, наголосив, що якщо скажник вважає застосовану до нього норму неконституційною, він спочатку повинен звернутися зі своєю скаргою до відповідного суду і в такий спосіб вичерпати всі засоби захисту. Тільки після того, як він не досяг там бажаного результату, йому в рамках спрямованої проти судових рішень конституційної скарги відкривається шлях до перевірки відповідної норми у Федеральному КС. У такий спосіб відбувається так би мовити розвантаження Федерального КС і гарантується, що спірне питання, стосовно якого він має прийняти остаточне конституційно-правове рішення, вже опрацьоване компетентними органами фахового судочинства [103, 196].

Однак суддя КС Чеської Республіки Ф. Духон звернув увагу і на інший аспект цього критерію. Вимога щодо використання «всіх способів судового захисту» встановлена у ст. ст. 72-2 та 75-1 Закону про КС цієї країни, без будь-яких винятків. Крім того, що стосується контролю процедури між звичайними та надзвичайними позовами, з одного боку, та браком передбачуваності щодо прийнятності апеляції з питань права, що впливає зі ст. 239-2 Цивільно-процесуального кодексу, а з другого, – порушується суть права на оскарження, покладаючи на позивачів непропорційний тягар, який порушує справедливий баланс між законним прагненням гарантувати відповідальність процесуальним правилам подання звернення до КС та права на доступ до цього суду. Оскільки в Чехії право на апеляцію, щодо питань права є надзвичайним судовим захистом, недоступне автоматично і визначення прийнятності його належить до повноважень ВС, воно не може розглядатися як ефективний засіб судового захисту, за який позивач, у разі неспроможності використати його, може бути підданий критиці. Це один із видів порушення права на ефективний захист у судах та трибуналах. Тобто рішення КС позбавляло позивачів права на доступ до суду та відповідно права на справедливий розгляд у сенсі ст. 6 (1) Конвенції [95, 76].

Від початку діяльності КС Чеської Республіки первісна кількість скарг становила приблизно одну тисячу на рік та постійно зростала. І, для прикладу, у

2000 р. нараховувала вже понад 3000 скарг на рік. Змінилася також структура скарг. До 1994 р. переважали спори щодо повернення майна, конфіскованого комуністичним режимом у 1948–1989 рр. Кількість таких скарг із вимогою реституції становила майже 80 % від загальної кількості. Після 1997 р. надходження скарг, пов'язаних із майновими правами, значно зменшилося, що пояснюється, крім іншого, тим фактом, що вони були переважно вирішені. Нині такі спори становлять приблизно третину справ КС. З розвитком економіки значно збільшився обсяг проваджень у справах, пов'язаних із порушеннями економічного податкового (фіскального), митного і банківського законодавства та їх кримінально-правовими наслідками (тюремне ув'язнення). Складність фінансових операцій та їх обсяги часто призводять до тривалого позбавлення волі й затримок у кримінальних провадженнях, чим часто зловживають обвинувачувані особи [8, 92].

Важливою є позиція ЄСПЛ щодо умови вичерпання всіх можливостей оскарження, що знаходить своє відображення в практиці ЄСПЛ. Зокрема, одним із прикладів є рішення у справі «Кастелс проти Іспанії» від 23 квітня 1992 р. У справі заявника, який був сенатором, обраним за списком політичної партії, що підтримувала незалежність регіону басків, було визнано винним за спробу образи уряду. Його було засуджено до одного року ув'язнення. Це звинувачення ґрунтувалося на тому факті, що він опублікував статтю у щотижневому журналі, звинувативши уряд у приховуванні численних фашистських убивств, вчинених у баскському регіоні. Уряд держави-відповідача зазначав, що заявник не вичерпав усіх внутрішніх засобів правового захисту перед тим, як звернувся до ЄСПЛ, оскільки не надав КС, який відхилив скаргу, можливості винести відповідне рішення з огляду на те, що у своїй скарзі він лише опосередковано посилався на статтю Конституції, яка гарантує право на свободу слова, тоді як повинен був чітко зазначити фактичні обставини справи та норми, які, на його думку, було порушено. Слушну думку на цю умову висловив ЄСПЛ про те, що ця умова має застосовуватися «з певним ступенем гнучкості і без зайвого формалізму»; достатньо, щоб «скарги, які призначені для подальшого подання до установи

Конвенції», розбиралися б «принаймні по суті та відповідно до формальних вимог і в межах строків, встановлених внутрішнім законодавством». Тобто ЄСПЛ більш гнучко підходить до умов звернення особи до цього суду [96, 744].

У Словацькій Республіці у конституційній скарзі заявник повинен заявити і довести, що захист прав не підпадає під юрисдикцію будь-якого іншого словацького суду. Іншим судом може бути будь-який суд системи загального судочинства. Ця передумова щодо суті справи має розглядатися у контексті постійного принципу субсидіарності повноважень КС. З одного боку, з цього принципу випливає, що захист конституційності у межах ст. 127 Конституції забезпечується іншими судами, тобто судами загальної юрисдикції. З другого – він акцентує, що КС забезпечує захист тільки у разі неуспіху звернення до спеціальних механізмів конституційного захисту на рівні системи загального судочинства чи аналогічному функціональному рівні [8, 44].

Звернемо увагу на те, що інститут конституційної скарги не покликаний безпосередньо встановити, чи узгоджуються із законом дії суб'єктів із владними повноваженнями, а покликаний лише визначити, чи порушується конституційний порядок. Тому ця процедура вважається засобом контролю конституційності, на відміну від судового оскарження (касації), яке є засобом контролю законності.

З огляду на наведене, слід констатувати, що конституційна скарга постає спеціальним засобом захисту конституційних прав і свобод особи. У правовій державі найвищою цінністю є свобода індивіда. На державу покладається обов'язок захисту прав і свободи людини. Вона відповідальна перед громадянином за створення умов для вільного і гідного розвитку особи. Надаючи право кожній особі, чиї права були порушені, на конституційну скаргу створюються передумови органу конституційної юрисдикції вжити необхідних заходів щодо відновлення порушеного права.

На думку П. М. Ткачука, інститут конституційної скарги дає можливість громадянину або об'єднанню громадян звернутися до Суду з приводу порушення їхніх конституційних прав і свобод законом, який застосовувався

або має застосовуватися в конкретній справі в судах загальної юрисдикції чи в інших органах. І Суд має вирішити питання щодо конституційності цього закону. Якщо він визнає його неконституційним, то справа громадянина повинна бути переглянута компетентним органом у звичайному порядку. Тобто Судом здійснюється звичайний конституційний контроль, а права і свободи громадян, які звертаються зі скаргами, захищаються шляхом визнання неконституційними законів (найбільш поширена модель конституційної скарги) [301, 26].

Суб'єктний склад права на конституційну скаргу, її предмет та критерії прийнятності відображають сучасний стан наукового-теоретичного та правового осмислення поняття та сутності цього конституційно-правового явища, яке на основі врахування сучасного розуміння змісту цієї категорії, розробленої правовою доктриною та відображеної в нормативних документах відповідних держав, потребує врахування в Україні з метою проведення демократичних реформ у сфері конституційного правосуддя.

На нашу думку, за своєю суттю конституційна скарга є формою подальшого конституційного контролю. При цьому нині немає єдиної визнаної моделі конституційної скарги. Зарубіжний досвід керується тим, що конституційна скарга має бути формою переважно конкретного конституційного контролю, тобто суб'єкт звернення з конституційною скаргою має обґрунтувати, як саме його основоположні права, визнані на конституційному рівні, були порушені у зв'язку з виданням певного юридичного акта. Як наслідок, конституційна скарга, поза сумнівів надає можливість для всебічного індивідуального доступу до конституційного правосуддя, а отже, реалізації права людини на конституційне правосуддя.

3.2. Провадження за конституційними скаргами в органах конституційної юстиції зарубіжних країн

З урахуванням поставленої мети цього підрозділу більш детально увага буде зосереджена на законодавстві таких держав, як Польща, РФ, Латвія, та рекомендаціях Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської Комісії) стосовно провадження за конституційною скаргою, що викладені в дослідженні «Про прямий доступ до конституційного правосуддя», проведеного Венеціанською Комісією та прийнятому на її 85 пленарному засіданні 17–18 грудня 2010 р. На нашу думку, досвід цих країн та дослідження і рекомендації Венеціанської Комісії є найбільш цікавим для України з точки зору майбутнього втілення інституту конституційної скарги в правову систему нашої держави.

Зокрема, в цих країнах прийняття скарги до розгляду судом відбувається, якщо вона відповідає передбаченим у законах про КС вимогам щодо форми, змісту, суб'єкта звернення та порядку її внесення. Конституційна скарга подається в письмовому вигляді. У зверненні обов'язково повинні бути зазначені необхідні реквізити того, хто звертається до КС, нормативний акт, що оскаржується та орган, який його видав. Крім того, вона повинна містити викладення фактичних обставин, юридичне обґрунтування заяви та вимог до КС. До скарги додаються документи, необхідні для з'ясування обставин справи (ст. 18 Закону про КС Латвійської Республіки, ст. ст. 37–39 Закону про КС РФ, ст. 32 Закону Польської Республіки про Конституційний Трибунал).

Законом про КС Латвійської Республіки передбачені особливості щодо змісту конституційної скарги. Крім загальних вимог до подання звернень до КС (ст. 18), встановлюються такі: 1) необхідність додатково обґрунтувати, що визначені в Конституції основні права заявника порушено; 2) зазначити, використано чи ні загальні засоби захисту прав або те, що такі засоби відсутні. Крім того, до конституційної скарги необхідно додати пояснення та документи з метою встановлення обставин справи, а також документи, які підтверджують,

що використано всі загальні засоби захисту права у випадках, якщо такі є (ст. 19).

Конституційна скарга в сфері польського конституційного права розглядається як особливий правовий засіб, що дозволяє суб'єкту (фізичній чи юридичній особі) звертатися до органу конституційного контролю з проханням перевірити прийняте стосовно нього остаточне рішення публічної влади, якщо воно, на його думку, порушує його конституційні права та свободи [335].

Формально-юридичний аналіз Конституції та законодавства Польської Республіки вказує, що конституційна скарга в цій країні має відповідати таким критеріям:

1. Скарга повинна бути пов'язана з конкретною справою, в якій прийнято остаточне рішення компетентними органами влади.

2. Підставою для конституційної скарги повинні бути лише порушення прав і свобод, що безпосередньо закріплені в тексті Конституції держави.

3. Внесення скарги можливе лише після використання всіх інших доступних засобів правового захисту, якщо вони передбачені (субсидіарний характер).

4. Звернення з конституційною скаргою допускається протягом встановленого законом строку (3 місяці – встановлено ст. 46 Закону Республіки Польща «Про Конституційний Трибунал»), який починає перебіг із моменту вручення юридично обов'язкового рішення позивачу, остаточного рішення або інших остаточних судових рішень.

5. Розгляд скарги належить до компетенції органу конституційної юстиції, рішення якого є остаточним та обов'язковим для інших органів держави.

У рішеннях Конституційного Трибуналу Республіки Польща зазначається, що не можуть бути підставою для конституційної скарги норми, що визначають загальні принципи конституційного устрою. [334, 494]. У Республіці Польща встановлено додаткові вимоги щодо конституційної скарги. Так, згідно зі ст. 46 Закону про Конституційний Суд Республіки Польща

конституційна скарга, крім загальних вимог до процесуальних документів, має містити таку інформацію:

1. Точне посилання на законодавчий акт або інший нормативно-правовий акт, на підставі якого суд або інший орган державного управління прийняв остаточне рішення стосовно порушених конституційних прав, свобод та обов'язків і який оскаржується на предмет його невідповідності Конституції.

2. Зазначаються, які саме, на думку особи, що подає скаргу, були порушені конституційні права та свободи і в якому обсязі.

3. Формулюються підстави для конституційної скарги, включаючи точний опис фактів справи.

4. До скарги має додаватися вирок, наказ або інша постанова, прийнята на підставі нормативно-правового акта, що оскаржується із зазначенням дати його вручення.

Схожим є підхід до умов прийняття конституційної скарги в законодавстві РФ. Так, згідно зі ст. 97 Закону про Конституційний Суд РФ конституційна скарга стосовно порушення законом конституційних прав і свобод приймається, якщо:

- 1) закон порушує конституційні права та свободи громадян;
- 2) закон застосований у конкретній справі, розгляд якої завершено в суді.

Аналізуючи вимогу про застосування або про реальну можливість застосування закону, який оскаржується у конкретній справі, виникає потреба в чіткому формулюванні поняття «конкретна справа».

Відповідно до правової позиції, викладеній КС РФ в Ухвалі від 5 липня 2002 р. № 187-О, за змістом ч. 4 ст. 125 Конституції РФ, а також ст. ст. 96 та 97 Закону про КС РФ «конкретною справою» є справа, в якій судом або іншим правозастосовним органом відповідно до встановленої процедури вирішується питання, що порушує права та свободи заявника на підставі норм відповідного закону, встановлюються та (або) досліджуються фактичні обставини [203].

Важливі рекомендації стосовно форми конституційної скарги та критеріїв її прийнятності викладені в дослідженні «Про прямий доступ до

конституційного правосуддя», проведеного Венеціанською Комісією та прийнятому на її 85-му пленарному засіданні 17–18 грудня 2010 р.

Зокрема, Венеціанська Комісія з приводу форми звернень до КС зазначає, що звернення повинні надаватися у письмовій формі та відповідати визначеним у законодавстві вимогам. Метою цих правил є прозорість та відслідковуваність. Водночас заявнику має бути надана можливість виправити або завершити документ протягом визначеного строку і тільки на певних умовах. Це особливо важливо, коли формальні вимоги є доволі суворими, а також у випадках, коли юридичне представництво не є обов'язковим. Це попереджує відмову в розгляді справи з формальних підстав, незважаючи на наявність порушення прав та свобод (п. 125) [107, 45].

Стосовно вимоги щодо наявності порушення прав та свобод заявника безпосередньо та на сьогодні, Венеціанська Комісія зазначає, що ця вимога існує майже в усіх державах, де передбачений конституційний контроль у зв'язку з конкретною справою. Якщо акт безпосередньо та у цей час не порушує прав та свобод заявника, то у разі спрямування його конституційної скарги здійснюється абстрактний контроль. Проте є винятки з цієї вимоги, наприклад, стосовно умови бути «безпосередньою» жертвою: деякі закони про конституційне судочинство (наприклад, ПАР) уповноважують будь-кого діяти від імені постраждалого. Це означає, що заява в цьому разі пов'язана з конкретною справою, але заявник не є безпосередньою жертвою. Крім того, юридичні представники (родичі, опікуни, а також державні установи) можуть діяти від імені особи, яка сама не має юридичної можливості (п. 123) [107, 44].

Також Венеціанська Комісія зазначає, що скарга має забезпечувати поновлення порушених прав та свобод заявника. Відмова в розгляді конституційної скарги може бути, якщо конституційне судочинство суттєво не змінить стан заявника (наприклад, це передбачено в ФРН, Франції). Проте відмовляти в розгляді справи мають лише у випадках, коли неефективність рішення КС як засобу для забезпечення належного доступу до конституційного правосуддя є очевидною (п. 124) [107, 45]. Водночас органам конституційної

юрисдикції мають надаватися засоби для попередження несерйозних, однакових скарг чи зловживання правом на скаргу (п. 221) [107, 75].

Закони про КС ФРН, Угорщини, Словенії та Іспанії передбачають попередній контроль конституційної скарги – скарга не буде прийнята до розгляду, якщо не містить питань, які є важливими з точки зору конституційності. В Ізраїлі колегія з трьох суддів може відмовити у прийнятті заяви, якщо вважає, що вона є безпідставною (п. 222) [107, 75].

Венеціанська Комісія надає рекомендації стосовно того, що заявник не повинен зазначати конкретні положення основного закону держави, але порушена норма повинна вбачатися з його скарги. Ця вимога є більш жорсткою у скаргах, складених на підставі юридичної консультації, ніж скаргах, які подані непрофесіоналами (п. 162) [107, 57].

Важливим аспектом спрямування конституційної скарги в зарубіжних країнах є строки такого звернення. Останні встановлюються з метою ефективного правового контролю за станом відповідності законів держави Конституції та, як правило, передбачаються в законах про КС.

Так, згідно зі ст. 19.2 Закону про КС Латвійської Республіки конституційну скаргу (заяву) до КС можна подати у шестимісячний термін після набуття чинності постановою органу останньої інстанції. У разі неможливості захисту конституційних прав і свобод за допомогою загальних засобів захисту права, конституційну скаргу (заяву) до КС можна подати протягом шести місяців із моменту ущемлення основних прав [234].

У ФРН скарга повинна подаватися протягом одного місяця з дня повідомлення або отримання тексту рішення (ст. 93 Закону про Федеральний КС); в Польщі, після проходження всіх правових засобів, якщо такі допускаються, скарга має бути подана протягом трьох місяців від прийняття остаточного рішення (ст. 46 Закону про Конституційний Трибунал) [237].

Відповідно до висновку Венеціанської Комісії строки для подачі заяв не повинні бути занадто тривалими та повинні бути прийнятними, щоб особа мала можливість підготувати скаргу або юрист мав можливість ознайомитися з

матеріалами справи для підготовки скарги та здійснення захисту прав особи (п. 112) [107, 41].

Важливим аспектом при спрямуванні конституційної скарги є питання судових витрат. Останнє в різних зарубіжних країнах вирішується по-різному.

Так, Закон про КС РФ передбачає необхідність сплати державного мита за звернення до КС. Передбачається можливість звільнення громадянина від обов'язку щодо сплати державного мита або зменшення його розміру рішенням КС, а також повернення державного мита у разі, якщо звернення не було прийняте до розгляду або у разі припинення провадження у справі (ст. 39) [203].

Водночас необхідності сплати мита чи інших судових витрат Закон про КС Латвійської Республіки не передбачає [234].

У Республіці Польща витрати на судовий розгляд справи Трибуналом повинні сплачуватися з Державної казни. Трибунал повинен, разом із вироком, що задовольняє позов про конституційне порушення, компенсувати позивачеві витрати на проведення судового розгляду справи Трибуналом за рахунок органу, який видав нормативний акт, що підлягав оскарженню. В окремих випадках Трибунал може прийняти рішення про відшкодування витрат на судовий розгляд, навіть якщо він не задовольнив позов про конституційне порушення (ст. 24 Закону про Конституційний Трибунал) [237].

У той час в аспекті судових витрат на спрямування конституційної скарги слід зазначити, що Венеціанська Комісія рекомендує, щоб вони не були занадто високими та їх метою було недопущення зловживання правом на звернення. Також має братися до уваги фінансове становище заявника [107].

Першої стадією розгляду конституційної скарги є прийняття рішення щодо її прийнятності та попередній розгляд звернення.

Зокрема, отримана на адресу КС скарга підлягає реєстрації. Після реєстрації в різних країнах передбачені різні процедури вирішення питання щодо прийнятності скарги.

Так, ст. 40 Закону про КС РФ передбачає, що у випадках, якщо звернення

не підвідомче КС, за формою не відповідає вимогам Федерального конституційного закону, надійшло від неналежного органу або особи, державне мито не сплачене, Секретаріат КС повідомляє заявника про невідповідність його звернення вимогам закону. При цьому заявник має право вимагати прийняття КС рішення з цього питання. Після усунення недоліків заявник має право повторно направити скаргу до КС РФ. У разі, якщо звернення явно не підвідомче КС РФ, Секретаріат Суду має право направити його до державних органів або організацій, до компетенції яких належить вирішувати порушені в ньому питання [203].

Водночас Законом про КС РФ передбачена процедура попереднього вивчення звернення. Згідно із ст. 41 Закону Голова КС доручає одному або кільком суддям попереднє вивчення звернення, висновок яких доповідається на засіданні КС РФ. Рішення про прийняття звернення до розгляду приймається КС РФ на засіданні не пізніше одного місяця з моменту завершення попереднього вивчення звернення суддею (суддями) (ст. 42 Закону) [203].

Відмінною є процедура розгляду питання щодо невідповідності конституційної скарги вимогам закону в Республіці Польща. Скарга, яка подана до Конституційного Трибуналу, спочатку підлягає попередньому аналізу працівниками Відділу у справах за конституційними скаргами, а потім розглядається одним із суддів.

Так, ст. 36 Закону Польської Республіки про Конституційний Трибунал [237] передбачає, що у разі невідповідності заяви формальним вимогам суддя, призначений Головою Трибуналу для попереднього розгляду звернення, повинен вказати заявнику на необхідність виправлення помилок протягом семи днів із дня отримання ним повідомлення про це. Якщо заява явно не обґрунтована або його помилки не були виправлені протягом встановленого часу, суддя повинен відмовити у подальшому судовому розгляді звернення. У разі відсутності формальних заперечень заява Головою Трибуналу передається на слухання компетентної судової колегії з визначенням дати її слухання (ст. 37 Закону) [237].

У Латвійській Республіці Закон про КС [234] не передбачає процедуру повернення заявнику звернень, що не відповідають формальним вимогам. Це питання передбачене п. 67 Регламенту Конституційного Суду [252], в якому зазначено, що не розглядається як заява (незалежно від назви) документ, що подається особою, яка не є суб'єктом права на заяву, а також документ, що явно не відповідає вимогам, встановленим у законі для заяви.

Закон про КС Латвійської Республіки передбачає, що питання про відкриття провадження у справі вирішується колегіально (колегією в складі трьох суддів) у закритому засіданні. У разі потреби члени колегії можуть запросити до участі в засіданні заявника, працівників КС, а також інших осіб. Згідно зі ст. 20 Закону під час розгляду заяв колегія вправі відмовити у відкритті провадження у справі, якщо заява не відповідає вимогам про форму та зміст (ст. 18), отримана від осіб, які не мають права на звернення або з порушенням строків та процедури. Крім того, під час розгляду скарги (заяви) колегія може відмовити в порушенні справи також у разі, якщо юридичне обґрунтування скарги є недостатнім для задоволення вимог (ст. 20) [234].

Проте, якщо колегія приймає рішення про відмову у відкритті провадження у справі, а суддя-член колегії голосує проти такого рішення та має вмотивовані підстави для заперечень, заява розглядається та приймається рішення на розпорядчому засіданні в повному складі суду. Рішення про порушення справи або про відмову в її порушенні приймається у місячний термін із дня подачі заяви. Щодо складних справ КС може подовжити цей строк до двох місяців.

Рішення КС зазначених країн про відмову у відкритті провадження не оскаржується.

Дзінтра Педедзе – радник Голови КС Республіки Латвія, зазначала, що статистика розгляду конституційних скарг у суді вказує, що більше половини всіх звернень не відповідають вимогам, встановленим у законі для звернення. З 800 листів фізичних та юридичних осіб тільки 300 Голова визнав процесуальними документами, та передав їх на розгляд до колегії КС.

Приблизно 9/10 заяв не приймаються колегіями, що свідчить про їх низьку якість [219, 150].

У дослідженні Венеціанської Комісії зазначається, що часто для розгляду заяв та прийняття рішення про відмову у здійсненні контролю у разі, якщо заява не буде мати успіху, передбачається спеціальний орган, що складається з меншої кількості суддів (наприклад, у ФРН, Словенії). Наслідком цього є зменшення навантаження на КС, а процес розгляду заяв потребує меншого ступеня формальності (п. 223) [107]. Крім того, відмічається як позитивна німецька практика: заяви, які з першого погляду не є конституційними скаргами, направляються до «загального реєстру», а не прямо до реєстру судочинства. У цьому разі заявнику направляється неофіційний лист, в якому йому повідомляють про можливість надати клопотання про подальший розгляд заяви КС. Якщо заявник наполягає на прийнятті рішення судом, заява направляється до реєстру судочинства, в іншому випадку воно залишається в загальному реєстрі (п. 255) [107]. Отже, багато заяв можуть розглядатися фактично без відмови в розгляді скарги та без необхідності вступу судді в процес розгляду справи на цій стадії.

Важливою стадією провадження за конституційними скаргами є підготовка до слухання справи. У разі, коли скарга відповідає всім необхідним формальним вимогам і прийнято рішення про відкриття провадження щодо розгляду такого звернення, настає стадія підготовки справи до слухання.

Відповідно до ст. 20 Закону про КС Латвійської Республіки [234], якщо прийнято рішення про порушення справи, у триденний строк після його прийняття копія рішення направляється учасникам справи, копія заяви – органу або посадовій особі, що видали акт, який оскаржується, з пропозицією надати письмову відповідь. Інформація про порушення справи з вказівкою колегії, яка порушила справу, заявника та найменування справи, публікується в газеті «*Latvijas Vēstnesis*».

Голова КС доручає одному із суддів підготувати справу до розгляду. До повноважень цього судді належить прийняття рішень щодо витребування

додаткових документів та пояснень, визначення кола осіб, які будуть брати участь у розгляді, вирішення питання щодо заявлених клопотань, необхідності призначення експертизи тощо. Підготовка справи не повинна перевищувати п'ятимісячний термін, який у разі потреби може бути подовжений на розпорядчому засіданні в складі трьох суддів, але не більше, ніж на два місяці. Підготовка закінчується складенням висновку суддею та рішенням Голови КС про передачу справи на розгляд, склад суду, час та місце розпорядчого засідання. На розпорядчому засіданні суд приймає рішення щодо призначення судового засідання (ст. 22). Більш детальне регулювання питань щодо порядку підготовки справи до слухання міститься в Розділі 5 Регламенту КС Латвійської Республіки (ст. ст. 86–124) [252].

У Республіці Польща передбачені схожі права головуючого судді пд. Час підготовки справи до слухання (ст. 38 Закону Польської Республіки про Конституційний Трибунал) [237].

Схожа процедура передбачена і ст. ст. 49–51 Закону про КС РФ [203] та Главою 4 Регламенту КС РФ (параграфи 28–37) [253].

Центральне місце в провадженні за конституційними скаргами посідає порядок розгляду такого звернення в режимі судового засідання КС. Загальні процедурні правила розгляду справ у КС РФ доволі докладно виписані у Главі VII Закону про КС РФ (ст. ст. 45–70) [203]. Зокрема, Закон передбачає порядок призначення справ до слухання, процедуру вирішення справ без проведення слухання, поєднання справ, коло учасників процесу та їх представництво, порядок розгляду справ у відкритому та закритому судовому засіданні, процесуальні питання проведення судового засідання (порядок відсторонення судді від участі в розгляді справи, відкладення справи, відкриття справи, пояснення сторін, допит свідків, висновки експертів, порядок дослідження документів, поновлення розгляду питань, припинення провадження у справі, закінчення слухання справи, порядок прийняття суддями рішення). Крім того, порядок розгляду справи передбачено в Регламенті КС РФ (Глава 5, параграфи 38–51) [253].

Закон про КС Латвійської Республіки містить загальну інформацію про порядок розгляду справи [234]. Деталізація цих положень щодо процедури розгляду справи викладена в Регламенті Суду (Розділ 4 передбачає порядок судочинства, починаючи з внесення конституційної скарги до ухвалення рішення по справі) [252].

Закон про Конституційний Трибунал Республіки Польща регламентує питання щодо порядку розгляду справи (відкритий чи закритий), статус та кола учасників процесу та їх представників, порядок відводу судді, види процесуальних документів тощо. Важливим є положення про те, що конституційна скарга повинна розглядатися Трибуналом згідно з принципами та відповідно до порядку, передбаченого для розгляду заяв про підтвердження відповідності законодавчих актів та інших нормативно-правових актів Конституції (ст. 46) [237].

Закони Латвії та Польщі містять норми про можливість застосування положень цивільно-процесуального кодексу (ст. 20 Закону про Конституційний Трибунал Республіки Польща [237], ст. 26 Закону про КС Латвійської Республіки) [234].

Основні процесуальні питання порядку проведення розгляду справи за конституційними скаргами викладені в регламентах органів конституційної юрисдикції. В тому числі у загальних рисах він закріплений у законах про КС та існує в таких видах: а) без участі на засіданні учасників; б) відкриті засідання; в) закриті засідання.

Так, ст. 47.1 Закону про КС РФ передбачає право КС за конституційною скаргою про порушення конституційних прав та свобод громадян перевіряти конституційність закону, що застосовується в конкретній справі без проведення слухання, якщо дійде висновку, що положення нормативно-правового акта, які оспоруються заявником, подібні до норм, які раніше були визнані такими, що не відповідають Конституції РФ постановою КС РФ і зберегли чинність, або якщо норма, яка оскаржується заявником, раніше визнана неконституційною постановою КС РФ і зберегла чинність, застосована судом у конкретній справі,

а підтвердження КС РФ неконституційності норми необхідно для усунення фактів порушень конституційних прав та свобод громадян у правозастосовній практиці [203].

Водночас справа не підлягає розгляду без проведення її слухання, якщо клопотання подано заявником у разі, коли проведення слухання необхідне для забезпечення його прав.

Вирішення справи без проведення слухання здійснюється в засіданні КС РФ, за наслідками якого виноситься постанова. При цій формі вирішення справи застосовуються положення Закону про КС РФ, які передбачають необхідність підготовки справи до слухання (ст. 49), вимоги КС про витребування нормативних актів, документів, проведення перевірок та експертиз, консультацій (ст. 50), направлення повідомлень та копій заяв і заперечень (ст. 51), визначення кола осіб, які є учасниками процесу (ст. ст. 52–53) [203].

Відповідно до Закону про Конституційний Трибунал Республіки Польща Трибунал може на засіданні поза судовим процесом розглянути скаргу про конституційні порушення, якщо з письмових заяв, поданих учасниками судового процесу, зрозуміло, що нормативно-правовий акт, на підставі якого суд чи інший орган державного управління прийняв остаточне рішення стосовно прав, свобод або обов'язків позивача, не відповідає Конституції. Рішення, прийняте в такому порядку, підлягає публікації (ст. 59) [237].

У Законі про КС Латвійської Республіки передбачена можливість проведення письмового слухання (без проведення судового засідання за участю учасників справи) у випадках, коли документи, що додаються до справи, є достатніми для судового розгляду справи в письмовому слуханні. Протягом 15 днів після того, як отримано повідомлення про розгляд справи у формі письмового слухання, учасники справи мають право ознайомитися з матеріалами справи та у письмовому вигляді викласти свою точку зору щодо матеріалів. Справа розглядається та рішення ухвалюється в нарадчій кімнаті (ст. 281) [234].

Закон Польської Республіки про Конституційний Трибунал містить положення про те, що слухання справи мають бути відкритими, якщо окремими положеннями не передбачено інше (ст. 19). Також передбачена можливість слухати справу незалежно від присутності учасників процесу (ст. 52) [237].

Отже, закони про КС усіх трьох держав передбачають можливість слухання справ у відкритому або закритому режимі.

Загальне правило розгляду справи передбачає відкриті засідання (ст. 54 Закону про КС РФ, ст. 19 Закону про Конституційний Трибунал Республіки Польща, Розділ 8 Регламенту КС Латвійської Республіки).

Проте передбачена можливість розгляду справ у закритому судовому засіданні у разі, коли це необхідно для збереження таємниці, що охороняється законом, забезпечення безпеки громадян, захисту суспільної моралі. На закритих судових засіданнях присутні судді Конституційного Суду, сторони та їх представники. Можливість участі інших осіб визначається головуючим за узгодженням з іншими суддями. Справа в закритих судових засіданнях розглядається з дотриманням загальних правил (ст. 55 Закону про КС РФ [203], ст. 23 Закону про Конституційний Трибунал Польської Республіки [237]).

Водночас Венеціанська Комісія визнала за позитивне усний розгляд скарг, оскільки це надає можливість безпосереднього зіставлення позицій. Проте усний розгляд справ потребує досить тривалих строків. Тому, зазначено в дослідженні Європейської комісії за демократію через право, на практиці конституційні суди рідко розглядають скарги за усною процедурою (наприклад, у ФРН, Словенії). В Угорщині та Португалії справи розглядаються виключно за письмовою процедурою, в Швейцарії за усною процедурою справи розглядаються у виняткових випадках. Як правило, контроль здійснюється на підставі письмових пояснень, наданих сторонами (п. 136) [107].

Окреме важливе місце в провадженні за конституційними скаргами посідає порядок прийняття рішення, його зміст, оголошення та опублікування. Так, у Латвійській Республіці процедура прийняття рішення, його зміст, порядок оголошення та публікації викладені в Законі про КС Латвійської Республіки

(ст. ст. 30–33) [234] та Регламенті КС (Розділ 11, ст. ст. 201–226) [252].

Відповідно до зазначених нормативних актів після закінчення засідання КС судді виходять до нарадчої кімнати та більшістю голосів приймають рішення у справі. У разі, якщо голоси під час голосування розділяються порівну, суд виносить рішення, що правова норма (акт), яка оспорується, відповідає правовій нормі вищої юридичної сили.

Суддя, який голосував проти позиції, викладеного в рішенні, викладає свою особливу думку в письмовій формі, що додається до справи, але в судовому засіданні вона не оголошується. Голова судового засідання всі викладені особливі думки вкладає в конверт. Якщо рішення прийнято одногосно, тоді до конверта вкладається письмове підтвердження, що особливі думки відсутні. Після цього конверт опечатується печаткою Суду та у такому вигляді зберігається у відповідній справі три місяці. Після спливу зазначеного терміну особливі думки стають доступними для всіх.

Рішення приймається не пізніше 30 днів після початку розгляду справи на засіданні КС Латвійської Республіки.

Рішення у справі, яке розглянуто у судовому засіданні за участю учасників справи, оголошується публічно. Якщо справа розглянута у письмовому процесі, то рішення не пізніше, ніж на наступний день після його підписання, надається учасникам справи шляхом надсилання його копій.

Рішення, яке передано до канцелярії для направлення його учасникам у справі, стає доступним для засобів масової інформації.

Не пізніше, ніж на наступний день після оголошення або підписання рішення канцелярія робить відмітку в Реєстрі справ КС і копія рішення направляється для опублікування в газеті «Латвіяс Вестнесіс» («*Latvijas Vēstnesis*»), та у виданні «Латвіяс Републікас Саеймас ун Міністру Кабінета Зіньотайс».

У рішенні КС Латвійської Республіки зазначається: 1) час і місце винесення рішення; 2) склад КС і секретар судового засідання; 3) учасники справи (із зазначенням заявника); 4) норма закону, на підставі якої КС

розглянув справу; 5) правова норма (акт), яка оскаржувалася; 6) обставини, що констатуються КС; 7) аргументи та докази, якими обґрунтовуються висновки КС; 8) аргументи та докази, на підставі яких КС відхиляє ті чи інші докази; 9) конституційна норма або інша правова норма, якою керувався КС, оцінюючи відповідність правової норми (акта), що оспорується правовій нормі вищої юридичної сили; 10) постанова КС про те, чи відповідає правова норма (акт) або вона не відповідає правовій нормі вищої юридичної сили; 11) стосовно чинної правової норми (акта), що оспорується, – момент, з якого вона втрачає силу, якщо КС вирішив, що ця норма (акт) не відповідає правовій нормі вищої юридичної сили; 12) у разі потреби – інші постанови Суду; 13) посилення на те, що рішення Конституційного Суду є остаточним та оскарженню не підлягає.

Рішення проголошується іменем Латвійської Республіки та підписується головою на судовому засіданні.

Рішення КС є остаточним та набуває чинності з моменту його оголошення. Рішення КС Латвійської Республіки, а також інтерпретація відповідної правової норми, яка в ньому міститься, є обов'язковими для всіх державних органів та органів самоврядування, включаючи суди та посадових осіб, а також для фізичних та юридичних осіб.

Визнана неконституційною правова норма (акт) вважається такою, що втратила силу з дня опублікування рішення КС, якщо КС не встановив інше.

Важливим моментом набуття юридичної сили рішень КС Латвійської Республіки є їх опублікування. Рішення КС Латвійської Республіки публікуються в газеті «Латвіяс Вестнесіс» (*«Latvijas Vēstnesis»*), а також відповідно до Регламенту Суду надається або надсилається учасникам провадження. За наявності у справі особливої думки судді, вона також публікується в газеті «Латвіяс Вестнесіс» не пізніше двох місяців із дня прийняття рішення КС.

Один раз на рік КС Латвійської Республіки публікує збірку рішень Суду, в яку входять всі рішення та додані до справ особливі думки суддів [252].

Непідкупний інтерес становить порядок прийняття рішення, його зміст,

оголошення та опублікування в Республіці Польща.

Правова регламентація порядку прийняття рішення, його змісту та публікації міститься в Розділі 3, ст. ст. 66–81 Закону про Конституційний Трибунал Республіки Польща [237].

Положення щодо порядку прийняття рішення є схожими з нормами Закону про КС Латвійської Республіки, але мають і деякі відмінності. Відповідно до ст. 69 Закону про Трибунал Республіки Польща судове рішення Трибуналу може містити посилання на весь нормативно-правовий акт або на його окремі положення [237].

Стаття 66 Закону про Трибунал Республіки Польща передбачає, що Трибунал в процесі прийняття рішення пов'язаний межами заяви, правового питання або позову [237]. Це положення інтерпретується по-різному.

Більш вузьке тлумачення цієї норми дається виходячи з принципу *judicial restraint* («обмеження судової влади»). У цьому разі Конституційний Трибунал Республіки Польща виносить рішення, ґрунтуючись виключно на тій інформації, яка міститься в скарзі та документах, що її супроводжують, включаючи предмет скарги (конкретний нормативний акт або його частина, яка, з точки зору заявника, порушує його конституційні права та свободи), доказах, наведених заявником у своїй скарзі, а також підставах для звернення зі скаргою.

Більш широке тлумачення дається із застосуванням принципу *judicial activism* («судового активізму»). У такому разі Конституційний Трибунал Республіки Польща може вийти за межі, зазначені в скарзі, та обґрунтувати своє рішення у висновках, що відрізняються від тих, що містяться в скарзі, а також у нормативних актах, які не були зазначені в скарзі заявника.

Одноманітної практики у Конституційному Трибуналі щодо згаданого питання не відпрацьовано.

Рішення Трибуналом Республіки Польща, як і КС Латвійської Республіки, приймається більшістю голосів шляхом таємного голосування після обговорення його в нарадчій кімнаті суддями, які брали участь у справі.

Головуючий суддя опитує суддів під час голосування відповідно до їх віку, починаючи з наймолодшого, і голосує останнім.

Член судової колегії, який не погоджується з більшістю, може висловити свою думку щодо незгоди, зокрема щодо обґрунтування рішення, у письмовому вигляді до оголошення судового рішення. Ця позиція відображається в судовому рішенні.

Рішення суду підписується кожним членом судової колегії, включаючи суддю, який висловив свою незгоду з рішенням більшості.

Рішення суду повинно містити такі складові: 1) вказівку на судову колегію та секретаря; 2) дату та місце його прийняття; 3) вказівку на заявника та інших учасників судового розгляду; 4) точну назву нормативно-правового акта, стосовно якого виноситься рішення; 5) виклад претензій заявника або позивача про конституційні порушення; 6) постанову Трибуналу.

Трибунал зобов'язаний не пізніше, ніж через місяць після опублікування рішення, надати своє обґрунтування в письмовому вигляді. Обґрунтування мають підписати судді Трибуналу, які брали участь у голосуванні.

Усі рішення Трибуналу, прийняті у письмовій формі, мають оголошуватися учасниками судового процесу. Головуючий суддя судової колегії або суддя-доповідач має в усному обґрунтуванні судового рішення вказати суттєві причини його прийняття та розкрити позиції, що суперечать загальній ідеї рішення. Суддя, який висловив свою незгоду, повинен аргументувати свою позицію.

Оголошені рішення Трибуналу негайно після підготовки мотивації мають бути вручені учасникам судового процесу.

Якщо Трибунал приймає рішення про те, що нормативно-правовий акт припиняє свою дію після опублікування судового рішення, який підтверджує його невідповідність Конституції, ратифікованим міжнародним угодам або законодавчим актам, він повинен у судовому рішенні визначити дату, коли саме такий акт припиняє свою дію [237].

Голова Конституційного Трибуналу Республіки Польща Б. Здзенницьки

вказав про те, що правові наслідки рішень Конституційного Трибуналу для конкретних законодавчих актів потребують нового урегулювання. Так, згідно з п. 3 ст. 190 Конституції Республіки Польща рішення Конституційного Трибуналу набуває чинності в день його опублікування, проте Конституційний Трибунал Республіки Польща може визначити інший строк втрати обов'язкової сили нормативним актом. Це свідчить про те, що рішення про неконституційність діє *ex nunc* (зараз) і не має зворотної сили [104].

Однак це суперечить змісту п. 4 ст. 190 Конституції, який передбачає, що рішення Конституційного Трибуналу щодо невідповідності Конституції, міжнародному договору або закону нормативного акта, на підставі якого було прийнято судове рішення, що вступило в законну силу, остаточне адміністративне рішення або рішення з інших питань є підставою для поновлення провадження, скасування рішення відповідно до принципів та порядку, які визначені в приписах, що належать до конкретного провадження.

Зміст п. 4 ст. 190 Конституції Республіки Польща передбачає, що норма, яка не відповідає Конституції, визнається недійсною *ex tunc*, тобто із зворотною силою дії рішення Конституційного Трибуналу. Така внутрішня суперечність положень, які містяться в одній і тій самій нормі Конституції не лише створюють проблеми тлумачення, а й знижують ефективність конституційного права.

Для вирішення цих суперечностей Конституційний Трибунал Республіки Польща створив новаторські, але водночас дуже спірні концепції так званих рамкових, тлумачних та застосовних постанов. Наприклад, у Постанові від 31 січня 2001 р. Р 4/99 Конституційний Трибунал Республіки Польща визнав неконституційними деякі норми ЦК Республіки Польща, які діяли з початку 60-х рр. ХХ ст., та на підставі яких були прийняті сотні тисяч судових рішень, що встановлюють право на спадщину. Конституційний Трибунал тоді обмежив діапазон неконституційності норм, що досліджувалися, встановив, що вони не відповідають Конституції Республіки Польща тільки з дня опублікування Постанови [104].

Рішення Трибуналу повинні бути опублікованими в збірці законів (*Dziennik Ustaw*) Республіки Польща. Рішення Трибуналу, що підтверджують невідповідність нормативно-правового акта Конституції, ратифікованим міжнародним угодам або законодавчим актам, повинні бути опубліковані у виданні, в якому було опубліковано цей акт, а якщо судові рішення стосується акта, який не був опублікований, – то в офіційному друкованому виданні Республіки Польща «Польський Екран». Крім того, Конституційний Трибунал Республіки Польща публікує збірку своїх судових рішень.

Заслуговує на увагу також порядок прийняття рішення, його зміст, оголошення та опублікування в РФ.

Зокрема, Закон про КС РФ містить найбільш деталізовану регламентацію порядку прийняття та виконання рішення. Цим питанням присвячена Глава VIII, ст. 71–83 [203].

Остаточне рішення КС РФ по суті будь-якого питання, крім тих, що стосуються запиту про встановлення порядку пред'явлення звинувачення Президенту РФ у державній зраді або скоєнні іншого тяжкого злочину, має назву «постанова». Вона ухвалюється іменем РФ.

Рішення приймається відкритим голосуванням поіменним опитуванням суддів. Головуючий в усіх випадках голосує останнім [253].

Потрібно до Республіки Польща, у разі, якщо голоси поділилися порівну, рішення вважається прийнятим на користь конституційності акта, який оспорується.

Закон про КС передбачає низку вимог до рішення КС. Зокрема, рішення КС повинно обґрунтовуватися на матеріалах, які досліджувалися КС. Приймаючи рішення, КС оцінює як буквальний зміст акта, що розглядається, так і зміст, який надано йому офіційним та іншим тлумаченням або правозастосовною практикою, що склалася, а також виходячи з його місця в системі правових актів. Також КС РФ приймає постанови та дає висновки виключно до предмета, зазначеного у зверненні та лише стосовно тієї частини акта або компетенції органу, конституційність яких підлягає оскарженню у

зверненні. Під час прийняття рішення КС РФ не пов'язаний підставами та доказами, які викладені у зверненні. Постанови та висновки КС РФ викладаються у вигляді окремих документів з обов'язковим наведенням мотивів їх прийняття.

Зміст рішення КС РФ, залежно від характеру питання, що розглядається, повинен містити такі відомості: найменування рішення, дата та місце його прийняття; персональний склад КС РФ, що прийняв рішення; необхідні відомості про сторони; формулювання питання, що розглядається, привід і підстави до його розгляду; норми Конституції РФ та Федерального конституційного закону, відповідно до яких КС має право розглядати це питання; вимоги, що містяться у зверненні; фактичні та інші обставини, встановлені КС; норми Конституції РФ та Федерального конституційного закону, якими керувався КС під час прийняття рішення; докази на користь прийнятого КС рішення, а у разі потреби також докази, що спростовують ствердження сторін; формулювання рішення; вказівка на остаточність та обов'язковість рішення; порядок набрання чинності рішенням, а також порядок, строки та особливості його виконання та опублікування.

Остаточне рішення КС РФ підписується всіма суддями, які брали участь у голосуванні.

Законом про КС РФ [203] передбачено право судді на особливу думку, яка може бути висловлена у разі, якщо суддя не погоджується із рішенням КС. Така особлива думка має бути викладена у письмовій формі з долученням її до матеріалів справи. Особлива думка судді разом із рішенням КС РФ підлягає опублікуванню у Віснику КС РФ («Вестник Конституционного Суда Российской Федерации»).

Суддя КС, який голосував за прийняту постанову або висновок по суті питання, що розглядалося КС, але такий, що залишився у меншості під час голосування стосовно будь-якого іншого питання або мотивування прийнятого рішення, має право письмово викласти свою думку про незгоду з більшістю суддів. У такому разі письмова незгода судді також долучається до матеріалів

справи та підлягає опублікуванню у Віснику КС РФ («Вестник Конституционного Суда Российской Федерации»).

Остаточне рішення КС оголошується в повному обсязі на відкритому судовому засіданні КС відразу ж після його підписання.

Не пізніше, ніж у двотижневий строк після їх підписання, постанови та висновки КС направляються суддям КС РФ; сторонам; Президенту РФ; Раді Федерації; Державній Думі; Уряду РФ; Уповноваженому з прав людини; ВС РФ; Вищому АС РФ; Генеральному прокурору РФ; Голові Слідчого комітету РФ; міністру юстиції РФ. Окрім того, рішення КС можуть бути направлені також іншим державним органам та підприємствам, суспільним об'єднанням, посадовим особам та громадянам.

Подібно до Польщі та Латвії, у РФ – рішення КС РФ є остаточним та оскарженню не підлягає. Остаточне рішення вступає в силу негайно після його проголошення. Постанови у справах, які розглянуті без проведення слухання (ст. 47.1), вступають в силу з дня їх опублікування. Інші рішення вступають в силу з дня їх прийняття. Рішення КС діє безпосередньо та не потребує підтвердження іншими органами та посадовими особами.

Юридична сила постанови КС РФ про визнання акта неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям цього ж акта. Акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають силу [203].

Постанови та висновки КС РФ підлягають негайному опублікуванню в офіційних виданнях органів державної влади РФ, суб'єктів РФ, яких стосується прийняте рішення.

Крім того, рішення публікуються у Віснику КС РФ («Вестник Конституционного Суда Российской Федерации»), а у разі потреби і в інших виданнях [253].

Водночас Венеціанська Комісія, досліджуючи питання обов'язкової сили мотивувальної частина рішення, дійшла таких висновків. У правових системах загального права лише резолютивна частина рішення (*ratio decidendi*) може бути обов'язковим прецедентом, тоді як мотивувальна частина (*obiter dicta*) має

лише силу переконання (п. 213) [107]. Комісією зазначено, що мотивувальною є частина рішення, в якій суд надає своєму рішенню форму та в якій не лише відображаються обґрунтування рішення, а й даються посилання на подальшу позицію суду з приводу визначеного питання («*obiter dicta*»). Як правило, КС дають тлумачення конституційних і законодавчих положень у мотивувальній частині рішення.

У державах, де верховні суди неофіційно визнають тлумачення конституційних положень, що надано КС, гарантується одноманітне застосування зазначених норм. Проте в деяких державах виникає питання стосовно формальної обов'язкової сили *ratio decidendi* рішень КС для звичайних судів (п. 212) [107].

У Чеській Республіці КС, зазначаючи користь обов'язкової сили, стверджує, що обґрунтування рішення фактично містить конституційно необхідне тлумачення Конституції, і, таким чином, має в подальшому застосовуватися судами загальної юрисдикції (п. 236) [107].

Важливою стадією провадження за конституційними скаргами КС РФ є виконання рішень КС РФ. Порядок виконання рішення КС РФ закріплений у Законі про КС РФ [203].

Доречно підкреслити, що ні Закон про КС Латвійської Республіки, ні Закон про Конституційний Трибунал Республіки Польща не містять положень, що конкретно регламентують порядок виконання рішень КС цих країн.

Закон про КС РФ має детальну регламентацію порядку виконання рішення КС і передбачає таке.

Рішення судів та інших органів, що ґрунтуються на актах або їх окремих положеннях, які визнані постановою КС РФ неконституційними, не підлягають виконанню та повинні бути переглянуті в установлених федеральним законом випадках.

У випадках, якщо рішенням КС РФ нормативний акт визнаний таким, що не відповідає Конституції РФ повністю або частково або з рішення КС впливає необхідність усунення прогалини в правовому регулюванні,

державний орган або посадова особа, що прийняли цей нормативний акт, розглядають питання про прийняття нового нормативного акта, який повинен, зокрема, містити положення про відміну нормативного акта, визнаного таким, що не відповідає Конституції РФ повністю, або про внесення необхідних змін та (або) доповнень до нормативного акта, який визнано неконституційним в окремій його частині.

До прийняття нового нормативного акта безпосередньо застосовується Конституція РФ.

Позиція КС РФ стосовно того, чи відповідає Конституції РФ зміст нормативного правового акта або його окремого положення, що надається їм правозастосовною практикою, викладена в постанові КС РФ, зокрема, в постанові у справі стосовно перевірки за скаргою на порушення конституційних прав та свобод громадян конституційності закону, що застосовується в конкретній справі, або про перевірку за запитом суду загальної юрисдикції конституційності закону, що підлягає застосуванню в конкретній справі, підлягає врахуванню правозастосовними органами з моменту вступу в силу відповідної постанови КС РФ.

У Законі про КС РФ [203] передбачено також обов'язок державних органів та посадових осіб привести закони та інші нормативні акти у відповідність до Конституції РФ у зв'язку з рішенням КС РФ. У разі, якщо рішенням КС нормативний акт визнано таким, що не відповідає Конституції РФ повністю або частково, або з рішення КС випливає необхідність усунення прогалини у правовому регулюванні:

1. Уряд РФ не пізніше шести місяців після опублікування рішення КС РФ, якщо інший строк не встановлено постановою КС РФ відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 75 Закону про КС РФ (передбачає право КС зазначити в тексті рішення порядок набуття чинності, порядок строк та особливості його виконання), вносить на розгляд Державної Думи проект нового федерального конституційного закону, проект нового федерального закону або низку взаємопов'язаних проектів законів, або законопроект про внесення змін до

закону, що визнаний КС РФ неконституційним в окремій його частині. Президент РФ, Рада Федерації, члени Ради Федерації, депутати Державної Думи, законодавчі (представницькі) органи державної влади суб'єктів РФ, а також ВС РФ, Вищий Арбітражний Суд РФ з питань їх компетенції мають право здійснювати підготовку проекту нового федерального конституційного закону, проект нового федерального закону або низку взаємопов'язаних проектів законів або законопроект про внесення змін до закону, що визнаний КС РФ неконституційним в окремій його частині, та вносити їх у Державну Думу. Уряд РФ у разі підготовки позитивного висновку або позитивного офіційного відгуку на законопроект, внесений одним із суб'єктів права законодавчої ініціативи, зазначених вище, мають право відкласти внесення законопроекту, ініціатором якого є Уряд РФ.

2. Президент РФ, Уряд РФ не пізніше двох місяців після опублікування рішення КС РФ скасовують нормативний акт відповідно Президента РФ або Уряду РФ, приймають новий нормативний акт або вносять зміни та (або) доповнення до нормативного акта, визнаного неконституційним в окремій його частині.

3. Законодавчий (представницький) орган державної влади суб'єкта РФ протягом шести місяців після опублікування рішення КС РФ вносить необхідні зміни до конституції (статуту) суб'єкта РФ, скасовує визнаний неконституційним закон суб'єкта РФ, приймає новий закон суб'єкта РФ або низку взаємопов'язаних законів або вносить зміни та (або) доповнення до закону суб'єкта РФ, визнаний неконституційним в окремій його частині.

4. Федеральні органи державної влади, органи державної влади суб'єктів РФ, що уклали між собою визнаний повністю або частково таким, що не відповідає Конституції РФ договір між федеральними органами державної влади та органами державної влади суб'єктів РФ, не пізніше двох місяців після опублікування рішення КС вносять до відповідного договору зміни та (або) доповнення або припиняють дію договору.

Відповідальність за невиконання рішення КС РФ передбачена ст. ст. 80,

81 Закону про КС РФ [203].

Так, згідно із ст. 80 Закону, якщо після закінчення шестимісячного строку після опублікування рішення КС законодавчим (представницьким) органом державної влади суб'єкта РФ не будуть прийняті передбачені заходи у зв'язку з рішенням КС, застосовується механізм відповідальності, передбачений федеральним законодавством. У разі, якщо вища посадова особа суб'єкта РФ (керівник вищого виконавчого органу державної влади суб'єкта РФ) через два місяці після опублікування рішення КС РФ не будуть прийняті передбачені Законом заходи у зв'язку з рішенням КС, застосовується механізм відповідальності, передбачений федеральним законодавством.

Невиконання, неналежне виконання або створення перешкод до виконання рішення КС РФ тягне за собою відповідальність, встановлену федеральним законом (ст. 81 Закону) [203].

Відповідно до висновку Венеціанської Комісії КС у будь-яких випадках повинен мати відповідні повноваження для можливості поновити порушені права на підставі обов'язкового рішення у справі.

Дослідивши виконання рішень КС у РФ, Латвії та Польщі, можна нагадати, що Венеціанська Комісія наголошує – просте декларативне рішення стосовно неконституційності не є достатнім засобом правового захисту. Скарга має бути «ефективною» як із правової, так і практичної точки зору. Суд має наділятися повноваженнями давати вказівку державним органам щодо виконання дій на усунення наслідків, що призвели до відкриття конституційного провадження (п. 90, 91) [107]. У деяких державах органи конституційної юрисдикції наділені правом видати наказ, відповідно до якого державні органи зобов'язані вжити позитивних дій для забезпечення зупинення заподіяння подальшої шкоди заявнику (наприклад, у ФРН, на Мальті, у ПАР, Ліхтенштейні, Швейцарії) (п. 143) [107].

Отже, розгляд конституційної скарги конституційними судами стає приводом для здійснення більш загального конституційного контролю, що здійснюється органами публічної влади та приводить до розвитку

конституційного ладу, значного зростання рівня утвердження принципу верховенства права та закону в нормативно-правовій базі та юридичній практиці певної країни.

У цьому контексті на увагу заслуговує регулювання, передбачене ст. 87 Закону РФ «Про Конституційний Суд», згідно з яким визнання положень такими, що не відповідають Конституції РФ, є підставою для скасування інших норм, які ґрунтуються на неконституційних положеннях або тих, що відтворюють їх або містять такі ж положення, які були визнані неконституційними [203].

Процедура провадження у справах за конституційними скаргами в розглянутих країнах (Польща, Латвія, РФ) загалом охоплює такі стадії: а) відкриття провадження; б) підготовка до слухання справи; в) розгляд у режимі судового засідання; г) прийняття рішення, його оголошення та опублікування; д) виконання рішення. Ця процедура провадження за конституційними скаргами в переважній більшості доволі детально регламентована в законах про органи конституційної юрисдикції цих держав. Водночас подальша конкретизація порядку провадження у справах за конституційними скаргами здійснена в регламентах органів конституційної юрисдикції цих країн. Беззаперечно, кожна країна має свої особливості порядку розгляду конституційної скарги, прийняття рішення, його змісту, опублікування, набуття чинності та юридичної дії рішення КС за результатами розгляду скарги, а відповідно – негативні та позитивні моменти в провадженні у справах за конституційними скаргами. Останні – сильні сторони провадження у справах за конституційними скаргами (новітні досягнення науки конституційного права та юридичної практики) потребують втілення в Україні.

3.3. Інститут конституційної скарги: особливості впровадження в національне законодавство України

В умовах глобалізації, коли кожне явище через всесвітні зв'язки

комунікації отримує оцінку й висвітлення майже в будь-якій точці земної кулі, перед усією сукупністю національних і міжнародних правоохоронних систем, у тому числі конституційною юстицією, постає низка нових завдань. З огляду на це, на вістрі подій часто перебувають саме органи конституційного контролю, яким доводиться вирішувати, наскільки нові або радикально оновлені суспільні відносини у своєму правовому регулюванні відповідають конституційним вимогам [89, 158].

Ефективне виконання органами конституційної юрисдикції своєї основної функції – забезпечення верховенства Основного Закону, можливе лише за умови належного закріплення конституційно-правового статусу цих органів, відповідності його новим вимогам та реаліям сьогодення, новітнім досягненням науки конституційного права та сучасним світовим тенденціям розвитку цих органів.

Наведені вище чинники переконливо вказують на потребу вдосконалення конституційно-правового інституту форм звернення до Конституційного Суду України, зокрема, імплементації в національне законодавство України такої форми звернення до органу конституційної юстиції, як конституційна скарга, що значно підвищить рівень виконання головного обов'язку Української держави – утвердження і забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Адже серед процедур, які використовують органи конституційної юрисдикції в багатьох зарубіжних країнах для захисту прав і свобод людини та громадянина, основне місце посідає саме розгляд конституційних скарг. Сутність інституту конституційної скарги зводиться до права осіб звертатися до органів конституційно-судового контролю з проханням про перевірку конституційності владних актів, якими порушуються їх права та свободи. На жаль, у чинному законодавстві України цей інститут не знайшов об'єктивації, що, мабуть, пояснюється прагненням законодавця запобігти перевантаженню КС України такими справами. Водночас це обмежує можливості громадян у сфері захисту своїх прав і свобод національними правовими засобами, зокрема і в КС України.

Конституційна скарга є визначальним елементом конституційної юстиції, за її допомогою фізичні та юридичні особи зможуть захищати свої права та свободи в органах конституційної юстиції [114, 60–69]. Беручи до уваги те, що у вітчизняному законодавстві така скарга не передбачена, а є лише право громадян на конституційне звернення щодо тлумачення Конституції та законів України, то можна стверджувати про звужену національну модель функціонування інституту конституційної юстиції.

Відповідно до позиції П. М. Ткачука та А. П. Ткачука, із запровадженням інституту конституційної скарги можливості захисту основних прав і свобод громадян у КС України розширюються. Проте немає підстав стверджувати, що нині вони обмежені [300, 125]. Погоджуючись із тим, що запровадження інституту конституційної скарги в Україні розширить можливості захисту КС України прав і свобод громадян, вважаємо, що висновок зазначених вище вчених стосовно відсутності обмежень у захисті прав і свобод громадян КС України є недостатньо обґрунтованим.

Так, органи державної влади мають певні повноваження у сфері захисту прав і свобод особи шляхом звернення до КС України з конституційними поданнями. Одним із небагатьох прикладів є Рішення КС України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. ст. 29, 36, ч. 2 ст. 56, ч. 2 ст. 62, ч. 1 ст. 66, пп. 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 ст. 71, ст. ст. 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) від 9 липня 2007 р. № 6-рп [304, 36], але при цьому самі громадяни позбавлені права звертатися до КС України стосовно конституційності відповідних правових актів.

У квітні 2009 р. Постійний представник ФРН при Раді Європи Е. Кьольш від імені німецького уряду звернувся за висновком щодо індивідуального доступу до конституційного правосуддя. Е. Кьольш зазначив, що таке дослідження могло б стати вагомим внеском у розвиток національних засобів відновлення порушених прав і свобод людини та суттєво допомогти

гарантувати довгострокову ефективність діяльності ЄСПЛ. З огляду на це була створена комісія для підготовки відповіді. До комісії ввійшли Голова КС Республіки Вірменія Г. Г. Арутюнян, професор Університету м. Кельн (нині суддя ЄСПЛ) А. Нусбергер і Голова КС Угорщини, член Венеціанської Комісії Європи П. Пацоллай. Ідея, що обумовила це дослідження, полягала в тому, щоб довести, що держави, в яких існує індивідуальний доступ до конституційного правосуддя, забезпечують ефективні засоби всередині країни і в такий спосіб зменшують навантаження на діяльність ЄСПЛ. Це дослідження має таку структуру.

У вступній частині розглядаються загальні, історичні, теоретичні питання, а також проблеми термінології. Праця складається з чотирьох глав: у першій аналізуються різні типи доступу, акти, які підлягають контролю в такому провадженні, та права, що захищаються; у другій досліджуються процедурні питання: умови відкриття провадження, метод фільтрації заяв, можливість об'єднувати подібні справи, тимчасові заходи (можливість призупинення імплементації), припинення провадження в разі, якщо заяву відкликано, зрештою, часові межі для прийняття рішення; у третій – увага зосереджується на наслідках прийнятих рішень; в останній – обговорюються два важливих питання, зокрема розмежування повноважень між конституційним і верховними судами та перенавантаження КС з огляду на потік індивідуальних скарг. Осмислюючи представлену відповідь комісії на звернення, конституційна скарга має такі характеристики:

1) це правовий засіб субсидіарного характеру після вичерпання інших правових засобів правового відновлення;

2) її можна застосувати під час порушення основоположних прав і свобод;

3) її можна застосувати при порушенні або закону, або адміністративного акта, або рішення суду навіть у разі бездіяльності органів влади;

4) вона може застосуватися будь-якою особою, яка вважає себе жертвою порушення основоположних прав і свобод [222, 166–169].

Дискусії про запровадження інституту конституційної скарги у правову

систему України тривають уже давно. Це планувалося не лише в проектах третього Президента України В. А. Ющенка, а й у багатьох інших, розроблених політичними партіями, громадськими організаціями. Такі пропозиції були, коли ще готувався перший проект Конституції України. Інша річ, що на той момент, у 1995–1996 рр., залишався досить сильним вплив правового позитивізму та радянської школи права. До того ж не існувало належного наукового підґрунтя, а ВР Україна ще не ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. та Протоколів до неї [325, 17].

На прискорення цього процесу впливають й обставини, на яких наголошує суддя КС Республіки Молдови Д. Пулбере, пасивністю деяких правових суб'єктів, зокрема правоохоронних органів, щодо конституційного аналізу юридичних норм, які застосовуються в їх діяльності. На жаль, у них ще за радянських часів збереглася традиція презумпції конституційності правових норм, прийнятих центральними органами державної влади. Пасивність виявляють насамперед адвокати, які зобов'язані піддавати професійному тлумаченню норми законів із метою захисту інтересів своїх клієнтів. Тією ж мірою це зауваження стосується і прокурорів, які є представниками держави та її інтересів. Як адвокати, так і прокурори й судді використовують надане їм право рідко, і часто трапляється, що норми, які застосовані судовими інстанціями загальної юрисдикції, згодом визнають КС такими, що не відповідають Основному Закону [103, 150].

На наше переконання, першим кроком на шляху до запровадження інституту конституційної скарги у правову систему України є чітке визначення предмета цього звернення. Жодними обставинами не можна виправдати факти, пов'язані з існуванням правових актів, що суперечать конституційним нормам, які гарантують основні права та свободи особи. Тому доречно говорити про те, що ця конституційна ініціатива може стосуватися визначеного кола правових актів, конституційність яких належить до компетенції Конституційного Суду України. На нашу думку, за умови запровадження інституту конституційної скарги в національне законодавство, вона може спрямовуватися щодо

конституційності чинних міжнародних договорів України, законів та інших правових актів ВР України, актів Президента України, актів КМ України та правових актів ВР АРК.

Визначеність щодо предмета оскарження сприятиме ефективному внесенню змін і доповнень до чинних конституційно-правових норм. Одним із варіантів внесення змін до Конституції України може бути доповнення переліку суб'єктів права звернення до КС України, закріпленого в п. 1 ч. 1 ст. 150 (подібним чином це питання врегульовано в ч. 3 ст. 32А Конституції Угорської Республіки).

Однак цей варіант є прийнятним, лише якщо предметом оскарження конституційною скаргою будуть усі зазначені в п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України акти. У разі якщо громадянам буде надано право звертатися з приводу конституційності виключно законів, то доречно буде доповнити ст. 150 Конституції України окремим пунктом, який передбачатиме повноваження КС України щодо розгляду конституційних скарг (приклад такого варіанта вирішення питання подані в конституціях Республіки Албанія (ст. 131), Республіки Хорватія (ст. 125), Чеської Республіки (ст. 87), Республіки Словенія (ст. 160), Королівства Іспанія (ст. 161), Швейцарської Конфедерації (ст. 113), РФ (ст. 125) тощо), або закріпити це повноваження окремою статтею (як це передбачено в конституціях Австрійської Республіки – ст. 144 та Словацької Республіки – ст. 127).

Під час визначення кола предметів конституційної скарги виникає питання узгодження останнього з нормами адміністративно-процесуального законодавства. У цьому контексті А. В. Портнов зазначає, що може виникнути питання про доцільність існування інституту конституційної скарги, оскільки ч. 1 ст. 17 КАС України передбачено компетенцію адміністративних судів стосовно розгляду спорів із суб'єктом владних повноважень щодо його порушення у сфері публічно-правових відносин [175]. Однак компетенція адміністративних судів стосується спорів щодо порушень не лише основних прав і свобод людини та громадянина, а й суб'єктивних прав та юридичних

обов'язків. Окрім того, ця компетенція не стосується прийняття рішення щодо законів.

На нашу думку, для подолання правових проблем підвідомчості відповідних справ адміністративної та конституційної юрисдикції у разі впровадження в Україні інституту конституційної скарги доцільно врахувати те, що:

1) Конституційний Суд України не розглядає справу задля розв'язання відповідного спору, а дає оцінку відповідності Конституції України того чи іншого акта;

2) конституційна скарга має винятковий характер і здійснюється лише з чітко визначених підстав;

3) фізичні та юридичні особи можуть звернутися з конституційною скаргою тільки у разі вичерпання всіх інших національних засобів захисту своїх порушених конституційних прав [7, 70].

Видається доречним також конституційне закріплення суб'єктів права на звернення з конституційною скаргою та прав на захист, які ці суб'єкти можуть вимагати в порядку конституційного контролю. Як правило, конституції зарубіжних країн визначають суб'єкта через слова «кожний», «громадянин» (ст. 89 Конституції Грузії [139], ст. 79 Конституції Республіки Польща [142]).

Однак у деяких конституціях прямо вказано, що до таких суб'єктів належать фізичні та юридичні особи (ст. 162 Конституції Королівства Іспанія [140], ст. 127 Конституції Словацької Республіки [144]).

У низці країн захисту підлягають усі конституційно гарантовані права (Словенія, Хорватія тощо), в більшості інших чітко визначено перелік конституційних прав, що підлягають захисту в КС.

Серед вітчизняних фахівців також немає єдності з цього питання. Так, М. В. Тесленко та П. М. Ткачук вважають, що індивідам має бути надано право звертатись до КС України з приводу порушення всіх конституційно гарантованих прав і свобод.

У свою чергу А. В. Портнов зазначає, що запропонований інститут

конституційної скарги стосується гарантування дотримання таких політичних прав і свобод, встановлених Конституцією України, як право брати участь в управлінні державними справами, всеукраїнському та місцевого референдумах, тому доцільно надати КС України право розглядати спори щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму, і відповідно позбавити такого права адміністративні суди [175, 38–45].

Водночас у практиці роботи КС України виникали часті випадки, коли нормативно-правовий акт, що перебував у провадженні в КС на предмет конституційності, до завершення розгляду по суті втрачає юридичну силу. У цьому зв'язку доречно унормувати процедуру провадження при виникненні аналогічних ситуацій (коли норма права, яка оскаржуватиметься конституційною скаргою, втрачає юридичну силу) з конституційними скаргами із закріпленням певних особливостей провадження за цих умов. На нашу думку, слід доповнити Закон України «Про Конституційний Суд України» положеннями, що будуть передбачати закриття провадження у справі розгляду конституційної скарги при втраті юридичної сили норми, яка оскаржується. Проте КС повинен залишити за собою право оцінити існування причин необхідності продовження судочинства з цієї справи. Найчастіше, в практиці інших країн, КС продовжують провадження у справі й розглядають її по суті для ефективного забезпечення основоположних прав заявника. Особа подає конституційну скаргу для захисту своїх основоположних прав, встановлених Конституцією. З цієї причини, розглянувши питання про припинення судочинства у справі, КС насамперед повинен врахувати необхідність захистити основоположні права, надані особам Конституцією. Оскаржуваної норми, яка втратила силу, може бути недостатньо для того, щоб усунути всі негативні наслідки, що настали для особи. Рішення КС є для суб'єкта оскарження єдиним правовим шляхом, яким він може скористатися для захисту своїх обмежених прав. На ці важливі аспекти наголошує й Голова КС Латвійської Республіки Г. Кутріс у своєму виступі на міжнародній конференції в Ялті 2013 р. [222, 127].

Важливим питанням для спрямування конституційної скарги та в перспективі відкриття провадження в КС за нею є умови (або фільтри) прийнятності конституційної скарги. На нашу думку, обов'язковою вимогою для направлення конституційної скарги до КС має бути вичерпання всіх можливих засобів судового захисту перед зверненням до КС України. Принаймні в такий спосіб цей аспект врегульований у законодавстві більшості зарубіжних країн.

Окрім того, законодавчі зміни мають стосуватися і процедури прийняття до розгляду та розгляду по суті конституційних скарг. Так, А. В. Портнов наголошує на тому, що врегулювання процедур відправлення конституційного судочинства є недостатнім і потребує вдосконалення на рівні окремого закону, що обґрунтоване як потребою приведення у відповідність правового регулювання конституційних процесуальних відносин ст. 153 Конституції України, так і наявністю теоретичного підґрунтя його прийняття, а саме – існування особливостей конституційних процесуальних відносин, які дають змогу відокремлювати їх від кримінально-процесуальних, цивільних процесуальних, адміністративно-процесуальних тощо. Ним може бути закон «Про процедури розгляду справ Конституційним Судом України», в якому доречно передбачені всі процедури, пов'язані з прийняттям рішення у справі за конституційним поданням чи конституційним зверненням, починаючи зі звернення до КС України та завершуючи особливостями виконання рішень КС. У цьому законі доцільно передбачити також окрему структурну складову, присвячену розгляду конституційних скарг [175, 40].

На особливу увагу заслуговує думка А. О. Селіванова, який вважає, що у процесуальному механізмі щодо розгляду конституційної скарги громадянина слід передбачити можливість змін у Законі України «Про Конституційний Суд України», а саме – створення нової двопалатної структури КС України. Одна з палат, як це зроблено у ФРН, РФ, займалася б винятково розглядом прийнятих конституційних скарг громадян на неправові закони, що дало б можливість отримувати попередню інформацію на особистому прийомі громадян

безпосередньо в КС України [175, 38–45].

Відповідно до § 11 Регламенту КС України [254] конституційні звернення, які відповідають вимогам, встановленим у Законі України «Про Конституційний Суд України» [236], з пропозиціями доповідаються керівникові Секретаріату КС України або його заступникові – керівникові Управління правової експертизи і за їх рішенням передаються у відповідний підрозділ Управління правової експертизи Секретаріату КС України для підготовки попереднього висновку про наявність підстав для відкриття конституційного провадження у справі або відмови у відкритті провадження. Підготовка попереднього висновку здійснюється протягом п'ятнадцяти календарних днів. У разі якщо суб'єкти права на конституційне звернення звертаються з клопотанням повідомити про стан розгляду справ, які перебувають на вивченні в колегіях суддів або на розгляді КС України, чи з інших питань, відповіді на них надає керівник Секретаріату КС України або його заступник за погодженням із суддею-доповідачем у відповідній справі. Якщо з порушених у конституційному зверненні питань КС України приймав рішення, давав висновок або приймав процесуальну ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження чи припинення конституційного провадження у справі, суб'єкту права на таке подання (звернення) направляється повідомлення за підписом керівника Секретаріату КС України або його заступника. До повідомлення додається копія відповідного рішення, висновку або процесуальної ухвали КС України.

За умови повторного звернення суб'єкта права на конституційне звернення до КС України з питання, з якого вже прийнято рішення, дано висновок КС України або прийнято процесуальну ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження чи припинення конституційного провадження у справі, заявнику повторно надається відповідь з одночасним повідомленням про припинення листування з порушеного питання. Подальші звернення таких осіб з того ж питання залишаються без відповіді і долучаються до справи за погодженням із заступником Голови КС України. Наступні явно не

обґрунтовані звернення до КС України розцінюються як зловживання правом. За таких обставин КС України діє відповідно до ст. 60 Закону України «Про Конституційний Суд України» [236]. На нашу думку, ці умови та порядок у цілому можуть використовуватися під час розгляду конституційної скарги.

Водночас А. С. Головін цілком слушно зазначав, що за умови прийняття рішення про запровадження конституційної скарги варто передбачити надання колегії суддів КС України повноважень щодо вирішення цих скарг кваліфікаційною більшістю від її складу. Якщо ж ухвала Колегії не отримала підтримки такої більшості, справа за аналогією з порядком, запровадженим у багатьох країнах Європи та СНД, повинна передаватися на розгляд пленарного засідання КС України [48, 251].

Також для того, щоб КС розглянув справу за конституційною скаргою, заявник повинен підтвердити те, що його основоположні права обмежені. Обмеження основоположних прав особи зазвичай має місце, якщо правова норма, яку особа вважає такою, що не відповідає нормам вищої юридичної сили, була застосована до цієї особи. Обмеження основоположних прав може бути потенціальним або очікуваним у майбутньому, але повинна існувати обґрунтована ймовірність, що застосування правової норми матиме для оскаржувача несприятливі наслідки.

Отже, особа в певних випадках може подати конституційну скаргу щодо несприятливої для неї правової норми, яка прямо й безпосередньо його стосується, але ще не була до нього застосована. У такому разі КС повинен оцінити, чи існує сукупність обставин, яка дозволяє йому переконатися в наявності обмеження та бути підставою для того, щоб особа була визнана потерпілою, причому така загроза має бути реальною [222, 128].

Під час вирішення питання запровадження інституту конституційної скарги варто звернути увагу на те, що під час розгляду конкретної конституційної скарги КС перевіряє в порядку конституційного нормоконтролю піддані сумніву на конституційність положення, що відображає не лише приватний, а й публічний інтерес. Окрім того, відповідність норми не

лише букві, а й духу Конституції, її меті, принципам, що виражає публічно-правове значення.

З метою пошуку більш оптимального варіанта запровадження конституційної скарги у правову систему України, доречно звернутися до механізму розгляду справ ЄСПЛ. Практика розгляду індивідуальних скарг ЄСПЛ має винятковий характер і здійснюється лише з чітко визначеного кола підстав, тоді як основний обсяг правозастосовної роботи покладається на секції та створені в них комітети [242, 69].

Опрацювання наукових доктрин розуміння інституту конституційної скарги дає підстави стверджувати, що кількість прихильників його запровадження є більшою ніж противників. Однією з негативних характеристик конституційної скарги, яку наводять опоненти, на якій найчастіше зупиняються фахівці, експерти є те, що остання може призвести до переобтяження роботи КС України. У свою чергу це призведе до неминучих наслідків, зокрема зниження обґрунтованості рівня рішень, що надаються цим судом. Проте невикористання всі можливих, вироблених світовою практикою, заходів із здійснення індивідуального доступу до КС щодо конституційності актів, які необґрунтовано обмежують конституційні права і свободу людини та громадянина, є суттєвою вадою діючої правової системи України. Більше того, на нашу думку, уникнути перевантаження роботи КС України можна через запровадження науково обґрунтованої, продуманої системи критеріїв (фільтрів) щодо прийнятності конституційної скарги, запровадження нової організаційної структури КС України.

З огляду на це викликає особливе зацікавлення позиція П. Б. Євграфова. На його думку, не можна обійти таку важливу проблему як прийнятність скарги на порушення законом конституційних прав і свобод людини і громадянина.

По-перше, варто наголосити, що в разі, коли закон зачіпає конституційні права і свободи громадян, то для визнання прийнятності скарги немає значення, чи були в дійсності порушені права громадянина в конкретній справі. Скарга прийнятна лише щодо закону, а не будь-якого іншого нормативно-правового документа.

По-друге, якщо ми маємо конкретну справу, розгляд якої завершено або розпочато в суді чи в іншому органі, який застосовує закон, то не має значення, який зміст рішень, прийнятих у справі судом, і чи розглянута вона судовими інстанціями. Адже йдеться про конституційність закону, який застосовується судом стосовно тих чи інших конституційних прав і свобод людини та громадянина.

По-третє, конституційна скарга може бути й на закон, який застосовано або має бути застосовано в конкретній справі. Звідси необхідно визначити, що закон можна оспорювати лише в тій частині, яка застосована щодо конкретного конституційного права, і якщо громадянин доведе, що до цього призвело застосування саме зазначеного закону [175, 38–45].

Важливим аспектом є юридичні наслідки рішення, винесеного під час розгляду конституційної скарги. У цьому зв'язку треба зазначити, що цей акт повинен містити зміни чи доповнення до нормативного правового акта, що був предметом конституційного контролю при позитивному розгляді справи. Заходи індивідуального характеру повинні реалізуватися у спеціальному режимі, що передбачає перегляд судових рішень чи інших правозастосовних актів, що відбулися у справі заявника, якщо для цього немає інших перешкод.

На сьогодні існує неоднозначність у юридичних наслідках розгляду справ, а саме – висновки і рішення КС України не є причиною перегляду справ судів інших інстанцій за нововиявленими обставинами, паралельно з тим, що закон надає можливість звернутися до КС України лише в тому разі, коли особи пройдуть усі етапи заходів захисту чи відновлення своїх порушених прав і свобод. У цьому контексті слід зазначити, що КС України здійснює функцію не лише судочинства, а й правосуддя, що є підтвердженням гуманістичної спрямованості діяльності держави в усіх сферах, зокрема конституційної юрисдикції. Крім того, не слід залишати поза увагою випадки, коли доречним було б КС України призупинити виконання остаточного рішення суду чи іншого правозастосовного органу до ухвалення ним рішення за конституційною скаргою.

Низка вчених висловили власні пропозиції щодо запровадження

інституту конституційної скарги, насамперед внесенням змін до Конституції України. Досліджуючи ці пропозиції правників щодо конституційної регламентації інституту конституційної скарги, доречно підкреслити, що вони в переважній більшості заслуговують на увагу, проте не позбавлені, на нашу думку, певних вад.

Так, С. В. Шевчук обґрунтовує, що норму, яка закріплює право на конституційну скаргу, потрібно було б закріпити в розділі, який регулює діяльність КС України. Такої ж точки зору дотримуються, зокрема А. О. Селіванов та А. В. Портнов. Відповідно до міркувань А. В. Портнова варто доповнити ч. 2 ст. 147 Конституції України словесною конструкцією – «а також захищає порушені права і свободи громадян, іноземців, закріплені в Конституції України». Як наслідок, ст. 147 Конституції України набуває такого змісту: «Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України, а також захищає порушені права і свободи громадян, іноземців, закріплені в Конституції України» [228, 320]. Подібне формування міститься у ст. 125 Конституції Республіки Хорватія, яка до повноважень КС відносить захист конституційних прав і свобод людини та громадянина [175, 38–45].

Водночас, на нашу думку, така редакція ст. 147 Конституції України поза правовим захистом залишає осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України та які згідно з Основним Законом України володіють значним спектром прав і свобод. Тому цей недолік редакції ст. 147 Конституції України доречно виправити, доповнивши суб'єктний склад, поряд із громадянами та іноземцями, осіб без громадянства.

М. М. Гультай у своїй монографії «Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя» пропонує викласти ст. 150 Конституції України в такій редакції: «До повноважень Конституційного Суду України належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України

(конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Ці питання розглядаються за конституційними поданнями: Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим; а також за конституційними скаргами осіб, у разі, якщо застосування цих актів у конкретних справах, по яких ухвалено остаточні рішення судів загальної юрисдикції, інших органів державної влади чи місцевого самоврядування, призвело до порушення їх прав і свобод, гарантованих Конституцією України; 2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України. З питань, передбачених цією статтею, Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. У визначених законом випадках та порядку рішення Конституційного Суду України виступають підставою для перегляду остаточних рішень судів загальної юрисдикції, інших органів державної влади чи місцевого самоврядування» [67, 357–358].

Із запропонованою М. М. Гультаєм редакцією ст. 150 Конституції України не можна погодитися повністю. На нашу думку, важливо включити до суб'єктного складу права на конституційну скаргу в Україні не лише фізичних, а й юридичних осіб. Це пов'язано з тим, що юридичні особи володіють власним конституційно-правовим статусом, який структурно включає такі елементи: а) правосуб'єктність; б) принципи конституційно-правового статусу; в) права, обов'язки і законні інтереси; г) гарантії здійснення принципів, прав, обов'язків і законних інтересів юридичної особи. Деякі юридичні особи є колективними суб'єктами. Окремі юридичні особи мають публічно-правовий, інші – приватноправовий характер. Водночас провести чіткі межі між останніми іноді досить таки складно, зважаючи на те, що певні юридичні особи (наприклад,

асоціації, конгреси, союзи) можуть мати як публічно-правові, так і приватноправові інтереси.

Більше того, доречно нагадати, що суб'єктами на звернення до ЄСПЛ є як фізичні, так і юридичні особи. І кількість заяв від юридичних осіб останнім часом значно збільшилася, і рішення ЄСПЛ за окремими з них для утвердження цілей і принципів Конвенції про захист прав людини і основних свобод мають основоположний, фундаментальний характер, наприклад, рішення ЄСПЛ за заявою ВАТ «Нефтяная компания ЮКОС» проти РФ.

Наведене демонструє значну специфіку юридичних осіб порівняно з фізичними особами та є вагомою підставою для надання юридичним особам самостійного права на конституційну скаргу до Конституційного Суду України.

Беручи до увагу зазначене, на нашу думку, редакція абз. 6 п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України має бути сформульована так: «а також за конституційними скаргами фізичних та юридичних осіб, у разі, якщо застосування цих актів у конкретних справах, по яких ухвалено остаточні рішення судів загальної юрисдикції, інших органів державної влади чи місцевого самоврядування, призвело до порушення їх прав і свобод, гарантованих Конституцією України».

Водночас М. М. Гультай, у своєму дисертаційному дослідженні «Інститут конституційної скарги: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук пропонує доповнити ч. 4 ст. 55 Конституції України та викласти у такій редакції: «Кожен має право звертатися з конституційною скаргою до Конституційного Суду України за захистом своїх прав і свобод у межах, визначених статтею 150 цієї Конституції» (ч. 4, 5 відповідно стануть ч. 5, 6 ст. 55 Основного Закону [61, 375]).

Аналогічну позицію у своєму дисертаційному дослідженні «Конституційний Суд України в механізмі захисту та забезпечення прав і свобод людини і громадянина» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук висловлює Т. О. Бринь. Вона радить доповнити ст. 55

Конституції України новою ч. 3 такої редакції: «Кожен має право на конституційну скаргу» [28, 140, 154].

На нашу думку, доповнення ст. 55 Конституції України в редакціях, наведених вище, є зайвим. Адже ініціатори у запропонованих змінах оминають увагою іншу форму звернення до КС України, якою володіють згідно з чинним законодавством, фізичні та юридичні особи. Це – конституційне звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, яке також опосередковано сприяє захисту прав і свобод людини. За цих умов авторами необґрунтовано із двох ймовірних форм звернення до КС України фізичних та юридичних осіб віддано перевагу, в контексті ст. 55 Конституції України, конституційній скарзі.

Необхідним є також внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України» [236].

М. М. Гультай у своїй монографії «Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя» [67, 361] та у дисертаційному дослідженні «Інститут конституційної скарги: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні» [61, 378] пропонує насамперед доповнити статтю 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» окремим пунктом, який «указує на повноваження Конституційного Суду України розглядати справи щодо конституційності законів та інших правових актів, віднесених до його юрисдикції, за конституційними скаргами громадян».

Із запропонованими ініціативами, на нашу думку, погодитися не можна. Адже вони органічно не пов'язані з чинними положеннями ст. 13 Закону «Про КС України», де йдеться про право КС України приймати рішення та надавати висновки у справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів ВР України, актів Президента України, актів КМ України тощо. У ст. 13 зазначеного Закону не йдеться мова – за якою формою звернення (конституційне подання, конституційне звернення) розглядається КС України ці предмети відання. А тому відання переваги, у разі запровадження в Україні в контексті запропонованих змін до ст. 13, лише одній формі – конституційній

скарзі, є недоречним.

Як наслідок, на нашу думку, доцільно викласти в новій редакції ст. 38 Закону України «Про Конституційний Суд України»: «Формами звернення до Конституційного Суду України є конституційне подання, конституційне звернення та конституційна скарга».

Також є потреба доповнити Закон України «Про Конституційний Суд України» статтею 42-1 такого змісту:

«Конституційна скарга – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання чинних міжнародних договорів, законів України та інших правових актів ВР України, актів Президента України та КМ України та правових актів ВР Автономної Республіки Крим (їх окремих положень) неконституційними.

У конституційній скарзі зазначаються:

1) прізвище, ім'я, по батькові громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса, за якою особа проживає, або повна назва та місцезнаходження юридичної особи;

2) відомості про представника за законом або уповноваженого за дорученням;

3) повне найменування, номер, дата прийняття, джерело опублікування (у разі публікації) правового акта, конституційність якого (окремих його положень) оскаржується;

4) правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта (його окремих положень);

5) дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційну скаргу (копії цих документів і матеріалів додаються);

6) перелік документів і матеріалів, що додаються.

Конституційне подання, документи та інші матеріали до нього подаються у трьох примірниках.».

З огляду на наведене, доцільно доповнити Закон України «Про Конституційний Суд України» статтею 43-1 такого змісту – «Суб'єктами права

на конституційну скаргу з питань прийняття рішень щодо конституційності чинних міжнародних договорів, законів України та інших правових актів ВР України, актів Президента України та КМ України та правових актів ВР Автономної Республіки Крим (їх окремих положень) є громадянин України, іноземець, особа без громадянства та юридична особа».

Беручи до уваги наведене вище, інститут конституційного скарги, що має нагальну потребу на закріплення в Конституції України, Законі України «Про Конституційний Суд України», Регламенті КС України, має передбачити право громадянин України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб після вичерпання всіх національних засобів правового захисту подати конституційну скаргу до КС України щодо конституційності чинних міжнародних договорів, законів України та інших правових актів ВР України, актів Президента України та КМ України та правових актів ВР АРК, за умови, що застосування цих актів у конкретній справі призвело до порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина.

На нашу думку, одним із найважливіших способів захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина є право особи на оскарження рішень органів публічної влади до органів судової влади, в тому числі до органів конституційної юрисдикції. Саме тому важливо – запровадити інститут конституційної скарги в Україні незважаючи на такі можливі негативні фактори, як зловживання правом на подання конституційної скарги або надмірне навантаження на КС України, які можна за певних умов уникнути.

Висновки до розділу 3

1. Інститут конституційної скарги дає можливість індивідуального доступу до конституційного правосуддя, а отже, повноцінної, всебічної, широкомасштабної реалізації права людини на судовий захист свої прав, свобод і законних інтересів.

Ефективне виконання наведеної вище функції органами конституційної юрисдикції основоположно та фундаментально здійснюється насамперед через забезпечення верховенства Основного Закону та можливе лише за умови належного закріплення конституційно-правового статусу КС, відповідності його новим вимогам та реаліям сьогодення, новітнім досягненням науки конституційного права та сучасним світовим тенденціям розвитку цих органів.

Наведені вище чинники переконливо вказують на потребу в удосконаленні конституційно-правового інституту форм звернення до КС України, зокрема, імплементації в національне законодавство України такої форми звернення до органу конституційної юстиції, як конституційна скарга, що піднесе на значно вищий рівень виконання головного обов'язку Української держави – утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

2. Опрацювання наукових доктрин розуміння інституту конституційної скарги дає підстави стверджувати, що кількість прихильників його запровадження є більшою ніж противників. Однією з негативних характеристик конституційної скарги, яку наводять опоненти, на якій найчастіше зупиняються фахівці, експерти, є те, що остання може призвести до переобтяження роботи КС України. У свою чергу це, на їх думку, призведе до неминучих наслідків, зокрема, зниження обґрунтованості рівня рішень, що надаються цим судом. Проте невикористання всіх можливих, вироблених світовою практикою, заходів із здійснення індивідуального доступу до КС щодо конституційності актів, що необґрунтовано обмежують конституційні права та свободи людини і громадянина, є суттєвою вадою діючої правової системи України.

3. Уникнути перевантаження роботи КС України можна через

запровадження науково обґрунтованої, продуманої системи критеріїв (фільтрів) щодо прийнятності конституційної скарги, запровадженням нової організаційної структури КС України.

Зважаючи на це, з метою недопущення переобтяження КС України, доречно поширити на організацію його діяльності практику ЄСПЛ, відповідно до якої розгляд індивідуальних скарг Великою Палатою має винятковий характер і здійснюється лише з чітко визначеного кола підстав, тоді як основна маса правозастосовної роботи покладається на секції та створювані в них комітети. Схожий підхід можна було б запровадити і в Україні, надавши колегіям суддів КС України право самостійно вирішувати окремі категорії справ. Окрім того, доречно посилити функціональну роль Секретаріату КС України на етапі первинного опрацювання та вивчення конституційної скарги, надавши йому право повернення заявникові неналежно оформленої скарги, витребування необхідних документів, залучення до первинної оцінки матеріалів скарги спеціалістів, внесення ними пропозиції щодо обґрунтованості відкриття конституційного провадження тощо.

4. На основі зарубіжного досвіду доцільно підкреслити, що важливим критерієм допустимості конституційної скарги в Україні має стати принцип субсидіарності. Конституційна скарга може подаватися тоді, коли вичерпані всі інші внутрішньодержавні судові механізми захисту прав людини і поновити порушені конституційні права і свободи людини та громадянина в інший процесуальний спосіб не вбачається можливим. Вона має допускатися й тоді, коли неможливо застосувати інший судовий механізм захисту порушеного права, зокрема, через непідсудність судам загальної юрисдикції питань конституційності законів та інших правових актів.

5. Кількість конституційних скарг, що розглядаються органами конституційної юрисдикції зарубіжних країн, залежить від визначеного на законодавчому рівні їх предмета. Предметом таких конституційних скарг можуть бути як дії органів публічної влади, так і правозастосовні акти (судові, адміністративні рішення) чи нормативно-правові акти (закони, акти глави

держави, урядові акти, інші підзаконні нормативно-правові акти). У деяких країнах закріплені обмеження видів нормативно-правових актів, які заявники вправі оскаржувати до КС. Закріплення законів як виключного предмета конституційної скарги не лише значно зменшує кількість останніх і сприяє недопущенню перевантаження органу конституційної юрисдикції, а й гарантує захист основних прав громадян від неправомірних дій законодавця. Проте обмеження видів нормативних актів, які особи вправі оскаржувати в КС, призводить до певного нівелювання самого інституту конституційної скарги.

6. Серед критеріїв прийнятності конституційної скарги в зарубіжних країнах виокремлюють: по-перше, необхідність вичерпання всіх інших можливостей національного оскарження, оскільки конституційна скарга є кінцевим засобом захисту конституційних прав і свобод особи; по-друге, наявність особистої заінтересованості в захисті прав і свобод; по-третє, обмеження строків подачі скарги, дотримання встановленої законом форми скарги; по-четверте, конституційна скарга повинна мати конкретний та одиничний характер; по-п'яте, конституційна скарга повинна бути переконливо обґрунтованою.

7. Підставою звернення з конституційною скаргою є порушення основних прав і свобод людини та громадянина. Як правило, захисту з використанням інституту конституційної скарги підлягають всі конституційно закріплені права та свободи, однак у деяких державах передбачено захист окремих видів прав і свобод. Окрім того, в деяких зарубіжних країнах застосовується процедура попереднього розгляду скарг із метою фільтрування непідвідомчих органу конституційної юстиції та таких, що не відповідають вимогам закону, конституційних скарг.

8. Вирішення питання про правові наслідки рішень КС за підсумками розгляду конституційної скарги в зарубіжних країнах має складний характер. Визнання оскаржуваного акта антиконституційним не може означати скасування навіть винесених на підставі цього акта судових вироків і рішень, а тягне лише їх призупинення в порядку, встановленому процесуальним

законодавством. Задоволення конституційної скарги має наслідком визнання таким, що втратив чинність, визнаного антиконституційним правового акта (рішення) чи його частини з моменту офіційного оприлюднення відповідного рішення КС. Виняток можуть становити лише закони, що регулюють кримінально-правові відносини, котрі можуть бути визнані КС антиконституційними і такими, що не мають юридичної сили, з моменту набуття чинності цими законами. Відповідні судові справи в будь-якому разі мають бути переглянуті в порядку, встановленому процесуальним законодавством. Якщо КС дійде висновку, що дія нормативного акта може призвести до непоправних наслідків для однієї зі сторін, то він повинен мати право призупиняти дію спірного акта до прийняття остаточного рішення. Водночас у практиці органів конституційної юрисдикції сучасного світу прослідковується подвійна закономірність: з одного боку, країни, КС яких не мають повноважень приймати рішення на підставі розгляду конституційної скарги, серйозно розглядають можливість запровадження цього засобу індивідуального доступу, з другого – держави, КС яких мають таке повноваження, серйозно вивчають можливості обмеження індивідуального доступу через надмірне завантаження органу конституційної юрисдикції.

9. На наше переконання, першим кроком на шляху до запровадження інституту конституційної скарги у правову систему України є чітке визначення предмета цього звернення. Жодними обставинами не можна виправдати факти, пов'язані з існуванням правових актів, що суперечать конституційним нормам, які гарантують основні права та свободи особи. Тому доречно зазначити, що ця конституційна ініціатива може стосуватися визначеного кола правових актів, конституційність яких належить до компетенції КС України. На нашу думку, за умови запровадження інституту конституційної скарги в національне законодавство, вона може спрямовуватися щодо конституційності чинних міжнародних договорів України, законів та інших правових актів ВР України, актів Президента України, актів КМ України та правових актів ВР АРК.

10. Практика зарубіжних країн свідчить, що право на подачу

конституційної скарги виникає лише у визначених законодавством суб'єктів. Конституційна скарга в зарубіжних країнах може бути подана фізичною та юридичною особами, а також прокурором, парламентським уповноваженим з прав людини. Суб'єктами конституційної скарги можуть бути не лише громадяни, а й іноземці, особи без громадянства, якщо для них законодавством не передбачені винятки.

Низка вітчизняних учених висловили власні пропозиції щодо суб'єктного складу права на конституційну скаргу. Проаналізувавши їх та консолідувавши, можна дійти висновку, що правом на конституційну скаргу в Україні мають володіти в переважній більшості лише фізичні особи: громадяни України, іноземці та особи без громадянства, конституційні права і свободи яких були порушені в конкретній справі.

На нашу думку, важливо включити до суб'єктного складу права на конституційну скаргу в Україні не лише фізичних, а й юридичних осіб. Це пов'язано з тим, що юридичні особи володіють власним конституційно-правовим статусом, невід'ємним та вагомим елементом якого є права останніх, реалізація та захист яких має певну специфіку порівняно з права і свободами людини і громадянина.

11. Беручи до увагу зазначене, на нашу думку, редакція ч. 1 ст. 150 Конституції України має бути сформульована так: «До повноважень Конституційного Суду України належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Ці питання розглядаються за конституційними поданнями: Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим; а також за конституційними скаргами фізичних та юридичних осіб, у разі, якщо застосування цих актів у конкретних справах, по яких ухвалено остаточні

рішення судів загальної юрисдикції, інших органів державної влади чи місцевого самоврядування, призвело до порушення їх прав і свобод, гарантованих Конституцією України»;

12. Запровадження конституційної скарги як інституту конституційного судочинства вимагає насамперед своєї конституційної та законодавчої інституціоналізації. Має бути оновлена існуюча законодавча основа організації та діяльності КС України через внесення змін і доповнень до Закону України «Про Конституційний Суд України». Водночас повинні бути внесені зміни до галузевих процесуальних законів, ЦК України, законів України «Про виконавче провадження», «Про доступ до судових рішень» тощо.

Крім того, доцільно викласти в новій редакції ст. 38 Закону України «Про Конституційний Суд України» – «Формами звернення до Конституційного Суду України є конституційне подання, конституційне звернення та конституційна скарга».

Також є потреба доповнити Закон України «Про Конституційний Суд України» статтею 42-1 такого змісту:

«Конституційна скарга – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання чинних міжнародних договорів, законів України та інших правових актів ВР України, актів Президента України та КМ України та правових актів ВР Автономної Республіки Крим (їх окремих положень) неконституційними.

У конституційній скарзі зазначаються:

а) прізвище, ім'я, по батькові громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса, за якою особа проживає, або повна назва та місцезнаходження юридичної особи;

б) відомості про представника за законом або уповноваженого за дорученням;

в) повне найменування, номер, дата прийняття, джерело опублікування (у разі публікації) правового акта, конституційність якого (окремих його положень) оскаржується;

г) правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта (його окремих положень);

д) дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційну скаргу (копії цих документів і матеріалів додаються);

е) перелік документів і матеріалів, що додаються.

Конституційне подання, документи та інші матеріали до нього подаються у трьох примірниках.».

З огляду на наведене, доцільно доповнити Закон України «Про Конституційний Суд України» статтею 43-1 такого змісту – «Суб'єктами права на конституційну скаргу з питань прийняття рішень щодо конституційності чинних міжнародних договорів, законів України та інших правових актів ВР України, актів Президента України та КМ України та правових актів ВР Автономної Республіки Крим (їх окремих положень) є громадянин України, іноземець, особа без громадянства та юридична особа».

13. Запровадження конституційної скарги порушує питання про необхідність збереження права на конституційне звернення фізичних та юридичних осіб щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Останнє визнається за сучасної моделі предметної компетенції КС України певним інституційним замінником конституційної скарги. Проте, враховуючи, що внесення скарги та звернення має власні підстави і зумовлюється різними фактичними причинами, які не можуть бути здебільшого усунені в інший спосіб, вважаємо необхідним існування та застосування двох інститутів конституційно-судового захисту.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової задачі, що виявляється в розробленні основних положень загальнотеоретичної концепції конституційної скарги як форми звернення до органу конституційної юрисдикції з метою захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. За результатами дослідження сформульовано такі основні методологічні, теоретичні та практичні висновки:

1. Виникнення, становлення та функціонування конституційного судочинства як виду конституційного контролю має глибоке коріння в історії держави і права зарубіжних країн та України. Осмислення історичного досвіду запровадження конституційного судочинства, а також поглядів науковців щодо витоків цього правового явища та закономірностей його розвитку дає підстави стверджувати про існування історико-правового підґрунтя для його становлення, зумовлених наявністю нерозривного зв'язку з формуванням державності та захистом прав людини.

На нинішній стадії розвитку судового конституційного контролю в світі до ключових інструментів його здійснення відносять конституційну скаргу. Ступінь ефективності цього конституційно-правового інституту в Україні не можна передбачити завчасно повною мірою. Проте на підставі аналізу щорічної значної кількості звернень фізичних осіб до КС України та проведеного нами анкетування громадян України є всі підстави стверджувати про затребуваність інституту конституційної скарги в Україні. Остання поставатиме визначальним елементом конституційної юстиції, за її допомогою фізичні та юридичні особи матимуть субсидіарну можливість захищати свої права та свободи в органі конституційної юрисдикції.

2. На сучасному етапі розвитку конституціоналізму актуальною проблемою у сфері конституційної юстиції в різних країнах світу є питання прямого доступу до конституційного контролю фізичних та юридичних осіб, що безпосередньо залежить від моделі конституційної юрисдикції конкретної держави.

На сьогодні сформувалися дві моделі здійснення конституційного правосуддя. Відповідно до першої моделі конституційний контроль здійснюється судами загальної юрисдикції (США, Канада, Японія, Індія тощо). При цьому правом конституційного контролю може бути наділена будь-яка судова інстанція або виключно ВС, а питання конституційності норм може бути порушене лише у зв'язку з розглядом конкретної судової справи (конкретний контроль). Водночас у більшості країн Європи поширена друга модель, у межах якої конституційне правосуддя здійснює спеціальний орган – КС, а право на ініціювання розгляду питання про конституційність тієї чи іншої норми закону належить суб'єктам, спеціально визначеним у конституції (абстрактний контроль).

3. Конституційну скаргу можна інтерпретувати як засіб забезпечення та розвитку конституційно-правових засад народовладдя. Адже остання не лише захищає індивіда та його суб'єктивні права і свободи, а й сприяє побудові демократичної, правової держави, уникненню можливої узурпації влади. У цьому сенсі конституційна скарга постає (а у разі запровадження в Україні – поставатиме) як специфічна та, беззаперечно, дієва гарантія засад конституційного ладу. Надаючи можливість вступати в конституційно-правовий спір із державою та її органами, інститут конституційної скарги сприяє інтеграції громадян у процес управління державними справами.

4. З огляду на наукові доктрини інституту конституційної скарги та зарубіжний досвід юридичної практики реалізації цього комплексу правових норм, слід особливу увагу приділити моделі конституційної скарги в Україні, суб'єктам її подання, умовам та наслідкам, які вони передбачають. Саме ці питання можливо зупиняють національні державні органи повноцінно запровадити інститут конституційної скарги. Оскільки не можна механічно надати право фізичній особі відновлювати порушені конституційні права і свободи шляхом подання конституційної скарги без належного науково-експертного аналізу наслідків для КС України в аспекті значного збільшення навантаження на цей єдиний орган конституційної юрисдикції, можливих неякісних розглядів справ та відповідно

неправосудних рішень і висновків КС України.

5. Серед процедур, які використовують органи конституційної юрисдикції в багатьох зарубіжних країнах для захисту прав та свобод людини і громадянина, чи не найпопулярнішим є розгляд саме конституційних скарг. На жаль, у законодавстві України цей інститут не знайшов свого відображення, що, мабуть, пояснюється прагненням законодавця запобігти перевантаженню КС України такими справами. Водночас це суттєво обмежує можливості громадян щодо захисту своїх прав і свобод національними правовими засобами, зокрема в КС України.

Оскільки у вітчизняному законодавстві така скарга не передбачена, а є лише право фізичних та юридичних осіб на конституційне звернення щодо тлумачення Конституції і законів України, то можна говорити про звужену модель функціонування інституту конституційної юстиції в Україні.

Після «революції гідності», коли український народ самовіддано взявся будувати нову сильну європейську країну, її інституції, армію, поліцію тощо, в Україні відкрились нові можливості для побудови справді потужного громадянського суспільства та держави, одним із важливих елементів якої має стати ефективний орган конституційної юрисдикції.

Ефективний орган конституційної юрисдикції можливий лише за умови запровадження в Україні інституту конституційної скарги, що постає особливо актуальним нині в розрізі проведення сучасної конституційної реформи. Впровадження конституційної скарги в національне правове поле стане ще одним дієвим засобом правової охорони Основного Закону, ефективною гарантією забезпечення реалізації прав і свобод особи в Україні. Водночас це також потребує ретельного наукового дослідження теоретичних засад запровадження інституту конституційної скарги в Україні, а відтак – нормативної формалізації цього інституту в національну систему законодавства.

6. Дослідження історичного розвитку конституційного контролю в межах конституційного судочинства вказує на складний багатоетапний процес

формування, який станом на сьогодні ще не завершився. Діяльність КС України, його рішення і висновки в окремих випадках викликають нарікання. Зважаючи на це, існує нагальна потреба в удосконаленні законодавства України в аспекті реформування конституційно-правового статусу КС України, порядку його формування та насамперед запровадження на конституційному рівні нової форми звернення до КС України – конституційної скарги.

7. Структурно методологія дослідження інституту конституційної скарги містить такі елементи:

- світоглядні, філософські, наукознавчі, соціологічні та теоретичні засади наукового пошуку;

- методологічні підходи (системний, антропологічний, феноменологічний, аксіологічний, потребовий, діяльнісний тощо);

- основні наукові методи вивчення предмета та побудови відповідних наукових знань (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння, моделювання; діалектичний, метафізичний, герменевтичний, гносеологічний; синергетичний, історичний, функціональний, структурний; конкретно-соціологічний, статистичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий);

- принципи наукового (філософського) пізнання предмета дослідження (науковість, історизм, усебічність, об'єктивність, конкретність тощо).

8. У найбільш розгорнутому вигляді право на індивідуальну конституційну скаргу сконструйовано і застосовується серед країн ЄС – у ФРН й Республіці Австрія, а серед пострадянських країн – у РФ та Грузії. Досвід саме цих країн можна використати насамперед при створенні повноцінної моделі конституційної скарги в Україні з урахуванням національних особливостей правової культури громадян, динамізму діяльності державних органів, якісного стану законодавства тощо. Запровадження інституту конституційної скарги є досить важливим для успішної та ефективної діяльності конституційного судочинства та кожного індивіда нашої країни.

Повнота, несуперечливість і досконалість прямого доступу особи до конституційного судочинства є необхідною умовою розвитку України.

9. На основі аналізу моделей закріплення конституційної скарги в різних країнах світу можна дійти висновку, що конституційна скарга – це форма звернення до органів конституційної юрисдикції, як правило, фізичних осіб (громадян держави, іноземців, осіб без громадянства), в окремих випадках – юридичних осіб, з метою захисту прав і свобод людини закріплених в Основному Законі. З досвіду зарубіжних країн конституційна скарга під час здійснення конституційного контролю постає одним з основних засобів захисту фундаментальних прав особи та має, в переважній більшості випадків, чітке закріплення в законодавстві відповідної держави. Зважаючи на це, є потреба у втіленні цього конституційно-правового інституту в правову систему України. За умови реалізації наведеного вище, під конституційною скаргою доречно розуміти форму звернення фізичних (громадян України, іноземців, осіб без громадянства) та юридичних осіб до органу конституційної юрисдикції з метою захисту їх конституційних прав і свобод шляхом перевірки правових актів органів публічної влади, що порушують ці права та свободи, в межах вирішення конкретної справи.

10. Інститут конституційної скарги в зарубіжних країнах постає як частина правової системи та засіб подолання юридичних конфліктів у конституційно-правовій сфері. Попередження конфлікту полягає у здійсненні впливу на його учасників, на мотиви їх поведінки, об'єкти, сили і засоби, які використовуються до моменту протистояння. З точки зору юридичної психології, найбільш дієвою формою попередження конфлікту є усунення його причин, що може виявлятися на різних рівнях. У конституційно-правовій сфері інститут конституційної скарги, у разі запровадження в Україні, буде відігравати роль своєрідного запобіжника за умови протистояння публічної влади та громадянського суспільства, його окремих елементів. Права та свободи людини і громадянина набудуть реального характеру і справді будуть визначати зміст і спрямованість діяльності держави та її органів.

11. Зважаючи на позицію окремих науковців, що інститут конституційного звернення в Україні, за умови його вдосконалення, може повноцінно замінити конституційну скаргу, виникла гостра потреба в порівнянні кваліфікаційних ознак двох форм звернення до органу конституційної юрисдикції: конституційне звернення та конституційна скарга.

До кваліфікаційних ознак конституційного звернення доцільно віднести такі: а) є непрямим засобом судового захисту порушених конституційних прав і свобод людини шляхом офіційного тлумачення Конституції та законів України; б) може бути спрямовано фізичною і юридичною особою лише за наявності неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України; в) за порядком розгляду передбачає розподіл процесуальних дій на такі, що стосуються офіційного тлумачення Конституції України та законів України, і пов'язані з розглядом інших питань, пов'язаних зі справою; г) не передбачає поновлення порушеного конституційного права чи свободи особи рішенням КС України.

Кваліфікаційні ознаки конституційної скарги можна виокремити такі: а) є прямим засобом судового захисту порушених конституційних прав і свобод людини шляхом визнання закону та іншого, визначеного в законодавстві, нормативно-правового акта неконституційним; б) може бути подана безпосередньо фізичною або юридичною особою, чиї права було порушено оскаржуваним актом у конкретній справі; в) за порядком розгляду передбачає процесуальні дії, що стосуються лише конституційності закону чи іншого нормативно-правового акта, який оскаржують; г) суд, який вирішує справу за конституційною скаргою, має силу поновити фізичну або юридичну особу в її правах, які було порушено неконституційним законом чи іншим нормативно-правовим актом.

Проаналізувавши наведені вище кваліфікаційні ознаки конституційного звернення та конституційної скарги, можна стверджувати, що конституційне звернення не може апріорі повноцінно замінити інститут конституційної скарги.

12. Запровадження інституту конституційної скарги в Україні вплине позитивно і на авторитет України на міжнародній арені. Адже відсутність в державі інституту конституційної скарги також призводить до збільшення кількості заяв громадян України до ЄСПЛ. Доступ до конституційного правосуддя має стати надійною гарантією не лише дотримання державою конституційних прав і свобод кожної людини, а й проявом демократичності державної політики, спрямованої на утвердження пріоритету принципу верховенства права та поваги до прав людини. Нині варто враховувати результати соціологічних досліджень щодо підвищення загального рівня правосвідомості населення України, а особливо підвищення рівня суспільного запиту на справедливе правосуддя в державі.

13. Варто підкреслити, що втілення в правову систему України конституційної скарги сприятиме тому, що законодавча база буде більш адекватно відповідати Конституції України, повсякденним потребам і запитам людей за рахунок її перманентного оновлення, буде максимально спрямована на захист конституційних прав і свобод людини та відобразить високий правовий рівень України як європейської держави. Адже в цьому разі громадянам буде надано право звертатися до КС України щодо перевірки конституційності положень законів, які порушують конституційні права і свободи людини та громадянина. Такі питання будуть актуальними завжди, а їх вирішення сприятиме усуненню існуючих нагальних, гострих проблем.

14. Інститут конституційної скарги дає можливість індивідуального доступу до конституційного правосуддя, а отже, повноцінної, всебічної, широкомасштабної реалізації права людини на судовий захист своїх прав, свобод і законних інтересів.

Ефективне виконання наведеної вище функції органами конституційної юрисдикції основоположно та фундаментально здійснюється насамперед через забезпечення верховенства Основного Закону та можливе лише за умови належного закріплення конституційно-правового статусу КС, відповідності його новим вимогам та реаліям сьогодення, новітнім досягненням науки

конституційного права та сучасним світовим тенденціям розвитку цих органів.

Наведені вище чинники переконливо вказують на потребу в удосконаленні конституційно-правового інституту форм звернення до КС України, зокрема, імплементації в національне законодавство України такої форми звернення до органу конституційної юрисдикції, як конституційна скарга, що значно підвищить рівень виконання головного обов'язку Української держави – утвердження й забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

15. Опрацювання наукових доктрин розуміння інституту конституційної скарги дає підстави стверджувати, що кількість прихильників його запровадження є більшою, ніж противників. Однією з негативних характеристик конституційної скарги, яку наводять опоненти, на якій найчастіше зупиняються фахівці, експерти, є те, що остання може призвести до переобтяження роботи КС України. У свою чергу це, на їх думку, призведе до неминучих наслідків, зокрема, зниження обґрунтованості рівня рішень, що надаються цим судом. Проте невикористання всіх можливих, вироблених світовою практикою, заходів зі здійснення індивідуального доступу до КС щодо конституційності актів, які необґрунтовано обмежують конституційні права і свободи людини та громадянина, є суттєвою вадою діючої правової системи України.

Уникнути перевантаження роботи КС України можна через запровадження науково обґрунтованої, продуманої системи критеріїв (фільтрів) щодо прийнятності конституційної скарги, запровадження нової організаційної структури КС України.

Зважаючи на це, з метою недопущення переобтяження КС України доречно поширити на організацію його діяльності практику ЄСПЛ, відповідно до якої розгляд індивідуальних скарг Великою Палатою має винятковий характер і здійснюється лише з чітко визначеного кола підстав, тоді як основний обсяг правозастосовної роботи покладається на секції та створювані в них комітети. Схожий підхід можна було б запровадити і в Україні, надавши

колегіям суддів КС України право самостійно вирішувати окремі категорії справ. Окрім того, доречно посилити функціональну роль Секретаріату КС України на етапі первинного опрацювання та вивчення конституційної скарги, надавши йому право повернення заявникові неналежно оформленої скарги, витребування необхідних документів, залучення до первинної оцінки матеріалів скарги відповідних спеціалістів, внесення ними пропозиції щодо обґрунтованості відкриття конституційного провадження тощо.

16. На основі зарубіжного досвіду доцільно підкреслити, що важливим критерієм допустимості конституційної скарги в Україні має стати принцип субсидіарності. Конституційна скарга може подаватися тоді, коли вичерпані всі інші внутрішньодержавні судові механізми захисту прав людини і поновити порушені конституційні права і свободи людини та громадянина в інший процесуальний спосіб не вбачається можливим. Вона має застосовуватися й тоді, коли неможливо використати інший судовий механізм захисту порушеного права, зокрема, через непідсудність судам загальної юрисдикції питань конституційності законів та інших правових актів.

17. Кількість конституційних скарг, що розглядаються органами конституційної юрисдикції зарубіжних країн, залежать від визначеного на законодавчому рівні їх предмета. Предметом таких конституційних скарг можуть бути як дії органів публічної влади, так і правозастосовні акти (судові, адміністративні рішення) чи нормативно-правові акти (закони, акти глави держави, урядові акти, інші підзаконні нормативно-правові акти). У деяких країнах закріплені обмеження видів нормативно-правових актів, які заявники вправі оскаржувати до КС. Закріплення законів як виключного предмета конституційної скарги не лише значно зменшує кількість останніх і сприяє недопущенню перевантаження органу конституційної юрисдикції, а й гарантує захист основних прав громадян від неправомірних дій законодавця. Проте обмеження видів нормативних актів, які особи вправі оскаржувати до КС, призводить до певного нівелювання інституту конституційної скарги.

Серед критеріїв прийнятності конституційної скарги в зарубіжних країнах

виокремлюють: по-перше, необхідність вичерпання всіх інших можливостей національного оскарження, оскільки конституційна скарга є остаточним засобом захисту конституційних прав і свобод особи; по-друге, наявність особистої заінтересованості в захисті прав і свобод; по-третє, обмеження строків подачі скарги, дотримання встановленої законом форми скарги; по-четверте, конституційна скарга повинна мати конкретний та одиничний характер; по-п'яте, конституційна скарга повинна бути переконливо обґрунтованою.

18. На наше переконання, першим кроком на шляху до запровадження інституту конституційної скарги у правову систему України є чітке визначення предмета цього звернення. Жодними обставинами не можна виправдати факти, пов'язані з існуванням правових актів, що суперечать конституційним нормам, які гарантують основні права та свободи особи. Тому доречно говорити про те, що ця конституційна ініціатива може стосуватися визначеного кола правових актів, конституційність яких належить до компетенції Конституційного Суду України. На нашу думку, за умови запровадження інституту конституційної скарги в національне законодавство, вона може спрямовуватися щодо конституційності чинних міжнародних договорів України, законів та інших правових актів ВР України, актів Президента України, актів КМ України та правових актів ВР АРК.

19. Практика зарубіжних країн свідчить, що право на подачу конституційної скарги виникає лише у визначених законодавством суб'єктів. Конституційна скарга в зарубіжних країнах може бути подана фізичною та юридичною особами, а також прокурором, парламентським уповноваженим із прав людини. Суб'єктами конституційної скарги можуть бути не лише громадяни, а й іноземці, особи без громадянства, якщо для них законодавством не передбачені винятки.

Низка вітчизняних учених висловили власні пропозиції щодо суб'єктного складу права на конституційну скаргу в Україні. Проаналізувавши їх та консолідувавши, можна дійти висновку, що правом на конституційну скаргу в

Україні мають володіти в переважній більшості лише фізичні особи: громадяни України, іноземці та особи без громадянства, конституційні права і свободи яких було порушено в конкретній справі.

На нашу думку, важливо включити до суб'єктного складу права на конституційну скаргу в Україні не лише фізичних, а й юридичних осіб. Це пов'язано з тим, що юридичні особи володіють власним конституційно-правовим статусом, який структурно включає такі елементи: а) правосуб'єктність; б) принципи конституційно-правового статусу; в) права, обов'язки і законні інтереси; г) гарантії здійснення принципів, прав, обов'язків і законних інтересів юридичної особи. Деякі юридичні особи є колективними суб'єктами. Окремі юридичні особи мають публічно-правовий, інші – приватноправовий характер. Водночас провести чіткі межі між останніми іноді доволі складно, зважаючи на те, що певні юридичні особи (наприклад, асоціації, конгреси, союзи) можуть переслідувати як публічно-правові, так і приватноправові інтереси.

Більше того, доречно нагадати, що суб'єктами на звернення до ЄСПЛ є як фізичні, так і юридичні особи. І кількість заяв від юридичних осіб останнім часом значно збільшилася, і рішення ЄСПЛ за окремими з них для утвердження цілей і принципів Конвенції про захист прав людини і основних свобод мають основоположний, фундаментальний характер, наприклад, рішення ЄСПЛ за заявою ВАТ «Нефтяная компания ЮКОС» проти РФ.

Наведене демонструє особливу специфіку юридичних осіб порівняно з фізичними особами та є вагомою підставою для надання юридичним особам самостійного права на конституційну скаргу до КС України.

20. Беручи до увагу зазначене, редакція ч. 1 ст. 150 Конституції України має бути сформульована так: «До повноважень Конституційного Суду України належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Ці питання розглядаються за

конституційними поданнями: Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим; а також за конституційними скаргами фізичних та юридичних осіб, у разі, якщо застосування цих актів у конкретних справах, по яких ухвалено остаточні рішення судів загальної юрисдикції, інших органів державної влади чи місцевого самоврядування, призвело до порушення їх прав і свобод, гарантованих Конституцією України.».

21. Запровадження конституційної скарги як інституту конституційного судочинства вимагає насамперед своєї конституційної та законодавчої інституціоналізації. Має бути оновлена існуюча законодавча основа організації та діяльності КС України через внесення змін і доповнень до Закону України «Про Конституційний Суд України». Водночас повинні бути внесені зміни до галузевих процесуальних законів, ЦК України, законів України «Про виконавче провадження», «Про доступ до судових рішень» тощо.

22. Доцільно викласти в новій редакції ст. 38 Закону України «Про Конституційний Суд України» – «Формами звернення до Конституційного Суду України є конституційне подання, конституційне звернення та конституційна скарга».

23. Також є потреба доповнити Закон України «Про Конституційний Суд України» статтею 42-1 такого змісту:

«Конституційна скарга – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання чинних міжнародних договорів, законів України та інших правових актів ВР України, актів Президента України та КМ України та правових актів ВР Автономної Республіки Крим (їх окремих положень) неконституційними.

У конституційній скарзі зазначаються:

а) прізвище, ім'я, по батькові громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса, за якою особа проживає, або повна назва та місцезнаходження юридичної особи;

б) відомості про представника за законом або уповноваженого за дорученням;

в) повне найменування, номер, дата прийняття, джерело опублікування (у разі публікації) правового акта, конституційність якого (окремих його положень) оскаржується;

г) правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта (його окремих положень);

д) дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційну скаргу (копії цих документів і матеріалів додаються);

е) перелік документів і матеріалів, що додаються.

Конституційне подання, документи та інші матеріали до нього подаються у трьох примірниках.».

24. Варто доповнити Закон України «Про Конституційний Суд України» статтею 43-1 такого змісту – «Суб'єктами права на конституційну скаргу з питань прийняття рішень щодо конституційності чинних міжнародних договорів, законів України та інших правових актів ВР України, актів Президента України та КМ України та правових актів ВР Автономної Республіки Крим (їх окремих положень) є громадянин України, іноземець, особа без громадянства та юридична особа».

25. Запровадження конституційної скарги порушує питання про необхідність збереження права на конституційне звернення фізичних та юридичних осіб щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Останнє визнається за сучасної моделі предметної компетенції КС України певним інституційним замінником конституційної скарги. Проте, враховуючи, що внесення скарги та звернення має власні підстави і зумовлюється різними фактичними причинами, які не можуть бути здебільшого усунені в інший спосіб, вважаємо необхідним існування та застосування двох інститутів конституційно-судового захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєв Д. Є. Конституційна модель вищого органу фінансового контролю України та деяких держав ЄС / Д. Є. Авдєєв // Актуальні проблеми функціонування держави та тенденції захисту прав і свобод людини : зб. матеріалів юрид. наук.-практ. інтернет-конф. (4 жовт. 2011 р.). – К., 2011. – С. 43–47.
2. Айдарова Є. В. Доцільність запровадження інституту конституційної скарги в Україні / Є. В. Айдарова // Демократія у країнах Східної Європи : конституційно-правовий вимір. Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. 4-ї міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів і студ., (27–28 трав. 2011 р.). – Х., 2011. – С. 263–264.
3. Айриян К. Б. Субъекты права обращения с конституционной жалобой в орган конституционного контроля / К. Б. Айриян // Право и политика : науч.-метод. журн. – 2014. – № 3. – С. 73–78.
4. Айриян К. Б. Аспекти запровадження інституту конституційної скарги в Україні / К. Б. Айриян // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. – 2014. – № 2 (77). – С. 179–185.
5. Айриян К. Б. Важливість запровадження інституту конституційної скарги для повноцінного захисту та відновлення порушених прав особи / К. Б. Айриян // Вісник Академії адвокатури України: наук. журн. – 2014. – Т. 11. – Число 1 (29). – С. 19–26.
6. Айриян К. Б. Конституційно-правова сутність інституту «конституційна скарга» / К. Б. Айриян // Правничий вісник Університету «КРОК» : зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 18. – С. 20–25.
7. Айриян К. Б. Проблеми впровадження інституту конституційної скарги в Україні : підвідомчість судових справ адміністративної та конституційної юрисдикції / К. Б. Айриян // Вісник Конституційного Суду

України. – 2014. – № 5. – С. 61–71.

8. Актуальні проблеми конституційної юрисдикції : сучасність і перспективи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (18–19 жовт. 2001 р.) / [упоряд. Г. Сурначова, І. Шевляк]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.

9. Актуальні проблеми теорії держави та права. Ч. І. Актуальні проблеми теорії держави : навч. посіб. / [С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша та ін.]. – 2-ге вид., стереот. – К. : КНТ, 2008. – 288 с.

10. Алексеев Н. А. Конституционное судопроизводство. Жалобы граждан в Конституционный Суд : [учеб.-практ. пособ.] / Н. А. Алексеев. – М. : Белые альвы, 1998. – 104 с.

11. Алексеєнко І. Г. Інститут індивідуальної конституційної скарги в системі конституційного правосуддя / І. Г. Алексеєнко // Вісник Запорізького юрид. ін-ту. – Запоріжжя, 2002. – № 2 (19). – С. 71–76.

12. Анцупова Т. О. Роль международного сотрудничества государств в становлении современного украинского конституционализма / Т. О. Анцупова // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 316–320.

13. Арутюнян Г. Г. Индивидуальная конституционная жалоба : европейские тенденции системного развития : выступ. на междунар. конф., посвященной пятнадцатилетию Конституционного Суда Украины / Г. Г. Арутюнян // Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии. – К., 2011. – С. 75–88.

14. Багрій Т. Принцип верховенства права як конституційна засада розвитку мовної політики України / Т. Багрій // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : тези доп. VI міжвуз. наук.-практ. конф. з проблем розв. та функ. держ. мови (м. Київ, 5 лист. 2010 р.) – К., 2010. – С. 99–100.

15. Бакірова І. О. Конституційне звернення та конституційна скарга : переваги та недоліки / І. О. Бакірова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 1. – С. 93–102.

16. Балобанов А. О. Безопасность людей на море : конституционная обязанность и требование международного права / А. О. Балобанов // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 323–329.

17. Барабаш Ю. Конституційна реформа і стабільність конституційного ладу : конфліктологічно-правовий аналіз системного взаємозв'язку / Ю. Барабаш // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 77–96.

18. Барабаш Ю. Г. Дискреційні повноваження вищих органів влади : правова природа та умови ефективного застосування / Ю. Г. Барабаш // Університетські наукові записки : Часопис Хмельниц. ун-ту управ. та права. – Хмельницький, 2007. – № 4. – С. 49–54.

19. Барли К. Конституционная жалоба в Германии // Вест. Конст. Суда Азерб. Респуб. – 2003. – № 1. – С. 86–92.

20. Бачун О. Розгляд судами справ за скаргами громадян / О. Бачун // Право України. – 2001. – № 4. – С. 44–47.

21. Бережанська В. В. Конституційна реформа в Україні : теорія та перспективи реалізації / В. В. Бережанська // Формування громадянського суспільства та правової держави в контексті Європейської інтеграції : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 квіт. 2006 р.). – К., 2006. – Ч. 1. – С. 61–63.

22. Бобровник С. В. Компромiс і конфлікт у праві : антрополого-комунікативний підхід до аналізу : [монографія] / С. В. Бобровник. – К. : Юридична думка, 2011. – 384 с.

23. Бойко В. Ф. Застосування конституційних норм судами загальної юрисдикції / В. Ф. Бойко // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 47–54.

24. Большая Советская Энциклопедия : в 30 томах / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская Энциклопедия. – Т. 8. – Д–Е. – 1972. – 592 с.

25. Бондар М. Інститут конституційної скарги : співвідношення приватних і публічних начал (з практики Конституційного Суду Російської Федерації) / М. Бондар // Захист прав людини органами конституційної

юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 100–115.

26. Борисенко В. С. Представництво інтересів громадянина і держави у суді – конституційна функція прокуратури / В. С. Борисенко // Державно-правова реформа в Україні : матеріали наук.-практ. конф. (листопад, 1997 р.). – К., 1997. – С. 267–270.

27. Бреславська М. М. Конституційне права на індивідуальну скаргу до органів влади як ефективний спосіб поновлення прав і свобод людини / М. М. Бреславська // Конституційні читання : тези наук. доп. і повідомл. міжнар. студ. наук. конф. – Х., 2008. – С. 180–182.

28. Бринь Т. О. Конституційний Суд України в механізмі захисту та забезпечення прав і свобод людини і громадянина [Текст]: дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Т. О. Бринь. – Х., 2010. – 190 с.

29. Бринь Т. О. Конституційна скарга в механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина / Т. О. Бринь // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. – Х., 2006. – Вип. 82. – С. 16–20.

30. Букіккіо Дж. Вітальне слово / Дж. Букіккіо // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 24–27.

31. Василевич Г. А. Актуальные вопросы развития конституционной юстиции в Республике Беларусь / Г. А. Василевич // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 116–118.

32. Веніславський Ф. Взаємодія гілок влади як принцип основ конституційного ладу України / Ф. Веніславський // Право України. – 1998. – № 1. – С. 34–38.

33. Веніславський Ф. В. Конституційна реформа в аспекті забезпечення стабільності конституційного ладу України / Ф. В. Веніславський // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4–5. – С. 33–41.

34. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное

конституционное право и процесс : [учеб. пособ.] / Н. В. Витрук. – М. : Закон и право ; ЮНИТИ, 1998. – 383 с.

35. Вишняков О. К. Програма інтеграції України до Європейського Союзу: правові перспективи / О. К. Вишняков // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 321–323.

36. Влада в Україні : шляхи до ефективності : всеукр. форум учених-правознавців / відп. ред. О. Д. Святоцький. – К. : Ін Юре, 2010. – 686 с.

37. Владиченко С. Д. Конституційна скарга як важливий інструмент захисту прав і свобод людини / С. Д. Владиченко // Актуальні проблеми конституційного права та державотворення : зб. наук. пр., присвячений 70-й річниці з дня народження першого голови Конституційного Суду України Л. П. Юзькова. – Хмельницький, 2008. – Ч. 1. – С. 177–178.

38. Гаврюсов Ю. В. Правовые вопросы организации и деятельности конституционных (уставных) судов субъектов Российской Федерации : автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Ю. В. Гаврюсов. – СПб., 1998. – 22 с.

39. Гарантії основних прав і свобод // Конституційна держава та права людини й основоположні свободи : Україна та європейський досвід. – Ужгород, 2008. – С. 40–85.

40. Гарлицки Л. Конституционная жалоба в Польше / Л. Гарлицки // Конституционный контроль и защита прав человека : сб. материалов междунар. семинара (Ереван, 21–25 окт. 1997 г.). – Ереван, 1997. – С. 312–323.

41. Герасимова Е. Конституционная жалоба как полномочие Конституционного Суда России и Федерального Конституционного Суда Германии : сравнительно-правовой анализ / Е. Герасимова // Сравнительное конституционное обозрение. – 2010. – № 4. – С. 87–101.

42. Гергелійник В. О. Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Гергелійник В'ячеслав Олександрович. – К., 1999. – 203 с.

43. Гецько М. М. Інститут конституційної скарги як засіб захисту прав і свобод : порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / М. М. Гецько. – Ужгород, 2014. – 15 с.

44. Гнатенко А. Деякі аспекти розгляду скарг громадян України / А. Гнатенко // Вибори та демократія. – 2005. – № 1. – С. 81–82.

45. Голик Н. М. Конституционная жалоба – гарантия защиты прав и свобод граждан в практике конституционного правосудия Российской Федерации : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Н. М. Голик // Дайджест. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. – 2008. – № 11. – С. 83–95.

46. Головащенко О. С. До питання про систему ознак правової держави / О. С. Головащенко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 33. – С. 44–50.

47. Головін А. Захист основоположних прав людини і громадянина під час надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення положень Конституцій та законів України / А. Головін // Віче. – 2011. – № 17. – С. 13–16.

48. Головін А. Окремі питання, пов'язані з запровадженням конституційної скарги у вітчизняному законодавстві / А. Головін // Право України. – 2013. – № 1–2. – С. 244–268.

49. Головін А. С. 15 років конституційному правосуддю в Україні : досягнення, проблеми і перспективи / А. С. Головін // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 3–15.

50. Головін А. С. В ім'я гуманізму, захисту прав і свобод людини : напередодні річниці заснування конституційного судочинства редакція газети звернулася до Голови Конституційного Суду з проханням відповісти на деякі запитання / А. М. Головін // Голос України. – 2011. – 14 жовт. – С. 4–5.

51. Головін А. С. Запровадження конституційної скарги в аспекті перспективи розширення конституційного контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина / А. С. Головін // Головін А. С. Дотримання прав і свобод людини і громадянина при здійсненні правосуддя в рішеннях Конституційного Суду України. – К., 2011. – С. 256–274.

52. Гончаренко В. Г. Статус прокуратури в конституціях зарубіжних країн та України / В. Г. Гончаренко, С. Л. Лисенков // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 123–126.

53. Гончарова Г. О. Проблема запровадження інституту конституційної скарги в Україні / Г. О. Гончарова // Цінності сучасного конституціоналізму. V Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. (28–29 верес. 2012 р.). – Х., 2012. – С. 258–259.

54. Грановський О. Г. Конституційний обов'язок держави щодо захисту конкуренції та контроль за економічною концентрацією суб'єктів підприємництва / О. Г. Грановський // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 278–280.

55. Грибок І. О. Принципи адміністративного провадження за скаргами фізичних та юридичних осіб / І. О. Грибок // Часопис Київського університету права. – К., 2003. – № 1. – С. 29–35.

56. Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави : теоретико-правова модель і практична реалізація / Р. Ф. Гринюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 388 с.

57. Гринюк Р.Ф. Правова держава і демократія : питання взаємодії та взаємозв'язку // Право України. – 2010. – № 7. – С. 43–51.

58. Гриценко І. Право скарги та його закріплення в адміністративному законодавстві УРСР у 20-х роках ХХ століття / І. Гриценко // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. – К., 2007. – Вип. 74–76. – С. 118–119.

59. Губань Р. Конституційна юстиція України і проблеми діалогу між цивілізаціями / Р. Губань // Юридичний журнал. – 2009. – № 9. – С. 136.

60. Гулак О. Н. Конституционная жалоба как важный элемент реализации права на судебную защиту / О. Н. Гулак // Теоретические и практические аспекты, связанные с индивидуальной конституционной жалобой в европейской модели конституционного правосудия : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. (13–14 мая 2010 г.). – Минск, 2010. – С. 169–174.

61. Гультай М. М. Інститут конституційної скарги : світовий досвід та перспективи впровадження в Україні [Текст] : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.02 / М. М. Гультай. – Х., 2014. – 467 с.

62. Гультай М. До питання про необхідність впровадження конституційної скарги в Україні / М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 6. – С. 114–124.

63. Гультай М. Досвід функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччина та перспективи його запровадження в Україні / М. Гультай // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2011. – № 3. – С. 55–67.

64. Гультай М. Інститут конституційної скарги в конституціях європейських держав / М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 2. – С. 130–139.

65. Гультай М. Інститут конституційної скарги у Російській Федерації : основні особливості та тенденції розвитку / М. Гультай // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2012. – № 4. – С. 145–158.

66. Гультай М. Класичні моделі конституційної скарги на прикладі Австрії та Іспанії / М. Гультай // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2012. – № 2. – С. 62–74.

67. Гультай М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя : [монографія] / М. М. Гультай. – Х. : Право, 2013. – 424 с.

68. Гультай М. Конституційна скарга як засіб захисту прав людини органами конституційної юстиції / М. Гультай // Питання захисту прав людини і громадянина органами конституційної юрисдикції у сучасних умовах :

матеріали міжнар. конф. (м. Ялта, 20–21 черв. 2013 р.). – К., 2013. – С. 89–93.

69. Гультай М. Конституційна скарга як інститут демократії / М. Гультай // Віче. – 2012. – № 14. – С. 15–18.

70. Гультай М. Конституційна скарга як прояв верховенства права / М. Гультай // Право України. – 2012. – № 9. – С. 316–324.

71. Гультай М. Конституційна скарга як спосіб вирішення конституційно-правового спору / М. Гультай // Віче. – 2012. – № 20. – С. 8–11.

72. Гультай М. Конституційна скарга : європейський досвід та пропозиції щодо її закріплення в Конституції України / М. Гультай // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2011. – № 4. – С. 29–38.

73. Гультай М. Модель конституційної скарги в Республіці Польща та її переваги в контексті розвитку конституційної юстиції України / М. Гультай // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2012. – № 1. – С. 55–65.

74. Гультай М. Модель конституційної скарги для України : питання оптимізації / М. Гультай // Віче. – 2013. – № 4. – С. 5–8.

75. Гультай М. Основні напрями правового регулювання інституту конституційної скарги в Україні / М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 3. – С. 90–98.

76. Гультай М. Особливості функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччина / М. Гультай // Віче. – 2011. – № 17. – С. 20–24.

77. Гультай М. Питання вдосконалення індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні / М. Гультай // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 59–65.

78. Гультай М. Повна чим нормативна конституційна скарга : пошук національної моделі / М. Гультай // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2013. – № 1 (72). – С. 24–33.

79. Гультай М. Функціональні характеристики інституту конституційної скарги та модель його впровадження в Україні / М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4–5. – С. 185–193.

80. Гультай М. М. Ідея конституційної скарги у сучасній конституційно-правовій доктрині України / М. М. Гультай // Часопис Київського університету права. – К., 2012. – № 2. – С. 85–90.

81. Гультай М. М. Інститут конституційної скарги в умовах сучасного конституціоналізму / М. М. Гультай // Конституція України – основа розбудови правової демократичної соціальної держави та формування правової системи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (23–24 черв. 2011 р.). – Х., 2011. – С. 252–254.

82. Гультай М. М. Інститут конституційної скарги : світовий досвід та перспективи впровадження в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / М. М. Гультай. – Х., 2014. – 41 с.

83. Гультай М. М. Процедура приймання та розгляду конституційної скарги Федеральним Конституційним Судом Німеччини : до питання про запозичення досвіду / М. М. Гультай // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Х., 2011. – Вип. 22. – С. 26–41.

84. Гуревський В. К. Конституційні засади захисту прав сільськогосподарських підприємств на землю / В. К. Гуревський // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 285–287.

85. Гусарев С. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства / С. Гусарев // Право України. – 2011. – № 8. – С. 160–166.

86. Гусарев С. Методологічні підходи в дослідженнях юридичної діяльності / С. Гусарев // Про українське право : Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / за ред. проф. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2009. – Чис. IV. – С. 278–286.

87. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності) : [навч. посіб.] / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. :

Знання, 2008. – 495 с.

88. Гусейнов Л. Г. Шкода як умова міжнародної відповідальності в межах механізму індивідуальних скарг / Л. Г. Гусейнов // Правова держава : щоріч. наук. пр. / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 455–460.

89. Демичев Д. М. Конституционная жалоба : история и современность / Д. М. Демичев // Теоретические и практические аспекты, связанные с индивидуальной конституционной жалобой в европейской модели конституционного правосудия : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. (13–14 мая 2010 г.). – Минск, 2010. – С. 134–139.

90. Доманська А. Розвиток інституту конституційної скарги : західно-європейський та польський досвід / А. Доманська, К. Екхардт // Вибори та демократія. – 2006. – № 2. – С. 60–64.

91. Домбровський І. П. Конституційне судочинство як одна з форм захисту прав людини і громадянина / І. П. Домбровський // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 30 трав. 2009 р.). – Чернівці, 2009. – С. 34–39.

92. Доронина О. Н. Жалобы граждан в Конституционный Суд РФ / О. Н. Доронина, В. О. Лучин. – М. : Закон и право ; ЮНИТИ, 1998. – 260 с.

93. Дремін В. Н. Конституционные основы уголовно-исполнительного законодательства / В. Н. Дремін // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 303–307.

94. Дроботова Т. Розвиток державно-правового режиму України у світлі запровадження конституційної реформи : проблеми і перспективи / Т. Дроботова // Юридична Україна. – 2010. – № 2. – С. 35–41.

95. Духов Ф. Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне конституційне судочинство / Ф. Духов // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 73–77.

96. Европейский суд по правам человека. Избранные решения : в 2 т. Т. 1

/ [председатель ред. кол. д-р юрид. наук, проф. В. А. Туманов]. – М. : НОРМА, 2000. – 856 с.

97. Євграфов П. Конституційна скарга – складова захисту прав громадян / П. Євграфов // Закон і бізнес. – 2002. – № 36. – 5 жовт. – С. 2.

98. Євграфова Є. Доктрина у правовій науці і юридичній практиці // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2 (73). – С. 52–63.

99. Євдокимов В. О. Розвиток українського конституціоналізму та державно-правова реформа / В. О. Євдокимов // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 126–133.

100. Єпіфанов А. О. Окремі аспекти конституційної реформи в Україні / А. О. Єпіфанов // Стратегічні пріоритети. – К., 2008. – Вип. 2 (7), Спец. вип. : Конституційний процес в Україні. – С. 30–32.

101. Жильнікова Н. Д. Конституційна скарга : перспективи запровадження в Україні / Н. Д. Жильнікова // Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез міжнар. наук. конф. [«Одинадцяті осінні юридичні читання»], (м. Хмельницький, 23–24 лист. 2012 р.). – Хмельницький, 2012. – Ч. 2. – С. 61–63.

102. Завальнюк В. В. Антропологічне осягнення правової реальності : юриспруденція на перетині епох : [монографія] / В. В. Завальнюк. – Одеса : Юридична література, 2012. – 208 с.

103. Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.) / відп. ред. А. С. Головін ; Конституц. Суд України. – К. : Логос, 2011. – 608 с.

104. Здзенници Б. Эффективность права с точки зрения Конституционного Трибунала Польской Республики [Електронний ресурс] / Б. Здзенници. – Режим доступу : http://www.juristlib.ru/book_9463.html.

105. Зубко В. Л. Исключительные случаи неконституционности

правовых актов / В. Л. Зубко // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 157–164.

106. Илиев И. Конституционное право граждан на обжалование административных актов в Республике Болгария / И. Илиев // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 289–294.

107. Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию [Электронный ресурс]: принято на 85-м пленер. заседании Венецианской Комиссии, (Венеция, 17–18 дек. 2010 г.) на основании комментариев г-на Г. Арутюняна, г-жи А. Нусбергер, г-на П. Пацолая. – Режим доступа : Официальный сайт Венецианской комиссии : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)039rev-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)039rev-rus).

108. Ивановська А. М. Конституційна скарга як засіб захисту прав та свобод людини Конституційним Судом України / А. М. Ивановська // Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез міжнар. наук. конф. [«Дев'ять осінніх юридичних читань»]. – Хмельницький, 2010. – Ч. 2. – С. 39–41.

109. Ивановська А. М. Перспективи застосування конституційної скарги як засобу захисту прав та свобод людини Конституційним Судом України / А. М. Ивановська // Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез міжнар. наук. конф. [«Восьмі осінніх юридичних читань»]. – Хмельницький, 2009. – Ч. 2. – С. 66–68.

110. Іващенко О. Ю. Скарга як індикатор якості надання адміністративних послуг : досвід Великої Британії / О. Ю. Іващенко // Адміністративне право в сучасному вимірі : матеріали IV наук.-практ. семінару. – К., 2010. – С. 97–99.

111. Індивідуальна конституційна скарга в теорії та практиці публічного права зарубіжних країн // Проблеми та перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні. – К., 2010. – С. 29–43.

112. Їлдірим Е. Соціальні права і конституційні скарги / Е. Їлдірим // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми

індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 116–120.

113. Калініченко О. Генеза системи конституційного контролю за реалізацією прав, свобод людини і громадянина / О. Калініченко // Право України. – 2003. – № 5. – С. 36–40.

114. Кампо В. Деякі проблеми розвитку конституційної юстиції в Україні / В. Кампо // Право України. – 2010. – № 6. – С. 60–69.

115. Кампо В. Розширення доступу громадян до конституційного правосуддя в Україні : варіанти вибору / В. Кампо // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 51–58.

116. Кампо В. М. Конституційна держава і конституційна реформа в Україні / В. М. Кампо, М. В. Савчин // Конституція і народний суверенітет в Україні : проблеми теорії і практики реалізації : зб. наук. пр. – К., 2008. – С. 150–197.

117. Кампо В. М. Конституційна юстиція в Україні : проблеми і перспектива / В. М. Кампо // Юридична наука. – 2011. – № 1. – С. 43–49.

118. Касумова А. Міжнародно-правовий аспект реалізації права особи на скаргу / А. Касумова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – К., 2011. – Вип. 88. – С. 83–86.

119. Катрук Є. А. Інститут конституційної скарги як механізм захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні / Є. А. Катрук // Демократія у країнах Східної Європи : конституційно-правовий вимір (Тодиківські читання) : зб. тез наук. доп. і повідомл. 4-ї міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів і студ., (27–28 трав. 2011 р.). – Х., 2011. – С. 272–273.

120. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства : становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень» / М. С. Кельман. – К., 2013. – 35 с.

121. Кельман М. С. Окремонауковий рівень методології пізнання / М. С. Кельман // Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна : зб. наук. статей ; гол. ред. А. Мелешевич. – К. : Дух і літера, 2013. – С. 126–137.
122. Керимов Д. А. Методология права : предмет, функции, проблемы философии права : [монография] / Д. А. Керимов. – 4-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2008. – 521 с.
123. Кечекьян С. Ф. Всеобщая история государства и права : [учеб. для юрид. ин-тов] / ВИЮНГ НКЮ СССР. – М. : Юриздат, 1944. – Ч. 1, вып. 1: Древний мир. Древний Восток и Древняя Греция. 1944. – 216 с.
124. Кичун В. І. Конституційна реформа в Україні : місце і роль Конституційного Суду України / В. І. Кичун // Актуальні проблеми конституційного права та державотворення : зб. наук. пр., присвячений 70-й річниці з дня народження першого голови Конституційного Суду України Л. П. Юзькова. – Хмельницький, 2008. – Ч. 1. – С. 161–163.
125. Кінаш Б. С. Конституційна реформа : проблеми сьогодення / Б. С. Кінаш, Н. Б. Кінаш // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – К., 2009. – № 6. – С. 69–78.
126. Клишас А. А. Конституционный контроль и конституционное правосудие зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование / А. А. Клишас ; под ред. проф. В. В. Еремяна. – М. : Междунар. отношения, 2007. – 496 с.
127. Князев С. Д. Конституционная жалоба в Российской Федерации : законодательная модель и судебная интерпретация / С. Д. Князев // Журнал конституционного правосудия. – 2011. – № 1. – С. 25–32.
128. Коваленко В. Конституція України та перспективи її модернізації / В. Коваленко // Голос України. – 2013. – 16 лип. – С. 4–5.
129. Ковбан А. В. До питання конституційної скарги як удосконалення захисту Конституційним Судом України прав і свобод людини і громадянина / А. В. Ковбан // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової

держави : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (24 лют. 2012 р.). – К., 2012. – Ч. 1. – С. 44–45.

130. Ковриженко Д. Конституційна реформа : пошук балансу влади / Д. Ковриженко, В. Замніус, Д. Котляр // Парламент. – 2003. – № 2. – С. 2–36.

131. Козловський А. А. Гносеологічний метод права / А. А. Козловський // Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна : зб. наук. статей ; гол. ред. А. Мелешевич. – К. : Дух і літера, 2013. – С. 115–125.

132. Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права : співвідношення понять та їх особливості / М. Козюбра // Право України. – 2014. – № 1. – С. 22–32.

133. Козюбра М. І. Конституційний Суд в системі органів державної влади / М. І. Козюбра // Державно-правова реформа в Україні : матеріали наук.-практ. конф. (лист. 1997 р.). – К., 1997. – С. 20–24.

134. Колодій А. М. Головні напрямки конституційної реформи в Україні : доп. член.-кор. НАПрН України / А. М. Колодій // Конституційна реформа в Україні : поняття, етапи та головні напрямки. – К., 2010. – С. 16–27.

135. Колос М. И. Современные и перспективные формы обращения в Конституционный Суд Украины за защитой прав и свобод физических и юридических лиц / М. И. Колос // Теоретические и практические аспекты, связанные с индивидуальной конституционной жалобой в европейской модели конституционного правосудия : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. / Конституционный Суд Республики Беларусь. – Минск, 2010. – С. 87–95.

136. Константин О. В. Конституційні перетворення не можуть оминати правового механізму судового захисту основних прав і свобод людини й громадянина/ О. В. Константин // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 1. – С. 12–17.

137. Конституционное право зарубежных стран : [учеб. для вузов] / под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина ; Моск. гос. ин-т междунар. отнош. (УН-Т) МИД РФ. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 819 с.

138. Конституция Австрийской Республики. Федеральный

конституционный закон от 10 ноября 1920 г. // Конституции государств Европы : в 3 т. / [под общ. ред. и со вступ. ст. директора Ин-та законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве Рос. Федерации Л. А. Окунькова]. – М., 2001. – Т. 1. – С. 26–124.

139. Конституция Грузии : принята 24 августа 1995 г. – [Режим доступа] : <http://worldconstitutions.ru/?p=130&page=2>.

140. Конституция Испании от 27 декабря 1978 г. [текст] // Конституции государств Европы : в 3 т. Т. 2 / под общ. ред. и со вступ. ст. директора Ин-та законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве Рос. Федерации Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – С. 50–94.

141. Конституция Республики Беларусь : принята 24 ноября 1996 г. // Конституции государств Европы : в 3 т. / [под общ. ред. и со вступ. ст. директора Ин-та законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве Рос. Федерации Л. А. Окунькова]. – М., 2001. – Т. 1. – С. 298–330.

142. Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 г. [текст] // Конституции государств Европы : в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. ст. директора Ин-та законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве Рос. Федерации Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 2. – С. 686–732.

143. Конституция Российской Федерации : принята 12 декабря 1993 г. // Конституции государств Европы : в 3 т. / [под общ. ред. и со вступ. ст. директора Ин-та законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве Рос. Федерации Л. А. Окунькова]. – М., 2001. – Т. 3. – С. 18–50.

144. Конституция Словацкой Республики от 1 сентября 1992 г. [текст] // Конституции государств Европы : в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. ст. директора Ин-та законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве Рос. Федерации Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 3. – С. 112–158.

145. Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / [авт.-упоряд. В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін.]; за заг. ред. В. О. Серьогіна. – Х. : ФІНН, 2009. – 664 с.

146. Конституційна юстиція // Проблеми сучасної

конституціоналістики : [навч. посіб.] / за ред. М. П. Орзіха. – К., 2011. – С. 160–190.

147. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

148. Копча В. В. Конституційна система Словацької Республіки Й. Тісо (1934–1944 рр.) : історико-правові аспекти / В. В. Копча // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право. – Ужгород, 2008. – Вип. 9. – С. 63–65.

149. Коробейник Є. Інститут конституційної скарги : як гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина / Є. Коробейник // Другі конституційні читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів, присвячена пам'яті академіка права Ю. М. Тодики. – Х., 2009. – С. 92–95.

150. Костицький М. Конституційна юрисдикція сучасної України : проблемні питання та перспективи розвитку / М. Костицький, Н. Кушакова // Адвокат. – 2005. – № 11. – С. 3–6.

151. Костюкевич О. К. Юридична природа скарг / О. К. Костюкевич // Право і суспільство. – 2010. – № 3. – С. 125–129.

152. Кравченко О. О. Конституційна скарга як засіб удосконалення функціональних характеристик Конституційного Суду України / О. О. Кравченко // Південноукраїнський правничий часопис. – Одеса, 2011. – № 1. – С. 92–94.

153. Крамберг М. Конституционна жалоба в юриспруденції Конституционного Суда Республики Словения / М. Крамберг // Конституционное правосудие. – 2005. – № 3. – С. 67–69.

154. Крусян А. Конституційна законність : правова доктрина та практика забезпечення і захисту в Україні / А. Крусян // Митна справа. – Львів, 2012. – № 1. – С. 3–10.

155. Крусян А. Р. Характер (виды) взаимодействия субъектов публичной

власти на местном уровне в системе современного конституционализма / А. Р. Крусян // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 178–181.

156. Крючатов И. А. Принципы гражданского судопроизводства по Конституции Украины / И. А. Крючатов // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 301–303.

157. Кряжков В. А. Конституционная юстиция в Российской Федерации : [учеб. пособ.] / В. А. Кряжков, Л. В. Лазарев. – М. : БЕК, 1998. – 440 с.

158. Кузнецов О. Б. Институт конституционной жалобы в Польше / О. Б. Кузнецов // Веснік Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь. – 2003. – № 3. – С. 47–48.

159. Кузнецова Ю. Институт конституційної скарги : теоретичні аспекти проблеми / Ю. Кузнецова // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 4. – С. 91–101.

160. Кулішенко В. С. Конституційне право на вільну конкуренцію і на захист від недобросовісної конкуренції / В. С. Кулішенко // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 280–282.

161. Куненко І. С. Конституційний процес і «конституційна реформа» : до питання співвідношення / І. С. Куненко // Часопис Київського університету права. – К., 2009. – № 4. – С. 128–132.

162. Литвин В. Вітальне слово / В. Литвин // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 17–23.

163. Литвин В. Конституційна реформа в Україні : історія, сучасний стан та перспективи : до постановки питання / В. Литвин // Голос України. – 2010. – 2 лист. – С. 2–3.

164. Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні / А. В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. –

2010. – № 10. – С. 45–48.

165. Луняченко А. В. Конституційне забезпечення права власності громадян на землю в Україні / А. В. Луняченко // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 283–285.

166. Лучин В. О. Жалобы граждан в Конституционный Суд РФ / В. О. Лучин, О. Н. Доронина. – М. : Закон и право ; ЮНИТИ, 1998. – 260 с.

167. Лыхмус У. Развитие конституционализма в Эстонии / У. Лыхмус // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 81–92.

168. Людина і суспільство [Електронний ресурс] : підручн. – [Режим доступу] : <http://school.xvatit.com/index.php?title>.

169. Лютий В. Здобутки та перспективи конституційного реформування в Україні : правова оцінка / В. Лютий // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К., 2011. – Вип. 95, ч. 1. – С. 155–158.

170. Малиновский В. Индивидуальная (конституционная) жалоба в арсенале органа конституционного контроля Республики Казахстан / В. Малиновский // Конституционное правосудие в новом тысячелетии : [альманах]. – Ереван, 2010. – С. 144–156.

171. Малишко М. І. Стан і розвиток сучасного конституціоналізму та форми охорони конституцій / М. І. Малишко // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 142–145.

172. Маркуш М. А. Конституційна скарга та інші перспективи розширення меж конституційної юрисдикції в Україні / М. А. Маркуш // Часопис Київського університету права. – К., 2012. – № 1. – С. 112–116.

173. Мартинюк Р. Нормативне визначення суб'єктів звернення до Конституційного Суду України та механізму формування складу Суду як гарантії забезпечення його позаполітичного статусу і компетентності / Р. Мартинюк // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. –

Вип. 37. – С. 156–162.

174. Марченко М. А. Конституційна система стримувань і противаг в діяльності органів державної влади / М. А. Марченко // Треті конституційні читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів присвячена пам'яті академіка права Ю. М. Тодики, (28–29 трав. 2010 р.). – Х., 2010. – С. 90–91.

175. Матеріали до конференції «Конституційна скарга в контексті захисту прав людини конституційним судом» / [Гашицький К. О., Денисюк М. В., Токарева М. Г. та ін.] ; Упр. прав. експертизи КСУ. – К. : [Б. и.], 2010. – 65 с.

176. Матиенко В. Я. Особенности нормативно-правового содержания новой Конституции Швейцарской Конфедерации / В. Я. Матиенко // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 166–173.

177. Медведєв В. В. Конституційна скарга як засіб захисту прав людини / В. В. Медведєв // Конституційні читання : тези наук. доп. і повідомл. міжнар. студ. наук. конф. – Х., 2008. – С. 226–229.

178. Мельник С. Б. Конституционная охрана конкуренции в предпринимательской деятельности / С. Б. Мельник // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 277–278.

179. Мироненко О. Захист «правди» і «благодаті» за доби Київської Русі та Литовсько-Руської держави / О. Мироненко // Вісник Конституційного Суду України. – 1999. – № 1. – С. 64–78.

180. Мироненко О. Конституційна юстиція на межі тисячоліть. Судовий конституційний контроль у Латинській Америці : Нікарагуа, Гаїті, Домініканська Республіка / О. Мироненко // Закон і бізнес. – 2008. – № 46 (878). – 15–21 лист. – С. 19.

181. Мироненко О. Конституційна юстиція на межі тисячоліть : деякі підсумки розгляду справ у 2008 році і практика припинення конституційних проваджень / О. Мироненко // Закон і бізнес. – 2010. – № 15 (950). – 10–16 квіт. – С. 15.

182. Мироненко О. Конституційна юстиція на межі тисячоліть : Конституційний Суд України : 2003–2005 рр. / О. Мироненко // Закон і бізнес. – 2010. – № 1–2 (937). – 6–15 січ. – С. 23.

183. Мироненко О. Конституційна юстиція на межі тисячоліть : Конституційний Суд України : складний процес формування / О. Мироненко // Закон і бізнес. – 2009. – № 45 (929). – 7–13 лист. – С. 19.

184. Мироненко О. Конституційна юстиція на межі тисячоліть : останні кроки української радянської системи конституційного захисту / О. Мироненко // Закон і бізнес. – 2009. – № 17 (901). – 25 квіт. – 1 трав. – С. 19.

185. Мироненко О. Світова конституційна юстиція у міжвоєнний період : спеціальні конституційні суди / О. Мироненко // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 6. – С. 55–66.

186. Мироненко О. Січове козацтво на сторожі незайманості «народної конституції» пращурів / О. Мироненко // Вісник Конституційного Суду України. – 1999. – № 2. – С. 74–85.

187. Мироненко О. М. Конституційний Суд України : історія і сучасність, доктрина і практика : [монографія] / О. М. Мироненко. – К. : Київська правда, 2011. – 910 с.

188. Мироненко О. М. Молоді європейські конституційні суди : Іспанія й Андорра : конституційна юстиція на межі тисячоліть / О. М. Мироненко // Закон і бізнес. – 2007. – № 30 (810). – 28 лип. – 3 серп. – С. 19.

189. Мироненко О. М. Про деякі загальні підходи до поняття «конституційна юрисдикція» і предмета її історії / О. М. Мироненко // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 4. – С. 46–61.

190. Михеєнко Ю. Судовий захист як конституційна гарантія соціальних прав громадян / Ю. Михеєнко // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 124–126.

191. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003. – Т. І. Теоретико-методологічні та концептуальні засади

поліцейського права та поліцейської деонтології. – 1232 с.

192. Міклашевич П. Забезпечення доступу до конституційного правосуддя в Республіці Білорусь / П. Міклашевич // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 121–127.

193. Мішина Н. Конституційна скарга в Україні : можливості використання досвіду США / Н. Мішина // Право США. – 2013. – № 1–2. – С. 258–266.

194. Мошенський В. Д. До питання про запровадження конституційної скарги в Україні / В. Д. Мошенський // Цінності сучасного конституціоналізму. V Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. (28–29 верес. 2012 р.). – Х., 2012. – С. 269–270.

195. Музиченко П. П. Конституційні норми в джерелах права на українських землях у XVI ст. / П. П. Музиченко, М. І. Малишко // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 145–150.

196. Мурашин Г. О. Конституційна юрисдикція в Україні : шляхи вдосконалення / Г. О. Мурашин // Актуальні проблеми конституційного права та державотворення : зб. наук. пр., присвячений 70-й річниці з дня народження першого голови Конституційного Суду України Л. П. Юзькова. – Хмельницький, 2008. – Ч. 1. – С. 136–138.

197. Назаров В. В. Механізм судового захисту прав та свобод людини і громадянина у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] / В. В. Назаров. – Режим доступу : http://search.ukr.net/?go=http%3A%2F%2Fwww.kul.kiev.ua%2Fimages%2Fchasop%2F2009_2%2F240.doc.

198. Наулік Н. Конституційна регламентація прав і свобод людини та громадянина в зарубіжних країнах (порівняльний аспект) / Н. Наулік // Актуальні проблеми правознавства : наук. зб. / Юрид. ін-т Тернопільської акад. нар. господарства. – Тернопіль, 2001. – Вип. 2. – С. 151–158.

199. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння : [монографія] / [Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук та ін.] ; заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2013. – 480 с.

200. Ненадич Б. Конституционная жалоба как правовое средство защиты прав и основных свобод человека в Республике Сербия / Б. Ненадич // Конституционное правосудие. – 2010. – № 4. – С. 58–87.

201. Никитченко Е. Э. Осуществление конституционного права свободы совести в современной Украине / Е. Э. Никитченко // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 227–231.

202. Німченко В. Конституційна юрисдикція та загальне судочинство / В. Німченко // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 5. – С. 42–43.

203. О Конституционном Суде Российской Федерации [Электронный ресурс] : Федеральный конституционный закон от 21 июля 1994 г. № 1-ФКЗ ; в ред. от 04 июня 2014 г. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_160096.

204. О прокуратуре Российской Федерации [Электронный ресурс] : Федеральный закон от 17 января 1992 г. № 2202-І. – Режим доступа : <http://www.ksrf.ru/ru/Info/LegalBases/PublicProsecutor/Pages/default.aspx>.

205. Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Половцева Игоря Николаевича на нарушение его конституционных прав пунктом 1 статьи 1 Федерального закона «О внесении дополнений в Федеральный закон “Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации”» [Электронный ресурс] : определение Конституционного Суда РФ от 5 июля 2002 г. № 187-О. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39697.

206. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Оборотов

Юрій Миколайович. – О., 2003. – 379 с.

207. Овсепян Ж. И. Правовая защита конституций. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах / Овсепян Ж. И. – Ростов-на-Дону : Литература Д, 1992. – 320 с.

208. Овчаренко В. А. Актуальні питання вдосконалення діяльності Конституційного Суду України щодо забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина / В. А. Овчаренко // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 4. – С. 63–71.

209. Олійник І. Інституалізація конституційної скарги : новаційний механізм гарантії прав і свобод особистості / І. Олійник, О. Безбожна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 9. – С. 24–27.

210. Олійник І. М. Окремі проблеми конституційного процесу в Україні / І. М. Олійник // Стратегічні пріоритети. – К., 2008. – Вип. 2 (7), Спец. вип. : Конституційний процес в Україні. – С. 58–63.

211. Оніщук М. Права людини і конституційна реформа / М. Оніщук // Юридичний вісник України. – 2013. – № 17–18 (930–931). – 27 квіт. – 10 трав. – С. 4–5.

212. Опришко В. Ф. Конституційне реформування законодавчої діяльності / В. Ф. Опришко // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 76–78.

213. Орзіх М. П. Конституційна модернізація і реформування : теоретичні підходи та сучасні перспективи конституційних перетворень в Україні / М. П. Орзіх // Держава і право суверенної України : проблеми теорії і практики : матеріали наук. конф. до 20-ї річниці Незалежності України (Київ, 21 черв. 2011 р.). – К., 2011. – С. 138–145.

214. Орзіх М. П. Сучасний конституціоналізм – мета конституційної реформи в Україні / М. П. Орзіх // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 133–142.

215. Осадчий А. Ю. Конституційний контроль та адміністративні суди / А. Ю. Осадчий // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. –

Одеса, 2001. – С. 294–297.

216. Основной Закон Федеративной Республики Германия : принят 23 мая 1949 г. // Конституции государств Европы : в 3 т. / [под общ. ред. и со вступ. ст. директора Ин-та законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве Рос. Федерации Л. А. Окунькова]. – М., 2001. – Т. 1. – С. 580–634.

217. Папуашвілі Г. Доступність як визначальний фактор ефективності конституційного правосуддя : приклад Грузії / Г. Папуашвілі // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 144–148.

218. Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології : [монографія] / Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – 336 с.

219. Педедзе Дз. Конституционная жалоба в Республике Латвия : основные проблемы и тенденции развития / Дз. Педедзе // Конституционное правосудие. – 2002–2003. – № 4 (18). – 1 (19). – С. 148–158.

220. Пережняк Б. А. Конституційно-правові основи державного керівництва розбудовою у соціально-культурній сфері / Б. А. Пережняк // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 203–213.

221. Писарев О. Громадянська самооборона : Конституційний Суд готується до розгляду «народних» скарг / О. Писарев // Закон і бізнес. – 2011. – № 39 (1026). – 24–30 верес. – С. 11.

222. Питання захисту прав людини і громадянина органами конституційної юрисдикції у сучасних умовах : матеріали міжнар. конф. (м. Ялта, 20–21 черв. 2013 р.) / Конституційний Суд України ; відп. ред. А. С. Головін ; [упоряд. : О. І. Кравченко та ін.]. – К. : Логос, 2013. – 239 с.

223. Пілюк С. В. Сучасні моделі конституційного контролю [Електронний ресурс] / С. В. Пілюк // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 550–557. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_3_96.pdf.

224. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : [підруч.] / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за заг. ред. проф. В. Л. Федоренка. – [3-тє вид., перероб. і доопр.] ; передмова проф. В. В. Коваленка. – К. : КНТ ; Вид-во «Ліра-К», 2011. – 532 с.

225. Погребняк С. П. Принцип рівності як конституційна вимога / С. П. Погребняк // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України : тези доп. та наук. повідомл. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (29–30 черв. 2006 р.). – Х., 2006. – С. 133–136.

226. Полешко А. Конституційна юстиція – на захисті прав людини / А. Полешко // Право України. – 2011. – № 10. – С. 316–317.

227. Пономаренко С. Є. Конституційна думка в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття / С. Є. Пономаренко, Л. Л. Марківська // Сучасні проблеми правової системи України : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Алушта, 29 жовт. – 1 лист. 2009 р.). – К., 2009. – С. 278–283.

228. Портнов А. В. Становлення і розвиток конституційного судочинства в Україні : теоретичні і практичні проблеми [текст]: дис. д-ра юрид. наук : 12.00.02 / А. В. Портнов. – К., 2009. – 474 с.

229. Портнов А. Деякі аспекти сутності конституційного судочинства [Електронний ресурс] / А. Портнов. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/jurydychni_nauky/articles/Some_aspects_of_the_constitutional_court_proceeding_17650.pdf

230. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : [навч. посіб]. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 376 с.

231. Притика Д. М. Вищі спеціалізовані суди як конституційна гарантія демократизації судової влади / Д. М. Притика // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 63–69.

232. Приходько С. Г. Соціальний захист громадян у контексті реалізації Конституції України / С. Г. Приходько // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 257–260.

233. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Ємельянова Анатолія Ісаковича щодо офіційного тлумачення положень пункту 3 частини другої статті 222 Кодексу України про адміністративні правопорушення : ухв. Конституційного Суду України від 12 трав. 2010 р. № 31-у/2010 // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 4. – С. 89–92.

234. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовт. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

235. Про Конституційний Суд Латвійської Республіки [Електронний ресурс] : Закон Латвійської Республіки від 5 черв. 1996 р. – Режим доступу : <http://www.lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-law-on-the-constitutional-court/193>

236. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовт. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

237. Про Конституційний трибунал Республіки Польщі [Електронний ресурс] : Закон Республіки Польщі від 1 серп. 1997 р. – Режим доступу: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=3&mid=9>.

238. Про статус суддів : Закон України від 15 груд. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 8. – Ст. 56.

239. Про судоустрій [Електронний ресурс] : Закон України від 7 лют. 2001 р. № 3018-III. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3018-14>.

240. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 41–42. – Ст. 529.

241. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 груд. 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

242. Проблеми та перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні : [монографія] / О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Серьогіна та ін. – К. : Атіка-Н, 2010. – 108 с.

243. Провізіон Т. О. Конституційна юстиція в Україні : до визначення змісту поняття / Т. О. Провізіон // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010. – Вип. 47. – С. 198–204.

244. Пуделка Й. Конституційна скарга з урахуванням німецької та таджицької моделі / Й. Пуделка // Вестник Конституційного Суду Республіки Таджикистан. – 2010. – № 4. – С. 234–244.

245. Пулбере Д. Про доступ громадян до Конституційного Суду Республіки Молдова та необхідність запровадження інституту конституційної скарги / Д. Пулбере // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 149–156.

246. Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного права державознавства : деякі сучасні тенденції / П. Рабінович // Право України. – 2014. – № 1. – С. 11–21.

247. Рабінович П. Права людини і громадянина в Україні : конституційна перспектива / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2008. – № 3. – С. 3–11.

248. Радзієвська В. В. До питання про запровадження в Україні інституту конституційної скарги / В. В. Радзієвська // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – К., 2012. – № 6. – С. 52–56.

249. Радзієвська В. В. Конституційна скарга як важлива форма захисту прав і свобод людини у Конституційному Суді України / В. В. Радзієвська // Часопис Київського університету права. – К., 2009. – № 1. – С. 103–107.

250. Радзієвська В. В. Право на судовий захист – універсальна конституційна гарантія прав і свобод людини / В. В. Радзієвська, В. В. Радзієвський // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 83, ч. 2. – С. 67–70.

251. Радченко О. І. Правова і конституційна держава : співвідношення

понять / О. І. Радченко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2011. – № 2. – С. 81–87.

252. Регламент Конституционного Суда Латвийской Республики [Електронний ресурс]: принят Конституционным Судом Латвийской Республики в пленар. заседании 5 февр. 2014 г. – Режим доступа : <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=3&mid=10>.

253. Регламент Конституционного Суда Российской Федерации [Електронний ресурс]: принят Конституционным Судом Российской Федерации в пленар. заседании 24 январ. 2011 г. (с изменениями от 8 июля 2014 г.). – Режим доступа : <http://www.ksrf.ru/ru/Info/LegalBases/Reglament/Pages/default.aspx>.

254. Регламент Конституційного Суду України [Електронний ресурс]: затв. Рішенням Конституційного Суду України від 5 берез. 1997 р. ; у новій ред. згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14 жовт. 2008 р. № 34-р/2008 з наступ. змін. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v001z710-97>.

255. Савчин М. Конституційна традиція та становлення конституційного устрою України / М. Савчин // Юридичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 123–125.

256. Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні / М. Савчин // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 111–120.

257. Савчин М. Право на справедливий суд і конституційна юрисдикція : окремі аспекти згідно з синтетичною теорією конституції / М. Савчин // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 2. – С. 96–106.

258. Савчин М. Українська конституційна традиція на тлі досвіду конституціоналізму країн Центральної та Східної Європи / М. Савчин // Країни Центрально-Східної Європи в умовах глобалізації : історико-методологічний, політико-правовий та економічний аспекти. – Ужгород, 2010. – С. 145–175.

259. Селіванов А. Конституційна скарга : чи може громадянин захистити себе, вимагаючи тлумачення закону? / А. Селіванов, П. Євграфов // *Голос України*. – 2002. – 24 верес. – С. 10.

260. Селіванов А. Конституційне правосуддя і конституційна юрисдикція в Україні (доктринальне визначення) / А. Селіванов // *Право України*. – 2010. – № 6. – С. 34–44.

261. Селіванов А. Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності / А. Селіванов, П. Євграфов // *Право України*. – 2003. – № 4. – С. 80–85.

262. Селіванов А. О. Верховенство права в Конституційному правосудді : аналіз конституційної юрисдикції : предмет конституційного права у вимірі конституційної юрисдикції : [монографія] / А. О. Селіванов. – К. ; Х. : Акад. прав. наук України, 2006. – 400 с.

263. Селіванов А. О. Доктринальне визначення категорій «конституційне правосуддя» і «конституційна юрисдикція» / А. О. Селіванов // Конституційні проблеми в сучасній теорії права. Доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті її модернізації та ефективного конституційного правосуддя : [монографія]. – К. : Логос, 2012. – С. 56–72.

264. Селіванов А. О. За відсутності права громадян на конституційну скаргу на загальні суди покладається особлива відповідальність / А. О. Селіванов // *Голос України*. – 2011. – 6 верес. – С. 4.

265. Селіванов А. О. Записки конституціоналіста. Досвід теоретичного осмислення конституційних проблем / А. О. Селіванов. – К. : Логос, 2013. – 170 с.

266. Семеніхін І. В. Правова доктрина : поняття та особливості / І. В. Семеніхін // *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. – 2009. – № 18. – С. 127–134.

267. Середа В. Історія розвитку публічної скарги / В. Середа // *Підприємництво, господарство і право*. – 2010. – № 8. – С. 44–48.

268. Середа В. В. Публічно-правова скарга в міжнародному правовому полі / В. В. Середа // *Південноукраїнський правничий часопис*. – Одеса, 2012. –

№ 2. – С. 88–91.

269. Сирота І. М. Правове забезпечення конституційного права громадян на соціальну захисту / І. М. Сирота // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 260–263.

270. Скакун О. Методологічний підхід і метод у порівняльному правознавстві : їхнє співвідношення / О. Скакун // Про українське право : Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / за ред. проф. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2009. – Чис. IV. – С. 210–219.

271. Скомороха В. Деякі питання конституційного провадження / В. Скомороха // Право України. – 1998. – № 9. – С. 5–9.

272. Скомороха В. Конституційна юрисдикція в Україні : становлення і перспективи розвитку / В. Скомороха // Актуальні проблеми конституційної юрисдикції : сучасність і перспективи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 18–19 жовт. 2001 р.). – К., 2002. – С. 13–20.

273. Скомороха В. Є. Вплив конституційної юстиції на розвиток українського конституціоналізму / В. Є. Скомороха // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 27–34.

274. Скомороха В. Є. Демократизація як принцип функціонування державності та конституційна юрисдикція / В. Є. Скомороха // Європа, Японія, Україна : шляхи демократизації державно-правових систем : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 17–20 жовт. 2000 р.). – К., 2000. – С. 20–24.

275. Скомороха В. Є. Деякі питання оптимізації повноважень Конституційного Суду України / В. Є. Скомороха // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 42–50.

276. Скомороха В. Є. У Конституційного Суду і преси спільна мета – відстоювання прав людини / В. Є. Скомороха // Закон і бізнес. – 2002. – № 38. – С. 3.

277. Сліденко І. Д. Конституційний контроль в механізмі сучасної правової держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / І. Д. Сліденко. – К., 2010. – 40 с.

278. Словарь иностранных слов. – [11-е изд., стереотип.]. – М., 1984. – 608 с.

279. Соколенко О. Л. Захист прав громадян як основна функція правової держави [Електронний ресурс] / О. Л. Соколенко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 118–121. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkup_2013_2_28.pdf.

280. Ставнійчук М. І. Конституційна Асамблея – шанс модернізувати Україну / М. І. Ставнійчук // Держава і право суверенної України : проблеми теорії і практики : матеріали наук. конф. до 20-ї річниці Незалежності України (Київ, 21 черв. 2011 р.). – К., 2011. – С. 146–153.

281. Ставнійчук М. І. Нова Конституція як інструмент конструювання ефективної влади / М. І. Ставнійчук // Стратегічні пріоритети. – К., 2008. – Вип. 2 (7), Спец. вип. : Конституційний процес в Україні. – С. 9–11.

282. Станік С. Р. Правова культура – обов'язкова складова українського конституціоналізму / С. Р. Станік, С. Р. Станін // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 103–115.

283. Статус громадських (неурядових) організацій // Конституційна держава та права людини й основоположні свободи : Україна та європейський досвід. – Ужгород, 2008. – С. 121–136.

284. Стрижак А. А. Удосконалення статусу Конституційного Суду України / А. А. Стрижак // Віче. – 2011. – № 17. – С. 29–32.

285. Судові механізми захисту прав людини. Конституційний Суд України у механізмі захисту прав людини // Проблеми та перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні : [монографія]. – К., 2010. – С. 6–28.

286. Танчев Є. Теоретичні та практичні проблеми прямого й непрямого

доступу громадян до Конституційного Суду Болгарії та порівняльні можливості / Є. Танчев // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 162–181.

287. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки : [монография] / Н. Н. Тарасов. – Екатеринбург : Изд-во Гуманитар. ун-та, 2001. – 265 с.

288. Тацій В. Наукові засади конституційного реформування в Україні / В. Тацій // Право України. – 2009. – № 11. – С. 12–18.

289. Теоретические и практические аспекты, связанные с индивидуальной конституционной жалобой в европейской модели конституционного правосудия : сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. (13–14 мая 2010 г.) / Конституционной Суд Республики Беларусь. – Минск : БДП, 2010. – 176 с.

290. Теорія держави та права : [підруч.] / [Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.] ; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К. : ФОРУМ, 2011. – 576 с.

291. Тесленко М. В. Конституційна скарга як один із засобів правозахисту людини і громадянина / М. В. Тесленко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 9. – С. 5–13.

292. Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине : [монография] / М. В. Тесленко ; Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины. – К. : [Б. и.], 2001. – 343 с.

293. Тиковенко А. Г. Конституционный Суд Республики Беларусь в механизме разделения властей / А. Г. Тиковенко // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 118–123.

294. Тимченко І. Конституційна юстиція – становлення і розвиток / І. Тимченко // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2003. – № 2–3 (33–34). – С. 272–286.

295. Тимченко І. Конституційна реформа : усвідомлений обопільно

розбрат чи об'єктивна необхідність / І. Тимченко // Право України. – 2008. – № 9. – С. 4–13.

296. Тимченко І. Механізм конституційної юрисдикції в Україні : становлення і розвиток / І. Тимченко // Право України. – 2010. – № 6. – С. 12–25.

297. Тихий В. Захист конституційних прав і свобод Конституційним Судом України за зверненнями фізичних і юридичних осіб / В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 2. – С. 65–70.

298. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право : [монографія] / І. С. Тімуш. – К. : Атіка, 2009. – 284 с.

299. Ткачук П. Питання доступу громадян до конституційного правосуддя в Україні / П. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4–5. – С. 74–81.

300. Ткачук П. Роль і місце Конституційного Суду України у захисті основних прав і свобод людини / П. Ткачук, А. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 4. – С. 118–131.

301. Ткачук П. М. Конституційний Суд України : теоретико-правові питання діяльності / П. М. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 4. – С. 23–37.

302. Тодика Ю. М. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян : [монографія] / Ю. М. Тодика, О. В. Марцеляк ; відп. ред. В. Ф. Погорілко ; Акад. прав. наук України ; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Лібра, 1998. – 107 с.

303. У справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) : Рішення Конституційного Суду України від 22 груд. 2010 р. № 23-рп/2010 // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 1. –

С. 13–21.

304. У справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) : Рішення Конституційного Суду України від 9 лип. 2007 р. № 6-рп/2007// Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 4. – С. 36–41.

305. Угриновська О. Особливості судочинства за скаргами на неправомірні рішення, дії та бездіяльність державних органів, юридичних і службових осіб / О. Угриновська // Вісник Львівського ун-ту. Серія : Юридична. – Львів, 2000. – Вип. 35. – С. 294–299.

306. Угриновська О. Підвідомчість справ за скаргами громадян у сфері управлінської діяльності / О. Угриновська // Вісник Львівського ун-ту. Серія : Юридична. – Львів, 2001. – Вип. 36. – С. 349–354.

307. Угриновська О. Судове провадження у справах за скаргами громадян на неправомірні дії та рішення органів державного управління та посадових осіб / О. Угриновська // Юридический вестник. – 2000. – № 2. – С. 73–76.

308. Угриновська О. І. Провадження в справах за скаргами громадян у сфері державного управління в структурі цивільного процесу / О. І. Угриновська // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К., 2000. – Вип. 5. – С. 207–211.

309. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації : антропологічний вимір : [монографія] / Л. Г. Удовика. – Х. : Право, 2011. – 552 с.

310. Українська Радянська Енциклопедія : 2-ге вид. – К. : Українська Радянська Енциклопедія. – Т. 3. – 1979. – 552 с.

311. Ульянов О. І. Розгляд скарг і заяв громадян, пов'язаних із

забезпеченням їхніх прав і свобод у сфері громадського порядку / О. І. Ульянов // Вісник Одеського ін-ту внутр. справ. – Одеса, 2004. – Вип. 1. – С. 23–25.

312. Урбайтіс Р.-К. Конституційна юстиція та захист прав людини в Литві / Р.-К. Урбайтіс // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 182–193.

313. Фальковський А. Методологія сучасної юриспруденції : аксіологічні та антропологічні засади / А. Фальковський // Антропология права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Міжнар. «круглого столу» (м. Львів, 3–5 груд. 2010 р.). – Львів : Галицький друкар, 2010. – С. 634–644.

314. Федоренко В. Л. Система конституційного права України : теоретико-методологічні аспекти : [монографія] / В. Л. Федоренко. – К. : Ліра-К, 2009. – 580 с.

315. Філософський енциклопедичний словник / [В. І. Шинкарук (гол. редкол.), Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін.]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

316. Фросіні Ж. О. Конституційна юстиція / Ж. О. Фросіні // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 5. – С. 123–131.

317. Хаврат М. С. Щодо запровадження інституту конституційної скарги в Україні / М. С. Хаврат // Демократія у країнах Східної Європи : конституційно-правовий вимір. Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. 4-ї міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів і студ. (27–28 трав. 2011 р.). – Х., 2011. – С. 287–288.

318. Харбіш Ю. Конституція та конституційна юрисдикція в Німеччині / Ю. Харбіш // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – Одеса, 2001. – С. 54–62.

319. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада здійснення судочинства / О. З. Хотинська // Сучасні проблеми юридичної науки : стан і перспективи розвитку : тези доп. та наук. повідомл. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів. – Х., 2005. – С. 32–35.

320. Хьоміг Д. Конституційна скарга в Німеччині / Д. Хьоміг // Захист прав людини органами конституційної юстиції : можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.). – К., 2011. – С. 194–198.

321. Циппеліус Р. Юридична методологія / Р. Циппеліус ; Р. Корнута (пер., адапт., прикл. з права України і список термінів). – К. : Реферат, 2004. – 176 с.

322. Чернолуцький Р. В. Сучасна конституційна доктрина України щодо правового статусу іноземців / Р. В. Чернолуцький // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2001. – Вип. 12. – С. 352–358.

323. Шаповал В. М. Суд як орган конституційного контролю (із зарубіжного досвіду) / В. М. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 20–33.

324. Шаптала Н. Особливості національного конституціоналізму в питаннях захисту Конституційним Судом України прав і свобод громадян / Н. Шаптала // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 6. – С. 114–124.

325. Шевчук С. Гарантія прав человека : о внедрении института конституционной жалобы на Украине / С. Шевчук // Юридическая практика. – 2010. – № 10 (637). – 9 марта. – С. 17.

326. Шевчук С. Інститут конституційної скарги в Україні : необхідність запровадження / С. Шевчук // Права людини в Україні : стан справи, проблеми, перспективи. – К., 2003. – С. 23–25.

327. Шемшученко Ю. Наука конституційного права : сучасний стан та тенденції розвитку / Ю. Шемшученко, О. Скрипнюк // Право України. – 2010. – № 1. – С. 15–24.

328. Шляхтун П. П. Конституційне право України : [підруч.] / П. П. Шляхтун. – К. : Освіта України ; КНТ, 2008. – 592 с.

329. Штефан Лангер. Защита основных прав граждан в Германии посредством конституционной жалобы / Лангер Штефан // Веснік

Конституційнага Суда Рэспублікі Беларусь. – 2003. – № 3. – С. 56–70.

330. Эбзеев Б. С. Конституция. Правовое государство. Конституционный суд : [учеб. пособ. для вузов] / Б. С. Эбзеев. – М. : Закон и право ; ЮНИТИ, 1996. – 349 с.

331. Юрична енциклопедія [Електронний ресурс] : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін.]. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/legal>.

332. Юрична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія. – 1999. – Т. 2. Д–Й. – 744 с.

333. Янакаєва К. М. Конституційна реформа : проблеми та перспективи / К. М. Янакаєва // Треті конституційні читання : зб. тез наук. доп. і повід. міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів, присвячена пам'яті академіка права Ю. М. Тодики (28–29 трав. 2010 р.). – Х., 2010. – С. 120–121.

334. Banaszak B. Prawo konstytucyjne / Banaszak B. – [4 wyd.]. – Warszawa, 2008.

335. Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykladu / L. Garlicici. – [12 wyd.]. – Warszawa, 2008.

336. Luchaire F. Procedures et techniques de protection des droits fondamentaux. Conseil Constitutionnel Francais / F. Luchaire // Revue intern, de droit compare. – 1981. – № 2. – P. 329.

337. G. Kucsko-Stadlmayer, “The Competences of European Ombudspersons – Description and Analysis of the Status Quo”: <http://www.ioi-europe.org/index2.html>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкетування громадян України

Додаток А.1

Анкета

опитування громадян України

(з метою вивчення конституційної скарги як форми звернення до органу конституційної юрисдикції)

Шановний респонденте, кафедрою конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ досліджується правова природа конституційної скарги як форми індивідуального доступу до конституційного правосуддя. Просимо Вас дати відповіді на поставлені запитання. Позначте, будь ласка, зрозумілим знаком порядковий номер однієї чи кількох обраних відповідей, які, на Вашу думку, є правильними. Зміст анкети Ви можете доповнити своїми зауваженнями та пропозиціями, які поряд із Вашими відповідями матимуть для нас важливе значення. Результати опитування будуть використані з науковою метою і під час розроблення теоретико-практичних рекомендацій з удосконалення чинного законодавства України. Тому звертаємося до Вас із проханням дати відповіді за можливістю на всі запитання.

Дякуємо за співпрацю!

1. Ваш вік:

- а) 18–25 років;
- б) 26–30 років;
- в) 31–35 років;
- г) 35–40 років;
- д) 41 і більше років.

2. Чи маєте Ви вищу юридичну освіту:

- а) так;
- б) ні;
- в) ні, але я орієнтуюся в юридичних питаннях.

3. Як часто порушуються Ваші конституційні права та свободи:

- а) часто;
- б) рідко;
- в) ніколи, оскільки вони захищені чинним законодавством України.

4. На Вашу думку, чи досконалий порядок судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні:

- а) так, у повній мірі;
- б) ні, потребує суттєвого вдосконалення.

5. Який механізм у сфері захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні має для Вас пріоритетне значення:

- а) механізм захисту правоохоронними органами;
- б) механізм захисту судовими органами;
- в) механізм захисту громадськими організаціями.

6. Як Ви оцінюєте рівень судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні:

- а) високий рівень, який повністю відповідає міжнародно-правовим стандартам у цій сфері;
- б) середній рівень, який частково відповідає міжнародно-правовим стандартам у цій сфері;
- в) низький рівень, який не відповідає міжнародно-правовим стандартам у цій сфері.

7. У практичній діяльності, вирішуючи питання захисту та поновлення власних конституційних прав і свобод, Вами переважно реалізуються норми права, які містяться в:

- а) Конституції України;
- б) законах України, що регулюють відносини у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина;
- в) актах Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної виконавчої влади.

8. Як Ви вважаєте, чи необхідно надати фізичним та юридичним особам право на звернення до Конституційного Суду України з питань про визнання норм законодавства України такими, що не відповідають Конституції України:

- а) так;
- б) ні;
- в) складно відповісти.

9. В яких країнах світу, на Вашу думку, існує ефективний механізм захисту прав і свобод людини та громадянина:

- а) державах – членах Європейського Союзу;
- б) країнах – учасницях Митного Союзу;
- в) складно відповісти.

10. Якщо б Ви зіткнулися з нормою законодавства України, яка суперечить Конституції України та Вашим конституційним правам і свободам, чи звернулись би Ви до Конституційного Суду України з питанням про визнання її неконституційною:

- а) так, обов'язково;
- б) так, а лише якщо це стосується мене особисто;
- в) складно відповісти.

11. На Вашу думку, право на звернення до Конституційного Суду України з метою визнання юридичної норми неконституційною слід надати:

- а) лише громадянам України;
- б) фізичним (громадянам України, іноземцям, особам без громадянства) та юридичним особам;
- в) складно відповісти.

Додаток А.2

Результати анкетування

З метою дослідження правової природи конституційної скарги як форми прямого звернення до органу конституційної юрисдикції для захисту конституційних прав і свобод нами було проведено письмове опитування 100 громадян України. Під час анкетування було поставлено 11 запитань, відповіді на які подано нижче у структурованому вигляді з коментарями.

1. Ваш вік: (а) 18–25 років; (б) 26–30 років; (в) 31–35 років; (г) 36–40 років; (д) 41 і більше років.

Поділ респондентів анкетування залежно від віку подано на рис. А.2.1.

Згідно з результатами анкетування до кожної із запропонованих п'яти вікових груп (18–25 років; 26–30 років; 31–35 років; 36–40 років; 41 і більше років) належать по 20 осіб, що становить 20 % від загальної кількості респондентів.

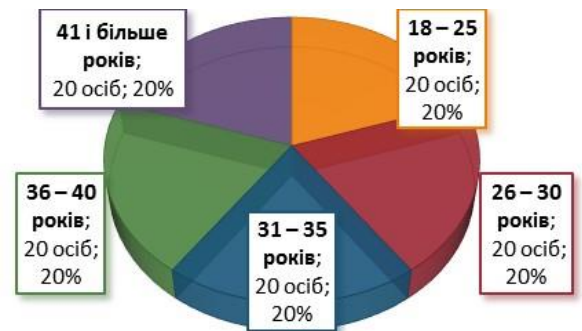

Рис. А.2.1. Поділ респондентів залежно від віку

2. Чи маєте Ви вищу юридичну освіту: (а) так; (б) ні; (в) ні, але я орієнтуюся в юридичних питаннях.

Поділ респондентів залежно від освіти подано на рис. А.2.2.

Рис. А.2.2. Поділ респондентів залежно від наявності вищої юридичної освіти

В опитуванні взяли участь 32 особи з вищою юридичною освітою, що становить 32 % від загальної кількості. Решта (68 осіб) не мають вищої юридичної освіти, однак 36 із них орієнтуються в юридичних питаннях, що становить 36 % від загальної

кількості опитаних.

3. Як часто порушуються Ваші конституційні права та свободи: (а) часто; (б) рідко; (в) ніколи, оскільки вони захищені чинним законодавством України.

Поділ респондентів анкетування залежно від частоти порушення їх конституційних прав та свобод подано на рис. А.2.3.

Відповідно до результатів опитування 63 особи, або 63 %, вважають, що їх конституційні права та свободи порушуються часто, тоді як 34 респонденти (34 %) зазначили, що такі випадки трапляються рідко. Зі 100 опитаних лише 3 особи (3 %) відповіли, що такого ніколи не

трапляється, оскільки їх конституційні права та свободи надійно захищені чинним законодавством України.

4. На Вашу думку чи є досконалим порядок судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні: (а) так, повною мірою; (б) ні, потребує суттєвого вдосконалення.

Поділ респондентів анкетування залежно від оцінки ними якості судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні подано на рис. А.2.4.

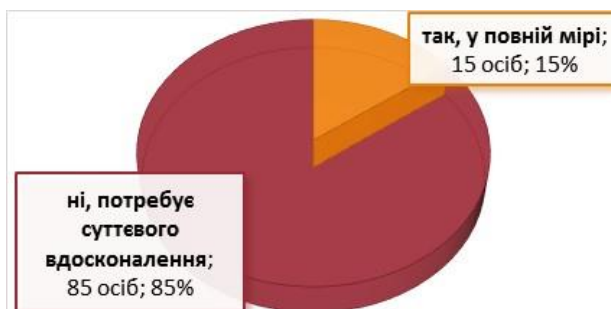

Рис. А.2.3. Поділ респондентів залежно від частоти порушення їх конституційних прав та свобод

Рис. А.2.4. Поділ респондентів залежно від оцінки ними якості судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина

Переважна більшість респондентів – 85 осіб (85 %) – переконані, що порядок судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні потребує суттєвого вдосконалення, тоді як 15 осіб вважають його досконалим.

5. Який механізм у сфері захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні має для Вас пріоритетне значення: (а) механізм захисту правоохоронними органами; (б) механізм захисту судовими органами; (в) механізм захисту громадськими організаціями.

Поділ респондентів залежно від вибору ними пріоритетного механізму захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні подано на рис. А.2.5.

На думку 50 респондентів, що становить половину від опитаних, в Україні пріоритетним є механізм захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина судовими органами. Значна частина опитаних (40 %) вважає, що таку функцію виконують правоохоронні органи, і лише 10 осіб (10 %) назвали громадські організації.

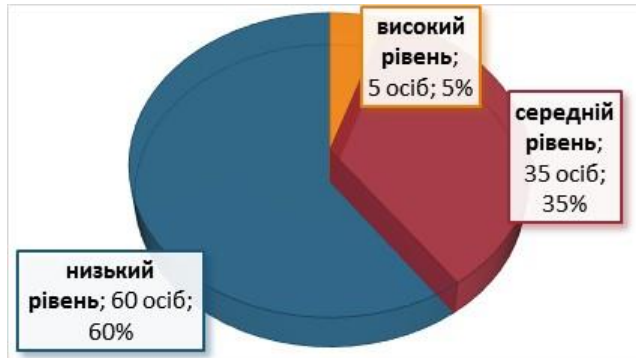
Рис. А.2.5. Поділ респондентів залежно від вибору пріоритетного механізму захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина

6. Як Ви оцінюєте рівень судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні: (а) високий рівень, який повністю відповідає міжнародно-правовим стандартам у цій сфері; (б) середній рівень, який частково відповідає міжнародно-правовим стандартам у цій сфері; (в) низький рівень, який не відповідає міжнародно-правовим стандартам у цій сфері.

Поділ респондентів залежно від оцінки ними рівня судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні подано на

рис. А.2.6.

Із опитаних 100 осіб 60 респондентів (60 %) вважають, що в Україні низький рівень судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, який не відповідає міжнародно-правовим стандартам у цій сфері, тоді як 35 осіб (35 %) вважають його середнім, тобто таким, що частково від-

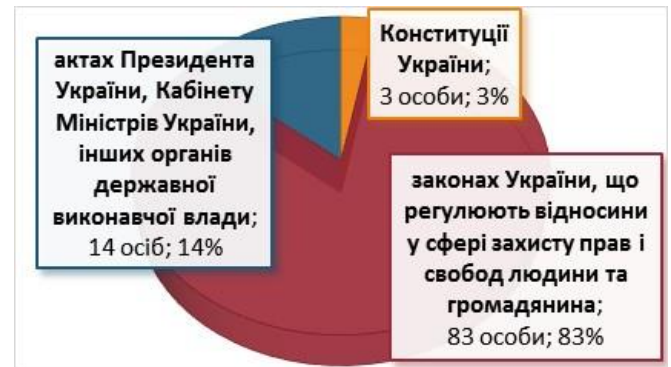
повідає міжнародно-правовим стандартам. Лише 5 осіб назвали рівень судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина високим, таким, що відповідає міжнародно-правовим стандартам у цій сфері.

Рис. А.2.6. Поділ респондентів залежно від оцінки рівня судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина

7. У практичній діяльності, вирішуючи питання захисту та поновлення власних конституційних прав і свобод, Вами переважно реалізуються норми права, які містяться в: (а) Конституції України; (б) законах України, що регулюють відносини у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина; (в) актах Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної виконавчої влади.

Поділ респондентів анкетування залежно від вибору ними виду нормативно-правового акта, в якому містяться норми права для захисту та поновлення власних конституційних прав і свобод у практичній діяльності, подано на рис. А.2.7.

Переважна більшість респондентів (83 особи, що становить 83 %) зазначили, що в практичній діяльності, вирішуючи питання захисту та поновлення власних конституційних прав і свобод, вони переважно реалізують норми права, які містяться в законах України, що регулюють відносини у сфері

захисту прав і свобод людини та громадянина. Водночас 14 осіб вважають, що такі норми містяться в актах Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної виконавчої влади. На думку лише 3 % опитаних, під час захисту та поновлення власних конституційних прав і свобод слід керуватися переважно нормами права, що містяться в Конституції України.

8. Як Ви вважаєте, чи необхідно надати фізичним та юридичним особам право на звернення до Конституційного Суду України з питань про визнання норм законодавства України такими, що не відповідають Конституції України: (а) так; (б) ні; (в) складно відповісти.

Поділ респондентів залежно від їх точки зору щодо необхідності надання фізичним та юридичним особам права на звернення до Конституційного Суду України з питань про визнання норм законодавства України такими, що не відповідають Конституції України, подано на рис. А.2.8.

Рис. А.2.7. Поділ респондентів залежно від вибору виду нормативно-правового акта, в якому містяться норми права для захисту та поновлення власних конституційних прав і свобод

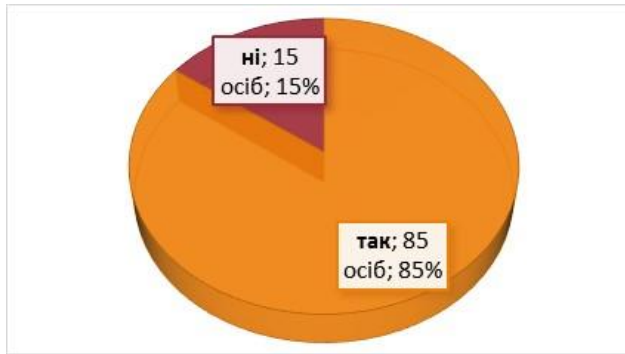

Рис. А.2.8. Поділ респондентів залежно від точки зору щодо необхідності надання фізичним та юридичним особам права на звернення до Конституційного Суду України

Із опитаних 100 осіб 85 (85 %) вважають, що фізичним та юридичним особам необхідно надати право на звернення до Конституційного Суду України з питань про визнання норм законодавства України такими, що не відповідають Конституції України. Решта респондентів дали заперечну відповідь.

9. На Вашу думку, в яких країнах світу ефективний механізм захисту прав і свобод людини та громадянина: (а) державах – членах Європейського Союзу; (б) країнах – учасниках Митного Союзу; (в) складно відповісти.

Поділ респондентів анкетування залежно від вибору ними країн світу з ефективним механізмом захисту прав і свобод людини та громадянина подано на рис. А.2.9.

За результатами опитування 29 осіб (29 %) вважають, що ефективний механізм захисту прав та свобод людини і громадянина існує в державах – членах Європейського Союзу. На думку 11 осіб (11 %), такий механізм функціонує в країнах – учасниках Митного Союзу. Однак переважна більшість респондентів не визначилися з відповіддю на це запитання.

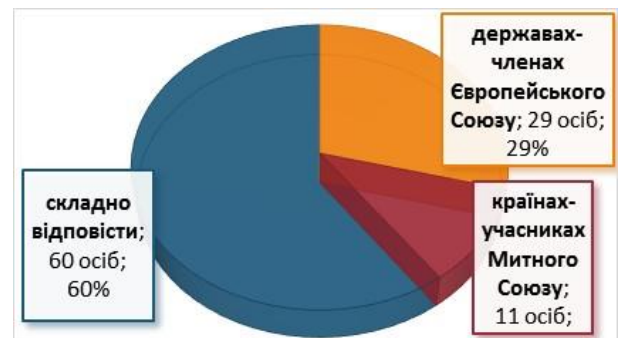

Рис. А.2.9. Поділ респондентів залежно від вибору країн світу з ефективним механізмом захисту прав та свобод людини і громадянина

10. Якщо б Ви зіткнулися з нормою законодавства України, яка суперечить Конституції України та Вашим конституційним правам і свободам,

чи звернулись би Ви до Конституційного Суду України з питанням про визнання її неконституційною: (а) так, обов'язково; (б) так, а лише якщо це стосується мене особисто; (в) складно відповісти.

Поділ респондентів анкетування залежно від їх наміру звернутися до Конституційного Суду України з питанням про визнання неконституційною норму законодавства України, яка суперечить Конституції України та їх конституційним правам і свободам, подано на рис. А.2.10.

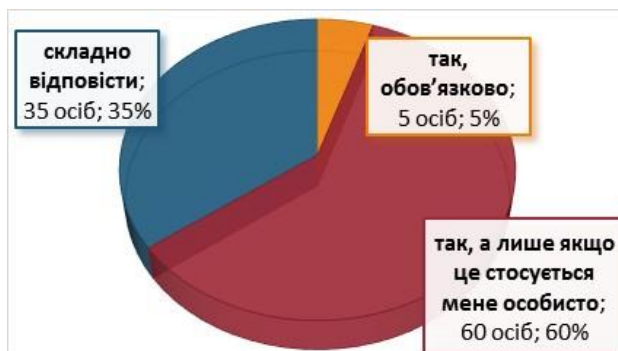

Рис. А.2.10. Поділ респондентів залежно від наміру звернутися до Конституційного Суду України

Із-поміж опитаних 100 осіб 60 респондентів (60 %) готові звернутися до Конституційного Суду України з питанням про визнання неконституційною норму законодавства України, яка суперечить Конституції України та їх конституційним

правам і свободам, але лише у разі, якщо це стосується їх особисто. Лише 5 осіб обов'язково мають намір звертатися до Конституційного Суду України із зазначеного питання. Переважна більшість респондентів (35 %), на жаль, не визначилися з відповіддю на поставлене запитання.

11. На Вашу думку, право на звернення до Конституційного Суду України з метою визнання юридичної норми неконституційною слід надати: (а) лише громадянам України; (б) фізичним (громадянам України, іноземцям, особам без громадянства) та юридичним особам; (в) складно відповісти.

Поділ респондентів залежно від їх позиції щодо кола осіб, яким необхідності надати право на звернення до Конституційного Суду України з метою визнання юридичної норми неконституційною, подано на рис. А.2.11.

Переважна більшість респондентів (45 осіб, що становить 45 % опитаних) вважають доречним надати право на звернення до Конституційного Суду України з метою визнання юридичної норми неконституційною фізичним (громадянам України, іноземцям, особам без громадянства) та юридичним особам. На думку 40 % опитаних, таке право слід

Рис. А.2.11. Поділ респондентів залежно від позиції щодо кола осіб, яким необхідності надати право на звернення до Конституційного Суду України

надати лише громадянам України. 15 % опитаних було складно відповісти на поставлене запитання.

Отже, за результатами анкетування можна зробити такі висновки.

По-перше, враховуючи, що в анкетуванні взяли участь виключно повнолітні громадяни України (100 осіб), третина з яких має вищу юридичну освіту та значний життєвий досвід, зокрема у сфері реалізації конституційних прав та свобод, отримані результати можна вважати доволі репрезентативними.

По-друге, незважаючи на те, що половина респондентів надала пріоритетне значення судовому механізму захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, але відповідно до позиції переважної більшості опитаних (85 %) порядок судового захисту потребує суттєвого вдосконалення. До того ж 60 % респондентів оцінюють рівень судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні як низький.

По-третє, переважна більшість респондентів (85 %) підтримує необхідність надання фізичним та юридичним особам права на звернення до КС України з питань про визнання норм законодавства України такими, що не відповідають Конституції України. Водночас щодо кола суб'єктів, які наділені

правом звернення з конституційною скаргою до органу конституційної юрисдикції, позиції опитаних розділилися, що свідчить про дискусійність розуміння цього елемента механізму функціонування конституційної скарги.

Отже, отримані результати анкетування свідчать, що порушена проблематика правової природи конституційної скарги як форми індивідуального звернення до органу конституційної юрисдикції потребує ґрунтовного наукового дослідження, що матиме важливі теоретико-практичні наслідки в сучасних умовах становлення вітчизняного конституціоналізму та утвердження демократії й верховенства права в Україні.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики та правосуддя

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-29/7-922

"27" листопада 2015 р.

АКТ

про розгляд результатів дисертаційного дослідження Айріян Крістіни Борисівни

Ад'юнктом кафедри конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ Айріян К.Б. подано для розгляду відображені в наукових публікаціях результати роботи над темою дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції».

Результатами дисертаційного дослідження Айріян К.Б., як це видно із поданих для розгляду статей, має стати проведення аналізу щодо рівня демократичності за показником визнання державою верховенства природних прав і свобод людини й громадянина; способів оптимізації засобів забезпечення прав людини через запровадження інституту конституційної скарги; досвіду зарубіжних країн щодо функціонування інституту конституційної скарги; методів запобігання порушенням підвідомчості справ у разі звернення особи з конституційною скаргою тощо. Дані результати, оприлюднені автором у статтях та тезах доповідей, були використані у процесі обговорення перспектив розвитку конституційного судочинства в сучасних політичних, правових та соціальних умовах.

Основні концептуальні положення і висновки зазначеного дослідження Айріян К.Б. є загалом умотивованими. Разом з тим, доводиться, що в Україні конституційна скарга є досить ефективним засобом прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя з метою захисту конституційних прав і

свобод фізичних і юридичних осіб, що є доволі дискусійним. Але при цьому в роботі наголошується на важливості урахування «класичного досвіду» європейських країн. Проведений автором аналіз конституційно-правових поглядів на проблему інституту конституційної скарги загалом акцентує потребу в ретельному подальшому науковому дослідженні теоретичних засад запровадження цього інституту в Україні.

Авторські рекомендації Айріян К.Б., відображені у поданих для розгляду наукових публікаціях, є цікавим науковим доробком для подальшого дослідження прямого доступу фізичних та юридичних осіб до конституційного судочинства. Окремі аспекти дослідження стосовно правової природи конституційної скарги та різних аспектів її функціонування можуть бути враховані під час законопроектної роботи.

Голова Комітету

Р.КНЯЗЕВИЧ

**СЕКРЕТАРІАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

вул. Житлянська, 14, м. Київ, 01033, тел. (044) 238-11-19, факс 238-13-32
web: <http://www.ccu.gov.ua>

27.11.2014р. № 4-16/2064

На № _____ від _____

АКТ

**про впровадження у діяльність Конституційного Суду України
результатів наукового дослідження К.Б.Айріяні**

Айріяні К.Б. проводила наукове дослідження на тему „Конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції“.

Результати дисертаційного дослідження Айріяні К.Б., які оприлюднені автором у статтях та тезах доповідей, використані Секретаріатом Конституційного Суду України у методичних рекомендаціях щодо підготовки науково-експертних висновків, а також спеціалістами Управління правової експертизи при підготовці експертних висновків щодо двох ухвал та двох рішень, прийнятих Конституційним Судом України.

В. о. Керівника Секретаріату

Л. І. БІРЮК

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Перший проректор
 доктор юридичних наук,
 професор
 С.Д. Гусарев

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 ад'юнкта кафедри конституційного та міжнародного права НАВС
 Айріян Крістіни Борисівни "Конституційна скарга як форма звернення до
 органу конституційної юрисдикції" у навчальний процес
 Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі начальника навчально-методичного центру, кандидата юридичних наук, доцента **Корж-Ісаєвої Т.Г.**; начальника відділу організації науково-дослідницької роботи, кандидата юридичних наук **Бодюла Є.М.** та начальника докторантури та ад'юнктури, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника **Сербина Р.А.** склала даний акт про те, що результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри конституційного та міжнародного права НАВС Айріян К.Б. з теми: "Конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції" (спеціальність 12.00.02) використовуються в навчальному процесі Національної академії внутрішніх справ під час проведення навчальних занять в НАВС при вивченні дисциплін:

- "Конституційне право України" з наступних тем: "Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина" (тема № 5), "Конституційні засади судової влади в Україні. Конституційний Суд України. Прокуратура" (тема № 11);
- "Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні" з наступних тем: "Організація роботи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" (тема 3), "Система, повноваження та організація роботи судової влади і прокуратури" (тема 8);
- "Державне право зарубіжних країн" з наступної теми: "Конституційна юрисдикція в зарубіжних країнах" (тема 3.3);
- "Конституційна реформа в Україні" з наступної теми: "Конституційно – правові засади судово – правової реформи в Україні" (тема 7).

В ході впровадження результатів дисертаційного дослідження Айріян К.Б. було підготовлено наукові публікації, що використовувалися при розробці навчально-методичних матеріалів, для використання їх в процесі вивчення вищезазначених дисциплін:

- 1) Айріян К.Б. Конституційна скарга – елемент юридичного механізму захисту конституційних прав і свобод особи / К.Б. Айріян // Тенденції та

інновації юридичної науки: матеріали міжнародної науко-практичної інтернет – конференції . – Тернопіль, 2014. – С.10-12.

2) Айріян К.Б. Розвиток конституційного судочинства шляхом запровадження інституту конституційної скарги в Україні / К.Б. Айріян // Правові проблеми сучасності очима молодих науковців: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Тернопіль, 2014. – С.16-18.

3) Айріян К.Б. Конституційна скарга як засіб правового захисту: досвід зарубіжних країн / К.Б. Айріян // Треті економіко-правові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Львів, 2014. – С. 49-51.

4) Айріян К.Б. Конституційна скарга як право особи на звернення до органу конституційної юстиції / К.Б. Айріян // Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (23 травня 2014 року) / Редкол.: д.ю.н. І.С.Гриценко (голова), проф.. П.С.Берзін (заст.. голови), к.ю.н. І.С. Сахарук (віп. Ред..) – К.: Принт-Сервіс, 2014. – С. 49-50.

5) Айріян К.Б. Важливість запровадження інституту конституційної скарги для повноцінного захисту та відновлення порушених прав особи / К.Б. Айріян // Вісник Академії адвокатури України: наук. журн. / Акад. адвокатури України. – К.: ВЦ Акад. адвокатури України, 2014. – Том 11. – Число 1 (29). – С. 19 – 26.

6) Айріян К.Б. Аспекти запровадження інституту конституційної скарги в Україні / К.Б. Айріян // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. / редкол.: В.Я. Тацій та ін.. – Х.: Право, 2014. – №2 (77). – С. 179-185.

7) Айріян К.Б. Проблеми впровадження інституту конституційної скарги в Україні: підвідомчість судових справ адміністративної та конституційної юрисдикції / К.Б. Айріян // Вісник Конституційного Суду України. – 2014. - №5. – С. 61 – 71.

Члени комісії:

**Начальник навчально-методичного
центру НАВС, кандидат юридичних наук,
доцент**

Т.Г. Корж-Ікаєва

**Начальник відділу організації
науково-дослідної роботи НАВС
кандидат юридичних наук**

Є.М. Бодюл

**Начальник докторантури та
ад'юнктури НАВС
кандидат юридичних наук
старший науковий співробітник**

Р.А. Сербин